

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การที่จะสร้างลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับเยาวชนนอกระบบโรงเรียนนั้น จำเป็นต้องทราบความหมาย ลักษณะเฉพาะ ขั้นตอนและปัญหาของการอนุรักษ์โบราณสถาน ความหมายและวิธีการสร้างจิตสำนึก เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยเสนอเป็น 5 ตอนตามลำดับดังนี้

ตอนที่ 1 แนวคิดในเรื่องโบราณสถานและการอนุรักษ์โบราณสถาน

- 1.1 ความหมายของโบราณสถาน สภาพแวดล้อมและความสำคัญของโบราณสถาน
- 1.2 หลักการทั่วไปในการคุ้มครองอนุรักษ์โบราณสถาน
- 1.3 แนวคิดในเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนา
- 1.4 สาเหตุของความเสื่อมของโบราณสถาน
- 1.5 การแบ่งประเภทของโบราณสถาน
- 1.6 มรดกโลก มรดกของมนุษยชาติ
- 1.7 สภาพทั่วไปของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ตอนที่ 2 การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

- 2.1 ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียน
- 2.2 การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยกรมการศึกษานอกโรงเรียน
- 2.3 ประเภทของการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ ทักษะคติกับพฤติกรรม และกิจกรรมทางด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน

- 3.1 ความหมายของการเรียนรู้

- 3.2 กระบวนการเรียนรู้
- 3.3 บรรยากาศที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้
- 3.4 ทักษะและพฤติกรรมทางด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน
- 3.5 การสื่อความหมาย
- 3.6 การจัดกิจกรรมการศึกษา

ตอนที่ 4 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ 5 สรุปกรอบแนวความคิดในการวิจัย

สำหรับรายละเอียดของแต่ละตอนมีดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 แนวคิดในเรื่องโบราณสถานและการอนุรักษ์โบราณสถาน

1.1 ความหมายของโบราณสถาน สภาพแวดล้อมและความสำคัญของโบราณสถาน

ราชบัณฑิตยสถาน (2525 : 490) ได้ให้ความหมายของโบราณสถานว่า หมายถึงสิ่ง ที่เคลื่อนที่ไม่ได้ เช่น โบสถ์ วิหาร วัง ที่มีอายุเก่ากว่า 100 ปีขึ้นไป

พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดย พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ได้ให้ความหมายของโบราณสถานว่า หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุ หรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ ด้วย นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการและนักประวัติศาสตร์ทั้งในและต่างประเทศได้ให้ความหมายของโบราณสถานและสภาพแวดล้อมทางโบราณสถานไว้ดังต่อไปนี้

นิจ หิญชีระนันท์ (2527 : 3) ได้ให้ความหมายของอนุสรณ์และสถานที่ว่า หมายถึง อาคารสถานที่และบริเวณ ซึ่งมนุษย์สร้างหรือเป็นเองโดยธรรมชาติ และมีคุณค่าในทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ หรือสุนทรียภาพ ถือว่าเป็นเกียรติและเป็นมรดกของชาติและของโลกด้วย จำแนกเป็น 3 ประเภท คือ

1. อนุสรณ์และสถานที่อันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ (Monuments and Sites of Historical Interest) เช่น วัดวาอาราม ปราสาทหิน อันอาจอนุรักษ์ไว้โดยการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานตามกฎหมายโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ
2. อนุสรณ์และสถานที่อันมีคุณค่าทางวิทยาศาสตร์ (Monuments and Sites of Scientific Interest) เช่น ซากโบราณทางชีววิทยา แพะเมืองผี สุสานหอย อันอาจอนุรักษ์ไว้เป็นเขตหวงห้ามได้ โดยประมวลกฎหมายที่ดิน
3. อนุสรณ์และสถานที่อันมีคุณค่าทางความงามแห่งธรรมชาติ (Monuments and Sites of Nature Interest) เช่น เทือกเขา ป่าไม้ เกาะ อาจอนุรักษ์เอาไว้โดยกฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองป่าไม้ เป็นต้น

ในการประชุมสมัชชาสามัญครั้งที่ 17 ขององค์การยูเนสโก เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2515 ณ กรุงปารีส ที่ประชุมมีมติยอมรับอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติของโลก (Conservation Concerning the Protection of the World Cultural and Nature Heritage) และได้กำหนดคำจำกัดความของคำว่า มรดกทางวัฒนธรรม (Cultural Heritage) ว่า หมายถึง (นิจ หิญชีระนันท์, ม.ป.ป.: 3)

ก. อนุสรณ์ (Monuments) ได้แก่ ผลงานทางสถาปัตยกรรม ผลงานทางประติมากรรมและจิตรกรรมขนาดใหญ่อันทรงความสำคัญ ส่วนประกอบหรือโครงสร้างของธรรมชาติทางโบราณคดี จารึก ถ้าที่อยู่อาศัย และร่องรอยหลากหลายผสมรวมกัน ซึ่งมีความเป็นสากลโลกโดดเด่นจากมุมมองทางประวัติศาสตร์ ศิลปะหรือวิทยาศาสตร์

ข. กลุ่มอาคาร (Group of Building) ได้แก่ กลุ่มอาคารที่เชื่อมต่อหรือแยกจากกัน เพราะลักษณะทางสถาปัตยกรรมก็ดี ความรวมลักษณะกันก็ดี หรือที่ตั้งอันเหมาะสมในภูมิทัศน์ก็ดี ทำให้เกิดคุณค่าดีเด่นในด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ หรือวิทยาศาสตร์

ค. สถานที่หรือแหล่ง (Sites) ได้แก่ ผลงานการกระทำของมนุษย์ หรือผลผ่นวาระหว่างผลของธรรมชาติและของมนุษย์ และบริเวณที่รวมถึงแหล่งโบราณคดีซึ่งมีคุณค่าอันเป็นสากล โลกโดดเด่นจากมุมมองด้านประวัติศาสตร์ ความงาม ชาติพันธุ์วิทยา และมานุษยวิทยา การอนุรักษ์โบราณสถานยังมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องอีกปัจจัยหนึ่งคือ ทางด้านสภาพแวดล้อม

วิลลิสท์ ทรยางกูร (2526 :2) กล่าวว่า สภาพแวดล้อม ได้แก่ สิ่งของ (Thing) สถานการณ์หรือลักษณะการณ์ (Conditions) และอิทธิพล (Influences) ของสิ่งที่มีอยู่รอบ ๆ ตัวมนุษย์ มากบ้างน้อยบ้างตามอำนาจของธรรมชาติและการทำงาน of มนุษย์แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เป็นเรื่องทางกายภาพและชีวภาพ
2. สภาพแวดล้อมที่มนุษย์กำหนดขึ้น หมายถึง ศาสนา วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีในที่นี้จะพิจารณาเฉพาะสภาพแวดล้อมกายภาพ คือ สิ่งที่มีตัวตนปรากฏแน่ชัดอยู่รอบตัวเรา ซึ่งเราสามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส คือ มองเห็นด้วยตาได้ จับต้องได้ด้วยการสัมผัส

จากความหมายของโบราณสถาน สภาพแวดล้อม ที่นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ได้ให้คำนิยามไว้ต่าง ๆ กัน ในหลาย ๆ ทัศนะนั้นสามารถสรุปความหมายได้ว่าสภาพแวดล้อมโบราณสถาน หมายถึง สิ่งแวดล้อมทางกายภาพและบรรยากาศอันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี

นอกจากนี้แล้วโบราณสถานยังมีความสำคัญต่อท้องถิ่นและประเทศชาติเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา และการเมืองการปกครอง ซึ่งสามารถแยกความสำคัญของโบราณสถานในด้านต่าง ๆ ดังนี้ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. คู่มือการจัดทัศนศึกษา สำหรับเยาวชน , 2544 : 205 - 206)

ด้านความภาคภูมิใจในวัฒนธรรม

ทั้งนี้เพราะโบราณสถานเป็นเครื่องยืนยันถึงความเก่าแก่และความรุ่งเรืองของชาติ ดังนั้นชาติใดที่มีโบราณสถานมากย่อมทำให้คนในชาติเกิดความภาคภูมิใจเกิดความสมัครสมานสามัคคีเกิดความรักและเกิดความหวงแหนแผ่นดินและประเทศชาติ ทำให้ชนในชาติช่วยกันทำนุบำรุงรักษาและส่งเสริมให้มรดกทางวัฒนธรรมนั้นแพร่หลายต่อไป

ด้านการศึกษาประวัติศาสตร์

การศึกษาประวัติศาสตร์ในยุคต้น ๆ หรือก่อนประวัติศาสตร์มีอุปกรณ์ที่สำคัญคือกรรมหลักฐานน้อย ไม่แน่ชัด ไม่สมบูรณ์ หลักฐานประเภทตำนานพงศาวดาร จดหมายเหตุ และเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่มักจะเป็นหลักฐานที่เขียนขึ้นในสมัยหลังจากเหตุการณ์จริง ซึ่งอาจจะผิดเพี้ยนจากความเป็นจริงไปมาก ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์ในระยะเวลาดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีมาเป็นเครื่องมือในการศึกษาโดยเฉพาะโบราณนั้ันนับว่ามีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง

ด้านการศึกษาภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อม

ซึ่งโบราณสถานสามารถที่จะบอกกล่าวได้ถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมาแต่โบราณจึงเป็นการยืนยันว่าสภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมของมนุษย์เป็นอย่างมาก

ด้านการศึกษาวัฒนธรรม

โบราณสถานสามารถทำให้ทราบเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ในอดีตให้กระจ่างยิ่งขึ้น เช่น การสร้างศาสนสถาน ตามคติความเชื่อ การสะท้อนให้เห็นการดำรงชีวิตวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ผ่านทางภาพจิตรกรรมฝาผนัง หรือลวดลายแกะสลัก ภาพปั้นที่ประดับตามอาคารของโบราณสถาน เป็นต้น

ด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะ

โบราณสถานเป็นหลักฐานที่สำคัญที่ใช้ในการศึกษาทางศิลปะและประวัติศาสตร์ศิลปะของมนุษย์ในอดีต ซึ่งจะทำให้ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างสรรค์งานทางศิลปะของมนุษย์ในสมัยโบราณหลายประการ เช่น แนวคิด ความเชื่อ ความรู้สึก สกulptural เทคโนโลยีในการแกะสลักและการหล่อ ฝีมือช่าง ลักษณะสังคม ระดับเศรษฐกิจ และอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น

ด้านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

ปัจจุบันโบราณสถานได้กลายเป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศ แต่ละประเทศต่างใช้โบราณวัตถุ โบราณสถานเป็นเครื่องดึงดูดนักท่องเที่ยวให้หลั่งไหลเข้าสู่ประเทศ ให้มาชื่นชมเพื่อความเพลิดเพลินและได้รับความรู้ การที่นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาทำให้ประเทศมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการใช้จ่ายใช้สอยของนักท่องเที่ยวและในขณะเดียวกันทำให้เกิดอุตสาหกรรมหรือกิจกรรมต่าง ๆ อีกหลายอย่างตามมา นอกจากนี้โบราณสถานยังเป็นสิ่งเชิดชูศิลปวัฒนธรรมของชาติให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายไปในนานาประเทศอีกด้วย

ด้านนันทนาการ

ในปัจจุบันได้มีการพัฒนาโบราณสถานที่อยู่ในพื้นที่อันเหมาะสมตามหลักวิชาเพื่อให้บริเวณชุมชนโบราณสถานเหล่านั้นสามารถเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนได้ด้วย เพื่อให้ผู้ที่เข้าไปพักผ่อนในบริเวณชุมชนโบราณสถานได้รับความรู้และความเพลิดเพลินในเวลาเดียวกัน เพราะชุมชนโบราณทุกแห่งล้วนมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาเกี่ยวข้องกับ

ประวัติศาสตร์ของชาติทั้งสิ้น จึงเป็นเรื่องที่ทุกคนสนใจใคร่รู้ใคร่ศึกษา เช่น อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา , สุโขทัย และปราสาทหินเขาพนมรุ้ง เป็นต้น

ด้านการแก้ไขปัญหามือง

ความขัดแย้งทางการเมืองหรือปัญหาทางการเมืองมักจะเกิดขึ้นในหลาย ๆ ลักษณะ อาทิปัญหาระหว่างประเทศที่อยู่ใกล้ชิดกัน และประเทศใดประเทศหนึ่งพยายามอ้างหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ดี หรือหลักฐานทางเชื้อชาติที่ดี ศาสนาก็ดี แล้วพยายามก่อให้เกิดปัญหาทางการเมืองเรื่องราวต่างๆ ขึ้นเช่นปัญหาเขตแดน เป็นต้น ซึ่งในกรณีเช่นนี้โบราณคดีก็อาจจะมีส่วนช่วยแก้ปัญหานี้ให้กระจ่างแจ้งขึ้นได้ว่าดินแดนบริเวณนั้นควรจะเป็นของประเทศใด โดยอาศัยโบราณวัตถุ โบราณสถาน และหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆ ที่ขุดค้นมาเป็นข้อวินิจฉัย

ด้านการศึกษาเชิงสหวิทยาการ

ซึ่งเป็นการศึกษาที่รวมเอาวิทยาการสาขาต่าง ๆ มาใช้ร่วมกัน หรือการนำเอาศิลปะและศาสตร์แขนงต่าง ๆ หรือหลาย ๆ สาขาวิชามาประยุกต์ใช้ร่วมกันอย่างเหมาะสม เพื่อให้ผลการศึกษาดูออกมาอย่างกว้างขวางครอบคลุมและลึกซึ้ง

ด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม

ด้วยระเบียบวิธีการในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับโบราณวัตถุสถานตามวิธีการทางโบราณคดีคือ การสำรวจขุดค้น วิเคราะห์ ศึกษาและวิจัยทางโบราณคดีนั้นล้วนเป็นกระบวนการแห่งการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชาติโดยตรงทั้งนั้น ดังนั้นกระบวนการในการศึกษาวิจัยโบราณวัตถุสถานจึงย่อมเป็นกระบวนการที่ช่วยในการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมไปสู่อนุชนอย่างมีประสิทธิภาพ

จากความหมายและคำจำกัดความข้างต้น สรุปได้ว่า โบราณสถานและสิ่งแวดล้อม หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ ไม่ว่าจะเป็นอาคาร สถานที่ หรือบริเวณ ที่มนุษย์สร้างเองที่มีคุณค่าในทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ซึ่งอาจจะไม่ขึ้นอยู่กับอายุความยาวนาน อาทิ ผู่ชนใดมีประวัติศาสตร์ยาวนาน เรียนรู้และสร้างสรรค์ประสบการณ์จึงมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ก็สามารถสร้างสรรค์งานศิลปวัฒนธรรมที่สวยงามและมีความมั่นคงได้มากมาย บ้านเมืองใดอายุสั้นกว่าก็สร้างศิลปวัฒนธรรมได้น้อยกว่า การสร้างสรรค์ทางศิลปวัฒนธรรมย่อมสะท้อนถึงภูมิปัญญาของผู้คนในประเทศนั้น ๆ ซึ่งมรดกทางศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้ เรียกว่าโบราณสถาน โบราณศิลปวัตถุ

1.2 หลักการทั่วไปในการคุ้มครองอนุรักษ์โบราณสถาน

คำว่า โบราณสถาน ย่อมเป็นหลักฐานที่สำคัญที่สุดที่แสดงให้เห็นเกียรติภูมิของชาติของแผ่นดิน ชาติใดที่ไร้วัฒนธรรมจะถูกนานาชาติมองเห็นเป็นคนป่าเถื่อน ชาติใดที่ไร้โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในอดีต ชาตินั้นย่อมไร้เกียรติภูมิ ไร้วิญญาณ แม้จะมีความเจริญมั่งคั่งด้วยเศรษฐกิจ การเมืองหรือทางการทหารเพียงใดก็หนีไม่พ้นการดำเนินเตียนของสังคมโลกกว่า เป็นชาติที่ไร้อารยธรรม ฉะนั้นการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมจึงเป็นหน้าที่หลักของรัฐทุกรัฐในสังคมโลก

พื้นฐานในการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมด้านนี้ ก็คือการฝึกอบรมประชาชนให้รู้คุณค่าและตระหนักถึงความสำคัญของทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น โดยวางหลักสูตรไว้ในห้องเรียนระดับต่าง ๆ ให้ตระหนักและรู้คุณค่าของทรัพย์สินทางวัฒนธรรมมาแต่ต้น บางประเทศกำหนดไว้ในหลักสูตรว่านักเรียนจะต้องออกไปเยี่ยมแหล่งประวัติศาสตร์ในพื้นที่จริง เพื่อจะได้เรียนรู้เหตุผลและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตเป็นการฝังความจำทิ้งในรูปของตาหู สัมผัสของสิ่งเหล่านั้นจนครบวงจร

อย่างไรก็ตามมาตรการขั้นพื้นฐานในการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมนั้น มักจะกำหนดวิธีการไว้รวม 3 ประการ คือ

1. การป้องกัน เป็นการกำหนดแนวทางและวิธีปฏิบัติมิให้อนุสรณ์สถานสาขาต่าง ๆ ถูกทำลาย
2. มาตรการในการปราบปราม เป็นการลงโทษผู้กระทำผิดทำลายโบราณสถาน
3. มาตรการในการอนุรักษ์ คือ การใช้กลไกทางการบริหารเข้าคุ้มครองมิให้มีการแก้ไขหรือทำลายหลักฐานนั้น ๆ

แนวทาง 3 ประการนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญในการป้องกันมิให้โบราณสถานถูกทำลาย ฉะนั้นหากไม่สามารถยับยั้งการทำลายโดยความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจของมนุษย์ลงได้แล้ว ปัญหาที่จะพิจารณาปัญหาในการอนุรักษ์และการบูรณะซ่อมแซม เพราะการทำลายที่มนุษย์เป็นต้นเหตุ เป็นปัญหาที่รุนแรงที่สุด ในการศึกษาปัญหาการทำลายโบราณสถานโดยมนุษย์ ประกอบทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529) ได้ทราบข้อเท็จจริงว่า

1. มีการลักลอบทำลายชิ้นส่วนประดับด้านประติมากรรมจากแหล่งโบราณสถานเป็นจำนวนมากเพื่อประโยชน์ส่วนตัวบ้าง เพื่อนำไปจำหน่ายให้พ่อค้าของเก่าบ้าง
2. มีการลักลอบตัดเศียรพระพุทธรูป จากวัดวาอาราม โดยไม่เคารพยำเกรงต่อกฎหมายและศีลธรรมอันดีของชาติ
3. มีการลักลอบขุดค้นบริเวณแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์ โดยมีข้าราชการและพ่อค้าสนับสนุนการดำเนินงานของคนร้าย
4. พ่อค้าด้านศิลปกรรม ขาดจรรยาบรรณ หลีกเลียงกฎหมาย และไม่มีจิตสำนึกในการหวงแหนมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ
5. ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นจำนวนมากใช้อำนาจหน้าที่อันไม่ถูกต้อง แสวงหาศิลปกรรมไว้เป็นประโยชน์ส่วนตนเอง โดยตอบแทนแลกเปลี่ยนกับตำแหน่งหน้าที่

6. การงานที่สำคัญให้แก่ผู้ที่สนองตลนหาของตนเองได้ ทำให้ข้าราชการที่ต้องการความก้าวหน้าไปหนนราษฎรให้ทำการตามข้อ 1- 3 เพื่อให้ได้มาซึ่งศิลปวัตถุสำหรับแลกเปลี่ยนผลประโยชน์
7. กฎหมายว่าด้วยทรัพย์สินของประเทศไทยไม่เข้มแข็งเช่นประเทศอื่น ๆ ไม่มีกำหนดให้ผู้ครอบครองศิลปวัตถุตั้งแต่อายุ 200 ปีขึ้นไป นำมาจดทะเบียนทรัพย์สินนั้นไว้กับเจ้าหน้าที่ที่รัฐบาลกำหนดเพราะรัฐบาลถือว่ามรดกทางศิลปวัฒนธรรมในอดีตนั้นเป็นสมบัติของชาติ แต่กฎหมายของไทยปัจจุบันกำหนดหลักการว่ารัฐมีหน้าที่ส่งเสริมและควบคุมมรดกทางวัฒนธรรมเท่านั้นทำให้เกิดช่องว่างให้เอกชนลักลอบขุดค้นและทำลายโบราณสถานโบราณวัตถุไว้เป็นสมบัติส่วนตัวมากมายเพราะฉะนั้นของดีงามในแต่ละตำบล ของดีแต่ละท้องถิ่น ถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก โดยที่หน่วยงานราชการเจ้าของไม่ได้ติดตาม หรือตรวจสอบความเสียหายปล่อยให้กรรมศิลปากรซึ่งไม่ได้เป็นเจ้าของติดตามป้องกัน อันเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง โบราณสถานที่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติไว้แล้วก็ยังคงถูกทำลายไปเพราะเหตุดังกล่าวมาแล้วข้างต้นเป็นจำนวนมาก และทรัพย์สินเหล่านี้เราไม่สามารถสร้างขึ้นมามาทดแทนได้ ทำให้คุณค่าของโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก ส่วนในด้านหลักการและทฤษฎีนั้น ในบรรดาหลักฐานทางอารยธรรมของมนุษยชาติในอดีตนั้น งานทางด้านสถาปัตยกรรมเป็นงานสร้างสรรค์ยิ่งกว่างานชนิดอื่น ๆ เพราะการออกแบบก่อสร้างมีจุดมุ่งหมายเพื่อจะใช้เป็นเครื่องมือแสดงถึงชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ งานสถาปัตยกรรมจึงเป็นเสมือนฉากรูปชีวิตประจำวัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นสภาวะทางสังคมค่านิยมและจิตวิทยาของมนุษย์ในสมัยนั้นๆ การพัฒนาในด้านสถาปัตยกรรมทุก ๆ ระยะเวลาก็เจริญรอยตามลักษณะการวิวัฒนาการของสังคม สภาพครอบครัว หมู่บ้าน เมืองและรัฐ ล้วนแสดงออกในรูปลักษณะของสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ที่สำคัญเนื่องจากมีลักษณะดังกล่าวนี้ แต่ในขณะที่เดียวกันก็มี อันตรายมากมายหลายอย่างเนื่อง

จากทุก ๆ สังคมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงผันแปรอยู่เสมอ ฉะนั้น เมื่อการสร้างสรรคทางสถาปัตยกรรมสัมพันธ์ใกล้ชิดกับโครงร่างของสังคมเช่นนี้ ทั้งสังคมและสถาปัตยกรรมจึงมีโชคชะตาแบบเดียวกัน และโดยมากสถาปัตยกรรมซึ่งสร้างขึ้นในสังคมใด ก็มักจะสูญหายไปพร้อม ๆ กันสังคมนั้น

สิ่งก่อสร้างทั้งหลายที่ได้รอดพ้นอันตรายตามกฎหมายการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมาได้อย่างปาฏิหาริย์นั้นเป็นสิ่งที่เราจะต้องเอาใจใส่ให้มาก ในปัจจุบันนี้ สิ่งเหล่านี้มีคุณค่ามาก เพราะเป็นพยานหลักฐานทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของอดีตกาล และตรงนี้เองที่คนในสมัยปัจจุบันมีทัศนคติแตกต่างไปจากบรรพบุรุษเพราะบรรพบุรุษจะไม่ลังเลใจเลยที่จะทำลายโบราณวัตถุสถานเพื่อจะสร้างอาคารใหม่ ๆ ตามความต้องการและตามรสนิยมของตนบรรพบุรุษของเราจะแสดงความนับถือว่า โบราณสถานเหล่านั้นเป็นเครื่องแสดงถึงความศรัทธาความเชื่อถือ ความมีอำนาจ หรือความอุดมสมบูรณ์มั่นคง เป็นศิลปะที่มีความงามเป็นเยี่ยม หรือไม่ก็เนื่องจากมีความแปลกพิสดาร แต่ในปัจจุบัน โบราณสถานมีคุณค่าเพราะเป็นพยานหลักฐานของสมัยที่ผ่านพ้นไปแล้วของสังคมที่สูญหายไปแล้ว อันจะหาสิ่งใดมาแทนที่มีได้ ดังนั้น เราทั้งหลาย จึงได้พยายามทุกวิถีทางที่จะสงวนรักษาเอาไว้ให้เป็นมรดกของชาติ

1.2 แนวคิดในเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนา

แนวคิดในเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาจะช่วยให้เยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมเกิดความรู้และความกระตือรือร้นยิ่งขึ้นในเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนา ได้มีหน่วยงานราชการและนักวิชาการทางโบราณคดีทั้งชาวไทยและต่างประเทศหลายท่านได้ให้ความหมายในลักษณะคล้ายคลึงกัน ดังต่อไปนี้คือ

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (2523 : อัดสำเนา) ได้ให้ความหมายของการสงวนรักษา (Preservation) และการอนุรักษ์ (Conservation) ไว้ดังนี้ คือ

1. การสงวนรักษา (Preservation) หมายถึง การรักษาไว้ในสภาพเดิมเพื่อนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมตามเวลาที่กำหนดไว้

2. การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง การรักษาความสำคัญและหลักฐานในการที่เป็นเครื่องชี้ให้เห็นวิวัฒนาการ ความรุ่งโรจน์ของศิลปวัฒนธรรมไว้โดยปรับสภาพให้เข้ากับสภาพสังคมและเศรษฐกิจ เพื่อให้ประชาชนในสังคมนั้นสามารถสร้างสรรค์สิ่งที่มีคุณค่าในด้านศิลปกรรมในปัจจุบันและอนาคตต่อไปได้

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม หมายถึง การสร้างสรรค์ การฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมในด้านศิลปกรรมในรูปประสมประสาน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและสืบทอดความเป็นชาติและเอกลักษณ์ของประชาชนในท้องถิ่น การอนุรักษ์เป็นการรักษาสภาพเดิมของศิลปวัตถุ สถาปัตยกรรม โบราณสถาน หรือส่วนของเมือง รวมทั้งสิ่งแวดล้อมที่มีคุณค่า เพื่อให้มีประโยชน์ใช้สอยร่วมกับเราในชีวิตประจำวัน (สาทิศ ชูแสง , 2526 : 68)

การอนุรักษ์นั้นไม่เพียงแต่การเก็บอาคารเพื่อการรักษา เท่านั้น หากหมายถึงการถนอมดูแลรักษาทุกสิ่ง จากตัวอาคารถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และบรรยากาศในจินตภาพอันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โดยเชื่อว่าเมืองไม่ใช่เป็นเพียงผลงานในพิพิธภัณฑ์ หากแต่เป็นศูนย์กลางของชีวิตที่ดำเนินต่อไป (Colin Buchanan and Parthers , 1968 :127)

มิดเดิลตัน (Middleton, 1972 :8) ได้รายงานการสัมมนาเกี่ยวกับ Civic Trust ที่ Royal Festival Hall กล่าวว่า เชฟฟีร์ด (Peter Shepheard) ได้ให้หลักการเพื่อการอนุรักษ์ไว้ว่า

1. เพื่อเก็บรักษาส่วนที่ดีของเมืองและสร้างส่วนที่ไม่ดีใหม่ ให้สอดคล้องกับของเก่าที่ดีขึ้น
2. เพื่ออนุรักษ์อาคาร กลุ่มอาคารและบริเวณที่เกี่ยวข้อง
3. เพื่อการคิดหาประโยชน์ใช้สอยใหม่ ๆ ให้กับอาคารจะต้องพิสูจน์ได้อย่างแน่ใจแล้ว

ว่าที่นั่น ๆ มีความสำคัญควรแก่การอนุรักษ์อย่างไม่ต้องสงสัยจะต้องทำให้
ประชาชนหันมาสนใจสิ่งนี้ด้วย

ในปัจจุบันเป็นยุคของการพัฒนาประเทศให้เจริญรุดหน้าเท่าเทียมกับอารยประเทศ
นั้นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่ควรคำนึงถึงเป็นหลักการในการพัฒนาโดยไม่ทำลายหรือพยายามที่จะ
รักษาคุณภาพพระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนาให้เหมาะสม ในการที่จะสามารถ
ปฏิบัติให้เป็นไปตามหลักการดังกล่าวต่อไปนี้

นิจ หิณูชีระนันท์ (ม.ป.ป.:319) ได้กล่าวว่า จำเป็นจะต้องเข้าใจในหลักการเสียก่อน
การอนุรักษ์กับการพัฒนานั้นไม่ใช่สิ่งตรงข้ามกันแยกออกจากกัน แต่จะต้องถือว่าเป็นการ
พัฒนากับการอนุรักษ์เป็นส่วนอันสอดประสานกันดังที่กล่าวว่า เป็นอันหนึ่งอันเดียวดัง
เกลียวเชือก ซึ่งหากยอมรับในข้อตกลงดังกล่าวนี้ย่อมสรุปเป็นหลักการ คือ

1. พึงจัดความเชื่ออย่างผิวเผิน ที่ว่าการพัฒนากับการอนุรักษ์เป็นสิ่งขัดกัน
2. พึงเข้าใจให้ถูกต้องว่า แท้ที่จริงการพัฒนากับการอนุรักษ์นั้น เป็นส่วนประกอบต่อกันและกัน
3. พึงกำหนดว่าไม่มีขบวนการพัฒนาอันใดที่ถือได้ว่าสมบูรณ์หากขาดข้อพิจารณา
ในด้านการอนุรักษ์รวมอยู่ด้วยกันอย่างได้คุณภาพ

ดังนั้นการอนุรักษ์อาคาร สถานที่และบริเวณอันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลป
กรรม สถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมนั้น ตามหลักการแผนใหม่จะไม่อนุรักษ์เพียงเพื่อการ
อนุรักษ์กล่าวคือจะไม่อนุรักษ์อย่างเป็นชิ้นส่วนอยู่ในพิพิธภัณฑ์หรือในลักษณะที่เรียกว่า
รักษาไว้ในตู้กระจก แต่จะต้องอนุรักษ์ในแนวใหม่ คือ ให้อาคารสถานที่และบริเวณที่ว่านั้น
ผสมกลมกลืนไปกับชีวิต และเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน ฉะนั้นคำ
กล่าวที่ว่านักอนุรักษ์เป็นผู้ที่ย้อนกลับไปมีชีวิตอยู่กับอดีต ไม่มองไปข้างหน้าจึงไม่ถูกต้อง แท้
จริงนักอนุรักษ์เป็นผู้กำลังจะฟื้นฟูอดีต ให้กลับมารับใช้ และเป็นประโยชน์แก่ชีวิตในสังคม
ปัจจุบัน

ในปัจจุบันโครงการ พัฒนา และก่อสร้างบางประเภท เช่น โครงการสะพานลอย
โครงการถนนคร่อมคลอง โครงการทางด่วนพิเศษ ฯลฯ ซึ่งเมื่อสร้างแล้วอาจก่อให้เกิดความ
เสียหายของสิ่งแวดล้อมในเมือง ตลอดจนอาคารสถานที่อันมีความสำคัญในด้านอื่น ๆ เช่นนี้

จะต้องได้รับการพิจารณาเป็นการล่วงหน้าอย่างรอบคอบจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องก่อนดำเนินการ

จากแนวความคิดดังกล่าว จึงสรุปได้ว่า ในปัจจุบันแนวความคิดในด้านการอนุรักษ์มิใช่การอนุรักษ์ในลักษณะที่ตะตองไม่ได้ แต่จะต้องอนุรักษ์ในลักษณะที่สามารถผสมกลมกลืนกับชีวิต และเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน ซึ่งในแนวความคิดเหล่านี้ มีผู้กล่าวสนับสนุนไว้หลายท่าน คือ

ลูอิส (Lewis, 2521: 41-42) กล่าวว่า ถ้าเราต้องการสร้างชีวิตจิตใจให้แก่เมืองใด ชุมชนใด เราต้องหวนกลับไปศึกษาชีวิตจิตใจในอดีตของเมืองนั้นเสียก่อน คำกล่าวนี้ย่อมเป็นเครื่องเตือนใจแก่นักพัฒนาทั้งหลายว่า ถ้าอยากสร้างให้ได้ดีเท่าไร ก็ควรทำตามความเข้าใจในอดีตของเมืองให้ดีเท่านั้น และเมื่อเข้าใจอดีตของเมืองให้ดีเท่าใด ก็อดไม่ได้ที่จะส่งเสริมและอนุรักษ์โบราณวัตถุ และโบราณสถานให้ดีควบคู่ไปกับการพัฒนาเมืองด้วย

สุภัทรดิศ ดิศกุล (2523: 15) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า การที่รักษาอาคารเหล่านั้น อาจมีวิธีการอย่างหนึ่ง คือ สร้างอาคารใหม่เพื่อเชิดชูอาคารเก่าให้ชัดเจน โดยต้องขึ้นอยู่กับความสามารถของสถาปนิกว่ามีความสามารถเพียงใด

ฮาดูอิน (Hadouin) (อ้างในรัชวดี สังขดุลย์, 2526 : 12) กล่าวว่า โบราณสถานนั้นควรได้รับการฟื้นฟูให้มีสภาพแวดล้อมที่ดีสำหรับชุมชนในปัจจุบันมันอาจจะเป็นไปไม่ได้ที่จะทำให้สิ่งเหล่านั้นมีบทบาทเช่นเดียวกับในอดีต แต่เราก็ควรจะทำให้โบราณสถานมีสภาพที่ใช้ประโยชน์ได้ (Living Monument) และมีส่วนร่วมอยู่ในชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้โบราณสถานเป็นเหมือนศูนย์กลางทางวัฒนธรรมความเป็นอยู่

แซนดายส์ (Sandys, 1979 : 4-7) ได้กล่าวว่า การยอมรับในข้อที่ว่า มรดกด้านอารยธรรมที่เป็นสถาปัตยกรรมอันล้ำค่าของโลก ซึ่งมนุษย์ทุกชาติทุกภาษาต่างเป็นเจ้าของและ

ปกป้องรักษา ฉะนั้นเราทุกคนต้องมีหน้าที่คุ้มครองป้องกันสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ให้รอดพ้นจากอันตรายร้ายแรงนานับประการซึ่งได้แก่ การพังทลายอันเกิดขึ้นจากการละลายไม่เอาใจใส่ หรือมลพิษในอากาศหรือสาเหตุอื่นๆอีกมากมาย โดยเฉพาะการพิจารณาอย่างรอบคอบในเรื่องการรื้อทำลาย (Demolition) เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อมีการพัฒนาแผนใหม่

วีรุฒิ โอตระกุล (2525 : 132) ได้กล่าวว่า หนทางหนึ่งในการอนุรักษ์ให้ได้ผลนั้น คือ การดัดแปลงนำเอาสถาปัตยกรรมต่าง ๆ และโบราณสถานนำมาใช้ในลักษณะการอย่างใหม่ที่ดีขึ้นกว่าเดิมและเกิดความสอดคล้องกับสภาวะการณ์ปัจจุบัน แต่กิจการดังกล่าวจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อสามารถรักษาหลักการของการอนุรักษ์ไว้ได้ คือ ผลของการดัดแปลงจะต้องยังคงไว้ซึ่งลักษณะส่วนใหญ่ และรายละเอียดส่วนสำคัญของสถาปัตยกรรมหรือโบราณสถานนั้น เช่นเดียวกับคงไว้ซึ่งคุณค่าทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมและคงไว้ซึ่งคุณค่าทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและวิชาที่เกี่ยวข้องสำหรับแนวคิดในการอนุรักษ์ให้ผสมผสานกับการพัฒนาเมืองในปัจจุบัน

1.4 สาเหตุของความเสื่อมของโบราณสถาน

การประชุมขององค์การระหว่างประเทศหลายครั้ง ในการหาเหตุแห่งความเสื่อมของโบราณสถาน ในพื้นที่และสภาพอากาศที่แตกต่างกัน เพื่อกำหนดเป็นแนวทางให้แต่ละประเทศนำไปพิจารณาหาทางแก้ไขปรับปรุง ป้องกันสถานะของโบราณสถานไว้ก่อนที่จะพังทลายลง แม้ว่าสภาพของดินฟ้าอากาศและโครงสร้างอาคารสถานที่แต่ละแห่งไม่เหมือนกัน สถาปัตยกรรมและวิวัฒนาการการก่อสร้างอาคารที่สร้างด้วยหินเป็นวัสดุคงทนแข็งแรงปลอดภัยกว่าสถาปัตยกรรมที่สร้างด้วยอิฐและไม้หรือวัสดุประเภทฟุ่มเฟือยอื่น ๆ ประเทศที่ดินฟ้าอากาศแห้งแล้งย่อมได้เปรียบกว่าประเทศที่มีฝนตกชุกหรือประเทศที่มีสถานะทางสังคมและการเมืองแข็งแกร่งย่อมดีกว่าประเทศที่มีภัยสงคราม แต่ไม่ว่าประเทศนั้นตั้งอยู่ในที่ใดในโลก ความเสื่อมของโบราณสถานย่อมเกิดจากเหตุหลายประการ เช่น ภัยธรรมชาติ อาจจำแนกออกได้เช่น

1.4.1 วัสดุที่คนโบราณนำมาใช้ในการก่อสร้าง

ตามปกติอินทรียวัตถุจะมีความคงทนน้อยกว่าอินทรียวัตถุ วัสดุบางอย่างอยู่ในสภาพที่คงทนมาก บางอย่างมีความคงทนน้อย หินทั่วไปและหินเหล็กไฟอยู่ได้ทนมาก แต่สิ่งแวดล้อมทำให้หินเหล่านั้นมีคราบเกาะ อันเป็นเหตุให้รูปร่างลักษณะของหินเปลี่ยนแปลงไปได้ เช่น เอาหินเหล็กไฟไปจุ่มในน้ำแล้วทิ้งไว้ในหนอง คราบที่เกิดขึ้นแตกต่างกัน อากาศและดิน ส่งผลกระทบต่ออาคารที่สร้างด้วยอิฐเผา การที่อาคารพังทลายลงมานั้นเป็นเพราะความชื้นจากอากาศและดินก็มี แต่มนุษย์เป็นผู้ทำลายก็มี รื้อเอาอิฐเก่าจากโบราณสถานไปใช้ที่อื่น หรือเมื่อปล้นอาคารบ้านเรือนแล้วเอาไฟเผาทำลายเสียก็มีความร้อนฝน และลมจะทำลายอาคารที่สร้างด้วยอิฐถือปูนและจะลบเส้นแวงเส้นของภาพจำหลักหรือภาพรูปปั้นที่ประดับอาคาร การทำลายของธรรมชาติตามที่กล่าวมานี้ ไม่ร้ายแรงเท่ากับการทำลายของคน บรรดาสิ่งที่ทำด้วยเครื่องโลหะเครื่องทองอยู่คงทนกว่าเครื่องโลหะอื่น ๆ เครื่องเงินโดยทั่วไปมักจะรักษารูปร่างและความเหนียวเอาไว้ได้แต่จะมีสนิมกัดกินลึกลงไป วัตถุที่ทำด้วยสำริดนั้นจะทนอยู่เพียงไร ก็แล้วแต่ลักษณะของดินที่ฝังอยู่ คุณสมบัติของโลหะที่ผสมด้วยสำริดจะคงทนอยู่ได้นาน ดินที่เป็นกรดอาจทำลายของที่ทำด้วยสำริดได้รวดเร็วก็ จะลบเลือนไป บางชิ้นผุกร่อนจนจำรูปเดิมไม่ได้ มีเศษเครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ บางชิ้นที่กร่อนและร่วน ทั้งนี้เพราะเผาไม่ได้ที่ และพูนเป็นรู แต่เมื่อมาฝังให้แห้งแล้ว เศษเครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตั้งกล่าวก็จะกลับมีเนื้อแข็งขึ้น กระดูกคนที่เผาแล้วอยู่ได้นานกว่ากระดูกคนที่ฝัง เนื้อสูญหายได้เร็วมาก แต่หนังและฟันหรือผมคงทนได้นานกว่า

1.4.2 สภาพของดิน

ดินในบริเวณที่มีข้อมูลทางโบราณคดีฝังอยู่เป็นปัจจัยที่จะช่วยรักษาข้อมูลอย่างหนึ่ง แต่ในทางตรงกันข้าม หากดินเป็นกรดก็จะทำลายของนั้น ๆ แม้แต่เหล็ก สำริดและกระดูกก็ทนต่ออำนาจของกรดไม่ได้ ดินทรายจะช่วยรักษาดีกว่ดินเหนียว ซากเสาะ ฯลฯ มักจะทนอยู่ในลักษณะที่เห็นรอยค่อนข้างน้ำตาลหรือค่อนข้างดำ โครงกระดูกคนบางโครงก็คงอยู่เป็นสีดำ เห็นรูปลักษณะอย่างชัดเจนจนอาจทราบโครงสร้างของร่างกายได้ ที่สตราบูเนียภาค

ตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศโปแลนด์ พบสร้างแรมมีชนปูกยุยตัวหนึ่ง รอบ ๆ แรมตัวนี้มีผลไม้และใบไม้อยู่ด้วย ซากเหล่านี้อยู่ในชั้นดินที่มีเกลือและน้ำมันในประเทศอิตาลีสมัยที่โรมันยังครอบครองอยู่ เมื่อ พ.ศ. 622 ภูเขาไฟวิสุเวียสเกิดพ่นดินเหนียวและลาวากับถ่านทับถมเมืองปอมเปอีและเมืองเฮอควิเลเนียจนฝังคนและสัตว์จำนวนมากจมลงไปเมื่อมีการค้นพบเมืองทั้งสอง ปรากฏว่าดินเหนียวและลาวามีส่วนรักษาสภาพหลักฐานทางโบราณคดีด้วย

1.4.3 สภาพของบรรยากาศ

ดินฟ้าอากาศเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้หลักฐานข้อมูลต่าง ๆ อยู่ได้นานหรือไม่ว่าสภาพดินฟ้าอากาศอย่างหนึ่งอาจมีประโยชน์สำหรับวัตถุบางประเภทแต่เป็นอันตรายสำหรับประเภทอื่นคือ

1.4.3.1 บริเวณที่มีอากาศแห้งแล้ง

เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกาภาคตะวันตกเฉียงใต้และแถบอาฟริกา ได้แก่ประเทศอียิปต์ เป็นต้น โบราณวัตถุและโบราณสถานมักจะมีความคงทนได้ดี แม้ว่าจะมีอายุนับเป็นพันปีเป็นหมื่นปีก็ตาม โบราณวัตถุและโบราณสถานก็ยังคงอยู่สภาพที่ดีในประเทศอียิปต์ ได้มีผู้พบเอกสารที่เขียนบนกระดาษ ซึ่งทำจากต้นปาริสิสหลายชิ้น เอกสารนี้มีอายุมากกว่า 2000 ปี แต่ก็ยังคงอยู่ในสภาพค่อนข้างดี นอกจากจะพบเอกสารแล้ว ยังได้พบผ้าสักหลาดพรมที่ทำด้วยผ้าที่มีลวดลายฟางข้าว และพบศพที่ยังไม่เน่าเปื่อย เพราะนอกจากจะรู้วิธีทำมัมมี่แล้ว อากาศที่แห้งแล้งก็ยังช่วยให้สิ่งเหล่านี้มีความคงทนได้ดีเป็นพิเศษ เพียงแต่ชำรุดไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น และนอกจากนั้นการค้นที่ฟาตัมในทวีปอาฟริกาเหนือก็ได้พบเครื่องจักสานเคียวด้ามไม้ สิ่งของเหล่านี้มีอายุหลายพันปี แต่ก็ยังคงอยู่ในสภาพที่มิใช่เปื่อยไป

1.4.3.2 บริเวณอากาศอบอุ่นและอากาศชื้น

ได้แก่บริเวณทวีปยุโรปภาวะอากาศเช่นนี้นับว่าเป็นศัตรูต่อความคงทนของโบราณสถานได้ง่าย แต่ในกรณีพิเศษโบราณสถานบางชนิดก็อาจจะมี ความคงทนอยู่ในสภาพเดิมอย่างน่าประหลาด เช่น เสาของหมู่บ้านในทะเลสาบในประเทศสวีเดนแลนด์ที่เรียกว่า Piel Dwelling ซึ่งมีอายุหลายพันปีมาแล้ว แต่เสาของบ้านเหล่านี้ยังคงทนอยู่ได้ นอกจากนี้ ในประเทศฝรั่งเศส ประเทศอิตาลี เป็นต้น ก็ยังได้พบวัตถุต่าง ๆ ที่ทำด้วยไม้ซึ่งเป็นสิ่งของสมัยหินกลาง เช่น กระบอง แห ด้ามเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เครื่องจักรสาน เครื่องทอผ้า เป็นต้น สิ่งของเหล่านี้แม้ว่าจะชำรุดไปบ้างแต่ก็ยังคงพอที่จะทราบลักษณะของสิ่งเหล่านั้นได้ว่าเป็นอะไร

1.4.3.3 บริเวณที่มีอากาศหนาวและหนาวจัด

ได้แก่แถบขั้วโลกเหนือและใต้ ประเทศรัสเซียตอนเหนือสุดไซบีเรีย แคนาดาเหนือ และประเทศเดนมาร์กภาคเหนือ ได้แก่ หมู่เกาะกรีนแลนด์ตอนที่มีน้ำแข็งทั้งปี เป็นต้น ในบริเวณเช่นนี้สภาพของดินฟ้าอากาศ จะช่วยรักษาโบราณวัตถุให้คงอยู่ได้ทนทาน เป็นต้น ในบริเวณเช่นนี้สภาพของดินฟ้าอากาศ จะช่วยรักษาโบราณวัตถุให้คงอยู่ได้ทนทาน เป็นต้น ว่า ได้มีขุดพบซากของคนและสัตว์ที่จมอยู่ในน้ำแข็ง ซากศพเหล่านั้นจะอยู่ในลักษณะที่ดีที่สุดเหมือนกับแช่อยู่ในตู้เย็นขนาดใหญ่ในประเทศเดนมาร์ก ได้มีผู้พบซากศพของคนซึ่งได้ตายมาแล้วอย่างน้อย 2,000 ปี ซากศพนั้นก็ยังคงอยู่ในสภาพเดิม เพียงแต่ชุบผอมไปเท่านั้น ส่วนผม ขนตามลำตัว เล็บมือ เล็บเท้า ตลอดจนเสื้อผ้าที่ใส่อยู่กับศพนั้นยังอยู่ในสภาพที่ดีไม่เน่าเปื่อยไป ที่ในไซบีเรีย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็ได้พบช้างแมมมอธเป็นจำนวนหลายตัว จมอยู่ในน้ำแข็ง ยังไม่เน่าเปื่อย ช้างแมมมอธเป็นสัตว์ที่มีอยู่ในยุคหินสมัยเก่า ซึ่งมีอายุเป็นหมื่น ๆ ปีมาแล้ว

1.4.3.4 บริเวณที่มีอากาศร้อนและชุ่มชื้น

ในบริเวณเช่นนี้ ได้แก่บริเวณแถบเส้นศูนย์สูตรคือ แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งประเทศไทยด้วย ในภูมิภาคเช่นนี้ จะมีอากาศเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล คือ มีทั้งอากาศร้อน มีฝน ความชื้น ซึ่งสิ่งต่างๆนี้เป็นส่วนช่วยให้โบราณวัตถุ โบราณสถานผุเปื่อยหรือทรุดโทรมได้เร็ว ความร้อน หนาวของอากาศมีส่วนช่วยให้โบราณวัตถุ โบราณสถาน โดยเฉพาะที่ทำด้วยศิลา แตกสลายหักพังได้อย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เพราะความร้อนทำให้หินขยายตัวออก พออากาศเย็นลง ความร้อนที่อยู่ในไม้หรือ หินระเหยตัวออกไปไม่ทัน ก็ทำให้หินนั้นแตกออกเป็นเหตุให้โบราณวัตถุ โบราณสถานแตกลง ฝนและพายุก็มีส่วนช่วยให้โบราณวัตถุ โบราณสถานแตกสลายได้เหมือนกัน ในขณะที่เดียวกันเมื่อเราจะเห็นหรือได้ยินข่าวว่ามีผู้พบโบราณวัตถุ ซึ่งโผล่มาจากผิวดินเมื่อถูกฝนชะ เช่น เจดีย์ หรือโบสถ์พังลงมาในขณะที่มีพายุฝนและนอกจากนั้นฝนเองก็ยิ่งทำให้ลวดลายที่แกะสลักอยู่บนไม้หรือหินค่อย ๆ เลื่อนไปต้นไม้ที่ขึ้นอยู่บนโบราณสถานในที่ต่ำ ๆ นั้นก็จะทำให้โบราณสถานแตกสลายลงมาหรือเป็นเหตุให้โบราณสถานเหล่านั้นพังลงมา ฉะนั้นจึงต้องถนอมต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ตามโบราณทั้งหมดอย่าให้เจริญเติบโตงอกงามต่อไป ตามโบราณสถานบางแห่ง รากของต้นไม้จะซอนเข้าไปในตัวโบราณสถานทำให้โบราณสถานเหล่านั้นแตกแยกและพังลงมาในที่สุดแต่ในบางแห่งต้นไม้และรากไม้ก็มีส่วนช่วยให้โบราณสถานคงอยู่ โดยค้ำจุนหรือคลุมโบราณสถานเหล่านั้นไม่ให้พังทลายลง แต่อย่างไรก็ตามโบราณสถานและโบราณวัตถุของแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มักจะมีอายุไม่ทนทานเหมือนแถบที่มีอากาศแห้งแล้งหรืออบอุ่น ทั้งนี้เพราะสภาพดินฟ้าอากาศเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้ลายโบราณสถาน โบราณวัตถุให้สูญสลายไปได้รวดเร็วกว่าเวลาอันควร

1.4.4 การกระทำของคน

คนในอดีตได้ทิ้งร่องรอยหลักฐานต่าง ๆ ของตนเองไว้เป็นยุคเป็นสมัย แต่คนที่สืบต่อมเป็นผู้ทำลายหลักฐานดั้งเดิมแล้วทิ้งหลักฐานรุ่นใหม่เอาไว้เป็นยุคเป็นสมัยสืบต่อกันมา คนจึงเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้รักษาที่สำคัญที่สุด และเป็นผู้ทำลายที่ร้ายแรงที่สุดด้วย การกระทำของคนอาจแบ่งได้ดังนี้

การทำลายด้วยความตั้งใจ

การทำลายโบราณสถานโบราณวัตถุอันเป็นหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์โดยการตั้งใจของมนุษย์นั้นได้มีมานานแล้วตั้งแต่ครั้งโบราณไม่ใช่เพิ่งจะเกิดขึ้น แต่การทำลายหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของคนในสมัยโบราณนั้น ส่วนใหญ่ได้แก่การขุดค้นหาสมบัติที่มีผู้ฝังไว้ใต้พื้นดิน ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าในสมัยธนบุรีและต้นสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งมีนายอากรผูกขาดการประมูลหาสมบัติซึ่งฝังไว้ใต้ดินที่เมืองพระนครหรืออยุธยา ในคราวที่พม่าเข้าศึกเข้าโจมตีพระนครและเผาบ้านเมืองเสียหาย ผู้ที่ร่ำรวยมีทรัพย์สินเงินทองมากขนย้ายไปไม่ทันก็ขุดหลุมฝังไว้ บางรายเจ้าของสูญหายไปบ้างก็กลับมาขุดสิ่งของที่ฝังไว้เมื่อเข้าศึกกลับไปแล้ว แต่การทำลายโบราณสถาน โบราณวัตถุของคนในสมัยก่อนดูจะไม่ร้ายแรงเท่ากับสมัยปัจจุบัน เพราะสมัยก่อนไม่มีใครกล้าเข้าไปทำลายปูชนียสถานหรือทุบตัดเศียรพระพุทธรูป ลักขโมยขุดเจดีย์หรือแม้กระทั่งเข้าไปขโมยพระพุทธรูปที่มีอยู่ในโบสถ์ วิหาร เหมือนกับผู้ร้ายในสมัยปัจจุบันนี้ ทั้งนี้เพราะในสมัยก่อนคนโบราณนับถือพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดและมีความเกรงกลัวบาปและสังคมในสมัยก่อนยังไม่ทำการค้าขายของเก่า เกี่ยวกับโบราณวัตถุ ซึ่งเพิ่งจะเกิดขึ้นมาเมื่อไม่นานมานี้ ซึ่งวิธีนี้เป็นการเพิ่มการทำลายโบราณสถานให้แพร่หลายยิ่งขึ้นขณะเดียวกันก็มีการปลอมแปลงโบราณวัตถุเพิ่มมากขึ้นเพื่อการค้าขาย ทำให้โบราณสถานและโบราณวัตถุเสื่อมคุณค่าทางจิตใจลงเป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะผู้ทำลายโบราณสถานโบราณวัตถุมุ่งจะค้าขายอย่างเดียว การทำลายโบราณสถาน โบราณวัตถุในสมัยปัจจุบันนี้เป็นไปอย่างแพร่หลาย ดังเราจะเห็นได้ว่า เจดีย์แทบทุกแห่งและโบสถ์วิหารเก่า ๆ ส่วนมากจะถูกขโมยขุดเอาสิ่งของที่มีค่าไปเสียหมด

การทำลายโดยไม่ได้ตั้งใจ

โบราณสถาน โบราณวัตถุเป็นอันมากต้องถูกทำลายไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของคนบางคนซึ่งการกระทำนี้ถ้าได้รับการชี้แจงในทางที่ถูกที่ควรแล้วก็จะเป็นการช่วยสงวนรักษาโบราณสถานโบราณวัตถุไว้ได้เป็นอันมาก การทำลายโบราณสถานโบราณวัตถุโดยวิธีนี้เป็นต้นว่า ชาวบ้านอาศัยอยู่ใกล้กำแพงเมืองเก่าหรือเจดีย์เก่าเกิดความจำเป็นที่จะต้องใช้อิฐไปก่อสร้างสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็จะรื้อเอาอิฐที่กำแพงเมืองหรือเจดีย์เก่านั้นไปทีละเล็กละน้อย

ครั้นนาน ๆ เข้ากำแพงเมืองหรือเจดีย์นั้นก็พังทลายไปหรือการที่ชาวไร่ชาวนาปรับที่ดินให้เรียบแต่ผืนดินที่ดินเหล่านี้มีซากเจดีย์เก่าอยู่ ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ชาวไร่ชาวนาก็จะขุดซากเจดีย์นั้นออกเสียหรือบางครั้งในขณะที่ชาวนากำลังไถนาอยู่ผืนดินมีโบราณวัตถุบางอย่างติดดินที่ไถขึ้นมา ชาวนาจับโยนขึ้นไปเสีย หรือไม่ก็นำมาให้บุตรหลานเล่นจนเสียหาย แต่บางรายชาวนาก็จะนำเอาสิ่งของที่ตนพบมามอบให้เจ้าหน้าที่หรือเอาให้เจ้าหน้าที่ดู

1.4.5 การลักลอบซื้อขายศิลปกรรมระหว่างประเทศ

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ปัจจุบันยังมีการทำลายโบราณศิลปวัตถุโดยทางอ้อม คือ ย้ายตำแหน่งที่ตั้งของศิลปวัตถุจากท้องถิ่นหนึ่งไปยังอีกท้องถิ่นหนึ่ง ระหว่างประเทศหนึ่งไปยังอีกประเทศหนึ่ง ซึ่งกำลังระบาดอยู่ทั่วโลก วิธีการเช่นนี้ ไม่ถือเป็นการทำลายโบราณสถานโบราณวัตถุโดยตรงแต่เป็นการทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งไม่ชอบด้วยหลักการสงวนรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของมนุษยชาติประเทศไทยเรามีทรัพย์สินสมบัติทางวัฒนธรรมหลายยุคหลายสมัยสืบเนื่องกันมาเป็นเวลานาน นับเป็นชาติที่มั่งคั่งทางศิลปวัฒนธรรมแห่งหนึ่งของโลก แม้รัฐบาลจะมีกฎหมายเพื่อการนี้โดยเฉพาะแต่ปัจจุบันปรากฏว่ามีผู้ลักลอบนำศิลปกรรมของชาติไปขายให้แก่พ่อค้าขายของเก่าต่างชาติหรือนักการทูต ผู้มีเอกสิทธิ์ทางการทูตลักลอบนำศิลปโบราณวัตถุของไทยออกไปยังบ้านเมืองของตนอยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากบรรดาพิพิธภัณฑ์ และหอศิลป์ของประเทศต่าง ๆ ในสหรัฐอเมริกา และภาคพื้นยุโรปมีศิลปและโบราณวัตถุจากประเทศไทย (รวมทั้งประเทศอื่นในเอเชีย) เป็นจำนวนมาก หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทยเราบางยุคบางสมัยเก็บรักษาอยู่ในต่างประเทศมากกว่าในพิพิธภัณฑ์สถานของประเทศไทย

1.4.6 การกระทำของสัตว์

โบราณวัตถุโบราณสถานเป็นจำนวนมากที่ต้องสูญสลายหรือเสียหายผู้พังไปเพราะการกระทำของสัตว์ ซึ่งมีทั้งสัตว์เล็กและสัตว์ใหญ่ เช่น ปลวก แมลงงู ตัวตน พังพอน เป็นต้น ปลวกจะกัดกินโบราณวัตถุโบราณสถานต่างๆ ที่ทำด้วยไม้ กระดาษ ฝา ให้ผู้

กร่อนสึกหรือไป อันตรายจากปลวกนี้ทำให้สิ่งของต่าง ๆ เสียหายมาแล้วเป็นจำนวนมาก แต่ในปัจจุบันนี้การกำจัดปลวกเป็นไปอย่างได้ผล จึงทำให้อันตรายด้วยเหตุนี้ลดน้อยลงแต่อย่างไรก็ตามผู้ที่ทำหน้าที่ในการดูแลโบราณวัตถุโบราณสถาน ควรจะได้เอาใจใส่ดูแลอยู่เสมอ อย่าให้มีปลวกเกิดขึ้นได้ เพราะจะทำให้เกิดอันตรายต่อสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็วแมลงภู่ เป็นแมลงชนิดชนิดหนึ่งที่ชอบเจาะไม้ให้เป็นรู เพื่อเข้าไปอยู่อาศัย ฉะนั้นโบราณวัตถุโบราณสถานที่ทำด้วยไม้จึงควรจะหมั่นจะตรวจดูอย่าให้แมลงชนิดนี้เจาะไม้ ในบางครั้งมันจะเจาะบริเวณที่น้ำไหลเข้าไปได้ และเมื่อเป็นเช่นนี้น้ำจะเข้าไปซึ่งอยู่ในรูนั้นนาน ๆ เข้าไม้นั้นก็จะผุกร่อนและหักสลายไป ตัวตุงและง่าม เป็นสัตว์เลื้อยคลาน ชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายหนูแต่ตัวใหญ่กว่า สัตว์ชนิดนี้ชอบขุดรูตามพื้นดินอยู่อาศัย และถ้าเผชิญไปขุดรูที่รากหรือฐานของโบราณสถานเข้า ก็จะเป็นเหตุให้น้ำไหลลงไปซึ่งและเมื่อนานเข้าก็จะทำให้โบราณสถานทรุดและพังทลายลงในที่สุด ช้าง เป็นสัตว์ใหญ่ที่ทำลายโบราณสถานให้เสียหายไปเป็นอันมาก ปราสาท วิหาร เทวสถานหลายแห่งที่อยู่ตามป่าดงจะถูกช้างชนพังทลายลง หรือบางครั้งช้างก็จะสีลำตัวกับโบราณสถานเหล่านั้นเป็นเหตุให้โบราณสถานพังได้

การกระทำของสัตว์ต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว ถ้าหากป้องกันได้ก็จะทำได้โบราณวัตถุและโบราณสถานไม่ต้องถูกทำลายลง แต่อย่างไรก็ตามผลเสียหายอันเกิดจากนี้ยังน้อยกว่าการกระทำของคน ซึ่งหาทางป้องกันได้ยากกว่า

1.5 การแบ่งประเภทโบราณสถาน

เพื่อให้เยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานสามารถเข้าใจในประเภทของโบราณสถานเพื่อที่ใจได้ทราบว่าโบราณสถานมีประเภทใดบ้างดังต่อไปนี้

โบราณสถานในทางสากล ให้คำจำกัดความตรงกับคำว่า Monuments and Sites หมายถึง อนุสรณ์สถานและบริเวณ มิได้ครอบคลุมเฉพาะงานก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังหมายถึง สถานที่ตั้งของเมืองและชุมชนซึ่งพบหลักฐานของอารยธรรมอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นพิเศษในบริเวณนั้นซึ่งเป็นหลักฐานความเจริญก้าวหน้าที่สำคัญ หรือเป็นหลักฐานเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ความนี้ มิได้จำเพาะเฉพาะงานศิลปที่ยิ่งใหญ่เท่านั้น แต่ยังใช้กับผลงานตามความสำคัญที่มีผู้สร้างในอดีต และตกทอดมาเป็น

มรดกทางวัฒนธรรมในปัจจุบัน จำแนกออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ตามแนวทางสากล ดังต่อไปนี้

1.5.1 อนุสาวรีย์ ปฏิมากรรมขนาดใหญ่ รูปเคารพ (National Statues)

เป็นทรัพย์สินทางประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้น เพื่อเป็นอนุสรณ์สำหรับบุคคลสำคัญของเมือง ทั้งนี้รวมถึงรูปเคารพในศาสนา เช่น รูปพระเยซู พระพุทธรูป หรืออนุสาวรีย์บุคคลสำคัญของชาติ

1.5.2 อาคารสัญลักษณ์ประจำเมือง (National Landmarks)

ได้แก่สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนใช้เป็นสมบัติสาธารณะหรืออาคารสถาปัตยกรรมที่สง่างามซึ่งเป็นสัญลักษณ์ประจำเมือง เช่น สถานีรถไฟหัวลำโพง สะพานมัฆวานรังสรรค์ สะพานพระพุทธยอดฟ้า อาคารตึกแถว S.A.B กรุงเทพมหานคร ภูเขา เนินเขา ต้นไม้ ฯลฯ เป็นต้น

1.5.3 สถาปัตยกรรมแห่งชาติ (National Architecture)

คือ สิ่งก่อสร้างที่สืบทอดมาจนเป็นเอกลักษณ์ของการก่อสร้างประจำชาติและยังคงใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์เดิมจนเป็นสถาปัตยกรรมที่ดีเด่น เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ หรือเป็นกลุ่มอาคารขนาดต่าง ๆ ที่มีการออกแบบสมบูรณมาแต่อดีต เช่น วัดเบญจมบพิตร วัดพระเชตุพน ฯลฯ วัดพระแก้ว หรืออาคารสถานที่สร้างขึ้นเป็นพิเศษในอดีต แต่ไม่ได้ใช้สอยในปัจจุบัน เช่น วัดไชยวัฒนาราม วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

1.5.4 ย่านประวัติศาสตร์หรือหมู่บ้านประวัติศาสตร์ (National Historical District or Villages)

ได้แก่อาคารร้านค้าที่แยกหรือเชื่อมต่อกันเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนในอดีต ที่สืบทอดและคงรูปแบบการก่อสร้างมาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งสาธารณูปการและสาธารณูปโภค ซึ่งได้ใช้สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ เช่น ตลาดพานูร์ต ตลาดเขาวราช ตลาดท่าพระจันทร์-ท่าช้าง ย่านบางลำพู ย่านแพ่งสรรพศาสตร์หรือถนนตีบุก อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต บ้านเรือนตึกแถวสองฝั่ง ถนนนางงาม จังหวัดสงขลา ฯลฯ เป็นต้น

1.5.5 อุทยานประวัติศาสตร์ (National Historical Park)

ได้แก่ สภาพแวดล้อมหรือสวนสาธารณะ เมืองหรือชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ

1. อาคารสถาปัตยกรรม ซากโบราณสถาน ที่อยู่อาศัย วัดวาอาราม

สภาพแวดล้อมของโบราณสถานที่อยู่รายรอบอาคาร เช่น สนามหลวง สวนลุมพินี รวมทั้งสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น สระน้ำ คลอง ถนนหรือสวนป่าประวัติศาสตร์ ซึ่งมีลักษณะด้านประโยชน์ใช้สอยให้ร่มเงามากกว่าในแง่ความยิ่งใหญ่ทางการก่อสร้าง ฯลฯ การผสมผสานกันระหว่างการก่อสร้างของมนุษย์และธรรมชาติแวดล้อม เช่น ภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี ฯลฯ

4. นครประวัติศาสตร์ (National Historical Cities) ได้แก่ เมืองซึ่งชุมชนอาศัยสืบทอดกันมา สิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชาติไทยหรือชุมชนที่ดำรงอยู่และสืบทอดกันมาโดยมีองค์ประกอบของเมือง เช่น กายภาพของเมือง เรื่องราวของผู้คน อาคารสถานที่ทำงาน อาคารราชการ แหล่งประวัติศาสตร์ อาคารสาธารณูปการและสาธารณูปโภค ในอดีตและใช้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งแยกออกเป็น 3 ประเภท คือ

4.1 นครประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต (Living Historical City) เช่น เกาะรัตนโกสินทร์

กรุงปารีส กรุงอัมสเตอร์ดัม เมืองฟลอเรน เมืองเวนิส ฯลฯ

4.2 นครประวัติศาสตร์ที่ตาย (Death City) เช่น เมืองยโสธรปุระ ประเทศกัมพูชา

เมืองศรีสัตนาลัย เมืองศรีเทพ และเมืองพุกามของประเทศพม่า เป็นต้น

4.3 เมืองประวัติศาสตร์ผสมผสานระหว่างอดีตกับปัจจุบัน คือชุมชนใหญ่ที่ตั้งอยู่บนเมืองโบราณ เช่น อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย กำแพงเพชร ฯลฯ เป็นต้น

5.ซากโบราณแหล่งประวัติศาสตร์โบราณคดี (National Traces of Historical Archaeological Sites)

คือ ซากสิ่งก่อสร้างที่พังทลายจนเราไม่สามารถทราบรูปทรงหรือมีหลักฐานเกี่ยวกับรูปทรงของสิ่งก่อสร้างนั้น รวมแหล่งที่อยู่อาศัยของคนในอดีต เช่น บ้านเชียง หรือสถานที่จัดพิธีกรรม เช่น ผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี ถ้ำผีหัวโต จังหวัดพังงา เป็นต้น

1.6 มรดกโลก มรดกของมนุษยชาติ

1.6.1 กำเนิดมรดกโลก

จากความคิดที่ว่า การปกป้องพิทักษ์สมบัติทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลกเป็นความจำเป็น และเป็นภาระร่วมกันของมนุษยชาติทั่วโลก ไม่ใช่ความรับผิดชอบของประเทศใดประเทศหนึ่ง ได้ก่อให้เกิดองค์การระหว่างประเทศเพื่อเป็นองค์การกลางในการร่วมมือและสนับสนุนภารกิจดังกล่าว ในการประชุมใหญ่สามัญครั้งที่ 17 ขององค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก (UNESCO) ครั้งที่ 17 ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ.2515 จึงได้มีมติรับรอง อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก (The World Heritage Convention) โดยมีประเทศต่าง ๆ ให้สัตยาบันเพื่อเข้าเป็นประเทศภาคีด้วยความสมัครใจ อนุสัญญาดังกล่าวเริ่มมีผลบังคับใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2518 จากจำนวนสมาชิกภาคี 20 ประเทศในปี พ.ศ.2518 จำนวนสมาชิกได้เพิ่มเป็น 125 ประเทศในปี พ.ศ. 2535 จากทุกภูมิภาคทั่วโลก

พร้อมกันนี้องค์การยูเนสโกได้จัดตั้งคณะกรรมการขึ้นชุดหนึ่งเรียกว่า คณะกรรมการมรดกโลก (World Heritage Committee) เพื่อทำหน้าที่ในการพิจารณาสมบัติทางวัฒนธรรมและสมบัติทางธรรมชาติที่เสนอมาจากประเทศภาคีให้เข้ามาอยู่ในการคุ้มครองภายใต้

อนุสัญญาฯ โดยแบ่งการขึ้นบัญชีหรือทะเบียนเป็น 2 ประเภท คือ บัญชีมรดกโลก (World Heritage List) และบัญชีมรดกโลกที่อยู่ในอันตราย (List of World Heritage in Danger)

ปัจจุบัน คณะกรรมการมรดกโลกประกอบด้วยกรรมการ 21 ประเทศที่ได้รับการคัดเลือกจากประเทศภาคี 125 ประเทศ โดยประเทศที่ได้รับการเลือกเป็นกรรมการจะมีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละ 6 ปี นอกจากนี้คณะกรรมการมรดกโลกยังมีคณะทำงานอีกชุดหนึ่งทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาคอยกลั่นกรองและคัดเลือกแหล่งมรดกโลกก่อนที่จะเข้าสู่การประชุมพิจารณาของคณะกรรมการมรดกโลก ซึ่งจะประชุมเป็นประจำในเดือนธันวาคมของทุกปี คณะทำงานชุดนี้มีชื่อว่า World Heritage Bureau หรือ คณะกรรมการกลางของคณะกรรมการมรดกโลก

มรดกโลกแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ มรดกทางวัฒนธรรม (Cultural Heritage) และมรดกทางธรรมชาติ (Natural heritage) ซึ่งในอนุสัญญาฯ ได้ให้คำนิยามไว้ว่า

มรดกโลกทางวัฒนธรรม หมายถึง สถานที่ซึ่งเป็นโบราณสถาน ไม่ว่าจะเป็งานทางด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม หรือแหล่งโบราณคดีทางธรรมชาติ เช่น ถ้ำหรือกลุ่มสถานที่ก่อสร้างที่แยกหรือเชื่อมต่อกันที่มีความเป็นเอกลักษณ์ หรือแหล่งสถานที่สำคัญที่อาจเป็นผลงานจากฝีมือมนุษย์ รวมทั้งพื้นที่ที่แหล่งโบราณคดี ซึ่งสถานที่เหล่านี้มีคุณค่าล้ำเลิศในทางประวัติศาสตร์ศิลปะ มานุษยวิทยา หรือวิทยาการ

มรดกทางธรรมชาติ หมายถึง สภาพธรรมชาติที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพอันมีคุณค่าเด่นชัดในด้านความงามหรือด้านวิทยาศาสตร์ หรือสถานที่ซึ่งมีสภาพทางธรณีวิทยาและภูมิประเทศที่ได้รับการวิเคราะห์แล้วว่าเป็นถิ่นที่อยู่ของพันธุ์พืชและสัตว์ซึ่งถูกคุกคามและมีคุณค่าในทางวิทยาศาสตร์สมควรแก่การอนุรักษ์ หรือแหล่งธรรมชาติอันทรงคุณค่า ล้ำเลิศในทางวิทยาศาสตร์การอนุรักษ์ หรือความงามตามธรรมชาติ

ในการพิจารณาคัดเลือกสถานที่ต่าง ๆ ให้เป็นมรดกโลกได้รับการขึ้นบัญชีมรดกโลกนั้นคณะกรรมการมรดกโลกได้กำหนดบรรทัดฐานเพื่อประกอบพิจารณาดังนี้ มรดกทางวัฒนธรรมได้แก่ ลักษณะประการใดประการหนึ่ง ดังต่อไปนี้

1. มีลักษณะเด่นเฉพาะตัวของความสำเร็จทางศิลปะและมีผลงานสร้างสรรค์ถือว่าเป็นอัจฉริยภาพของมนุษย์ หรือ

3. ทรงอิทธิพลต่อพัฒนาการทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม การวางผังเมือง และการวางภูมิทัศน์ ตลอดช่วงระยะเวลายาวนานอย่างต่อเนื่องหรือต่อวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง หรือ

4. เป็นหลักฐานสำคัญที่เด่นเฉพาะของแหล่งอารยธรรมที่สูญสลายไป หรือ

5. เป็นตัวอย่างที่เด่นชัดของรูปแบบอาคารหรือสถาปัตยกรรมที่แสดงให้เห็นถึงขั้นตอน หรือช่วงเวลาที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ หรือ

6. เป็นตัวอย่างที่เด่นชัดของวิวัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนพื้นเมืองที่กำลังได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก และอาจถูกทำลายไป หรือ

7. เป็นสถานที่ที่มีความสัมพันธ์โดยตรงหรือเห็นได้ชัด ต่อเหตุการณ์ ความคิด ความเชื่อ ที่มีความสำคัญในทางสากลอย่างเห็นได้ชัด

มรดกทางธรรมชาติ ได้แก่ลักษณะประการใดประการหนึ่งดังต่อไปนี้

1. เป็นตัวแทนทางวิวัฒนาการขั้นสำคัญ ของภูมิศาสตร์กายภาพของโลก หรือ

2. เป็นตัวแทนของกระบวนการทางธรณีวิทยา วิวัฒนาการทางชีววิทยาและปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยจะพิจารณากระบวนการอันต่อเนื่องของวิวัฒนาการของพืชและสัตว์พื้นดินและท้องทะเล ตลอดจนแหล่งน้ำจืด หรือ

3. เป็นพื้นที่ที่ประกอบด้วย ลักษณะเด่นทางปรากฏการณ์ธรรมชาติ อาทิ ระบบนิเวศขนาดใหญ่ที่สำคัญสถานที่ที่มีความงามตามธรรมชาติอย่างเด่นชัด หรือ ผสมผสานขององค์ประกอบทางธรรมชาติและวัฒนธรรมอย่างเป็นเลิศ หรือ

4. เป็นแหล่งอาศัยของสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติที่สำคัญยิ่ง โดยเฉพาะสัตว์หรือพืชที่กำลังถูกคุกคามและยังมีชีวิตอยู่ทั้งนี้สัตว์และพืชดังกล่าวจำเป็นต้องมีคุณค่าอย่างเด่นชัดในระดับสากลทั้งจากแง่มุมทางวิทยาศาสตร์ และการอนุรักษ์

ทั้งนี้แม้ว่าสถานที่หนึ่งจะได้รับการคัดเลือกให้เป็นมรดกโลก แต่หากภายหลังสถานที่นั้นได้ทรุดโทรมลงจนสูญเสียลักษณะที่สำคัญข้างต้น หรือ ถูกคุกคามด้วยการกระทำของมนุษย์ สถานที่นั้นจะถูกขจัดออกจากบัญชีมรดกโลกได้เช่นกัน

1.6.2 ประเทศไทยกับมรดกโลก

ประเทศไทยได้เข้าร่วมเป็นภาคีในอนุสัญญาเมื่อเดือนกันยายน 2530 อีก 2 ปีถัดมาประเทศไทยก็ได้รับเลือกเป็นคณะกรรมการมรดกโลกจากการประชุมสมัชชาประเทศภาคีอนุสัญญาครั้งที่ 7 เมื่อวันที่ 9 และ 13 พฤศจิกายน 2532 ณ องค์การยูเนสโก ประเทศฝรั่งเศส

ประเทศไทยได้ส่ง ศ.ดร.อดุล วิเชียรเจริญ เข้าร่วมประชุมในคณะกรรมการมรดกโลกครั้งที่ 13 ระหว่างวันที่ 11 –15 ธันวาคม 2532 ที่ประเทศฝรั่งเศส ปรากฏว่า ศ.ดร.อดุลได้รับเลือกเป็นรองประธานคณะกรรมการกลาง ซึ่งถือว่าเป็นเกียรติอย่างยิ่ง ประเทศไทยได้เสนอชื่อและจัดทำรายละเอียดข้อมูลแหล่งทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติเพื่อขึ้นบัญชีในบัญชีมรดกโลกเสนอต่อคณะกรรมการมรดกโลกเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2533 รวม 6 แห่ง คือ แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย – ศรีสัชนาลัย-กำแพงเพชร อุทยานแห่งชาติตะรุเตา และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรห้วยขาแข้ง

คณะกรรมการมรดกโลกได้จัดส่งผู้เชี่ยวชาญเดินทางมาตรวจสอบข้อเท็จจริงของแหล่งวัฒนธรรมและธรรมชาติทั้ง 6 แห่งเมื่อต้นปี 2534 เพื่อเป็นข้อมูลในการพิจารณาของคณะกรรมการมรดกโลก ในที่สุด แหล่งวัฒนธรรมและธรรมชาติของไทยก็ได้รับการคัดเลือกให้ขึ้นบัญชีมรดกโลกถึง 3 แห่งด้วยกัน คือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร-ห้วยขาแข้ง อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย-ศรีสัชนาลัย-กำแพงเพชร และอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา โดยเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร-ห้วยขาแข้ง ผ่านเกณฑ์การพิจารณาถึง 3 ข้อ คือ มีความดีเด่นเป็นเลิศในด้านวิวัฒนาการทางชีวภาพ - ชีวาลัยเป็นพิเศษของโลกเพราะประกอบด้วยระบบนิเวศวิทยาทั้ง 4 ภูมิภาค คือภูมิภาคซุนเดอิก (Sundaic) ภูมิภาคอินโด-เบอร์มิส(Indo-burmese) ภูมิภาคอินโด-ไชนิส (Indo-chinese) และภูมิภาคไซโน-หิมาลัยน(Sino- himalayan) เป็นแหล่งธรรมชาติพิเศษที่เป็นต้นน้ำที่

สำคัญหลายสายของไทย มีป่าไม้นานาชาติประกอบด้วยเทือกเขา ตลอดจนทุ่งหญ้า ลักษณะทั้งหมดจึงมีคุณค่าในด้านวิทยาศาสตร์ มีความงดงามทางธรรมชาติที่หาได้ยากที่สุดแห่งหนึ่งของโลกเป็นแหล่งพันธุกรรมของพืชและสัตว์หลากหลายชนิด โดยมีสัตว์ป่าที่ใกล้สูญพันธุ์ถึง 28 ชนิด เป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 15 ชนิด นก 9 ชนิดและสัตว์เลื้อยคลานอีก 4 ชนิด สำหรับอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย-กำแพงเพชร ผ่านการพิจารณา 2 ข้อคือมีซากของโบราณวัตถุที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ ซึ่งมีความเป็นเลิศในด้านสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ของคนไทยในอดีตเป็นประจักษ์พยานถึงความรุ่งเรืองของอารยธรรมในอดีต ส่วนอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาผ่านเกณฑ์ 1 ข้อ คือ เป็นประจักษ์พยานถึงความรุ่งเรืองของอารยธรรมในอดีต

การได้รับยกย่องให้เป็น มรดกโลก จะยังประโยชน์อย่างมหาศาลแก่สถานที่สำคัญทั้ง 3 แห่งของไทย คือจะได้รับการป้องกันดูแลและเป็นพิเศษเพื่อต่อต้านภัยที่จะมาคุกคาม ได้รับเงินทุนอุดหนุนในการบำรุงรักษา และเป็นการประชาสัมพันธ์ให้ชาวโลกรับรู้ว่า มีสถานที่อันสำคัญอยู่บนแผ่นดินไทยเหนืออื่นใด คือการตอกย้ำชาวไทยให้ตระหนักว่า บ้านเมืองของเราก็มี ของดี อยู่ควรจะได้ร่วมมือร่วมใจกันดูแลรักษาสถานที่สำคัญนี้ไว้เป็น มรดกของชาติ และ มรดกของมวลมนุษยชาติต่อไป

เมื่อได้รับการคัดเลือกให้เป็นมรดกโลกแล้วประเทศภาคีมีหน้าที่จะต้องดำเนินการให้เป็นไปตามมาตรการที่ได้เสนอต่อคณะกรรมการมรดกโลกอย่างไรก็ตาม คณะกรรมการมรดกโลกก็ไม่มีสิทธิ์ที่จะบังคับให้ประเทศภาคีปฏิบัติ นอกจากการเสนอคำแนะนำและข้อคิดเห็นเท่านั้น สิ่งสุดท้ายที่คณะกรรมการมรดกโลกจะทำได้คือ การถอนชื่อมรดกทางวัฒนธรรมหรือทางธรรมชาติออกจากบัญชีมรดกโลก หากแหล่งมรดกนั้นได้สูญเสียคุณลักษณะอันเป็นที่ยอมรับเมื่อคราวพิจารณารับเข้าเป็นมรดกโลกแล้วและนั่นคงเป็นสิ่งที่ทุกคนไม่ปรารถนาให้เกิดขึ้นกับมรดกแห่งมนุษยชาติทั้งมวล

1.7 สภาพทั่วไปของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หรือเรียกสั้น ๆ ว่า อยุธยา ตั้งอยู่ในภาคกลาง เป็นเมืองหลวงเก่าของประเทศไทยสถาปนาขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 1893 โดย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง) ระยะเวลา 417 ปี ที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของไทย มีกษัตริย์ปกครอง 33 พระองค์จาก 5 ราชวงศ์คือ ราชวงศ์อู่ทอง ราชวงศ์สุพรรณภูมิ ราชวงศ์สุโขทัย ราชวงศ์ปราสาททอง และราชวงศ์บ้านพลูหลวง นับว่าเป็นราชธานีที่มีอายุยืนยาวมากที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทยที่มีอยู่ในดินแดนแหลมทองแห่งนี้

ภูมิประเทศของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นที่ราบลุ่มมีแม่น้ำสายใหญ่ คือ แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำเจ้าพระยา ไหลมาบรรจบกันในลักษณะล้อมรอบผืนแผ่นดินส่วนใหญ่ของตัวเมืองไว้ ตัวจังหวัดจึงเป็นเกาะที่มีบ้านเรือนปลูกเรียงรายไปตามสองฝั่งแม่น้ำรอบตัวเมือง มีทางรถไฟและมีสถานีรถไฟอยู่ทางฝั่งตะวันออกของเกาะเมือง

จังหวัดพระนครศรีอยุธยาอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 76 กิโลเมตร มีเนื้อที่ 2,556.6 ตารางกิโลเมตร แบ่งการปกครองออกเป็น 16 อำเภอ ได้แก่ อำเภอพระนครศรีอยุธยา อำเภอนครหลวง อำเภอภาชี อำเภอบ้านแพรก อำเภอบางซ้าย อำเภอบางไทร อำเภอลาดบัวหลวง อำเภอเสนา อำเภอบางปะอิน อำเภอผักไห่ อำเภอท่าเรือ อำเภอบางปะหัน อำเภอกุทัย อำเภอบางบาล อำเภอมหาราช และอำเภอวังน้อย มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดต่าง ๆ ดังนี้ ทิศเหนือ จดจังหวัดลพบุรี จังหวัดอ่างทองและจังหวัดสระบุรี ทิศใต้ จดจังหวัดปทุมธานีและจังหวัดนนทบุรี ทิศตะวันออกจดจังหวัดสระบุรี ทิศตะวันตกจดจังหวัดสุพรรณบุรี

ตลอดระยะเวลา 417 ปี ที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแห่งราชอาณาจักรไทย มิได้เป็นเพียงช่วงเวลาแห่งความเจริญของชาติไทยเท่านั้น แต่ยังได้แสดงถึงความเป็นศูนย์กลางอารยธรรมของเอเชียอาคเนย์ให้เป็นที่ประจักษ์แก่อนานอารยประเทศอีกด้วย แม้ว่ากรุงศรีอยุธยาจะถูกทำลายเสียหายจากการสงคราม แต่ร่องรอยหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ก็ยังแสดงให้เห็นถึงอัจฉริยะ และความสามารถอันยิ่งใหญ่ของบรรพบุรุษไทย เป็นที่น่ายินดีว่าคณะ

กรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้มีมติรับอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งใจกลางกรุงศรีอยุธยาไว้ในบัญชีมรดกโลกทางวัฒนธรรม เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม 2534 ณ กรุงคาร์เธจ ประเทศตูนิเซีย ซึ่งจะมีผลให้ได้รับความคุ้มครองอนุสัญญาที่ประเทศต่าง ๆ ได้ทำร่วมกัน

1.7.1 ความสำคัญทางประวัติศาสตร์

กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทยบริเวณที่แม่น้ำ 3 สายบรรจบกัน คือแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสัก จึงมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมต่อการเกษตรกรรมอันเป็นพื้นฐานของการพัฒนาในด้านอื่น ๆ เป็นชุมทางคมนาคมที่เอื้อต่อการค้าทั้งภายในและภายนอก ทำให้เมืองอยุธยาเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการค้าที่มีความสำคัญของภูมิภาคเอเชีย และของโลก

พื้นที่ประเทศไทยก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยายังแบ่งออกเป็นเมืองใหญ่เมืองน้อยซึ่งต่างมีอิสระในการปกครอง เช่น ทางภาคเหนือมีอาณาจักรล้านนา และอาณาจักรสุโขทัย ทางภาคใต้มีเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนอิทธิพลเขมรก็เคยแพร่หลายอยู่ทางภาคอีสานจนถึงภาคกลางโดยมีศูนย์กลางสำคัญอยู่ที่เมืองลพบุรี เชื่อกันว่าบริเวณเมืองอยุธยาเคยเป็นที่ตั้งของ เมืองอโยธยา ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของลพบุรีมาก่อน อิทธิพลเขมรเริ่มเสื่อมลงตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 19 เมืองที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองต่างตั้งตัวเป็นอิสระ ต่อมาสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทอง (พ.ศ. 1893 - 1912) ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง เมื่อ พ.ศ. 1893 โดยรวบรวมเมืองที่มีความสัมพันธ์กันทางด้านเครือญาติเข้าด้วยกัน อาทิเช่น เมืองลพบุรี เมืองสุพรรณบุรี และเมืองสรรค์บุรี เป็นต้น

ต่อจากนั้นกรุงศรีอยุธยาได้มีการขยายดินแดนออกไปอย่างกว้างขวาง บ้านเมืองพัฒนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับ จึงดำรงฐานะศูนย์กลางของประเทศไทยสืบต่อมาถึง 417 ปี มีพระมหากษัตริย์ปกครองแผ่นดินสืบต่อกันมา 33 พระองค์ จาก 5 ราชวงศ์ พระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ. 2301 - 2310) เป็นพระมหากษัตริย์องค์สุดท้ายก่อนที่เมืองอยุธยาจะถูกทำลายโดยพม่า ทำให้ศูนย์กลางของประเทศไทยต้องย้ายลงมาที่กรุงธนบุรีและกรุงเทพมหานคร トラバจนทุกวันนี้

1.7.2 ลักษณะทางด้านกายภาพของเมืองโบราณอยุธยา

ศูนย์กลางของเมืองอยุธยาคือส่วนที่เป็นเกาะมีแม่น้ำและกำแพงเมืองล้อมรอบ เมื่อพระเจ้าอู่ทองแรกสร้างเมืองนั้นกำแพงเมืองทำด้วยดินมาเปลี่ยนเป็นกำแพงอิฐในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091 - 2111) กำแพงเมืองมีความยาว 12.5 กิโลเมตร หนา 5 เมตร สูง 6 เมตร มีป้อมปืนประจำอยู่โดยรอบจำนวน 16 ป้อม มีประตูเมือง 18 ประตู ประตูช่องกุด (ประตูเล็ก) 61 ประตู ประตูน้ำ 20 ประตู รวมมีประตูทั้งสิ้น 99 ประตู

อยุธยาถูกออกแบบให้เป็นเมืองน้ำ การสร้างเมืองของชาวอยุธยาจึงได้รักษาแม่น้ำลำคลองของเดิมเอาไว้ และขุดคูคลองเพิ่มเติมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในแนวเหนือ-ใต้ให้เป็นแนวตรงเชื่อมต่อกับแม่น้ำลำคลองของเดิมในตัวเมืองนั้นคูคลองสายหลักมากกว่า 10 สายถูกขุดขึ้นใหม่ทั้งในแนวเหนือ-ใต้ และตะวันออก-ตะวันตก แบ่งพื้นที่ออกเป็นแปลงสี่เหลี่ยมขนาดเล็กจำนวนมาก แต่ละแปลงใช้เป็นเขตวัด เขตวังและที่อยู่อาศัยอย่างเป็นระเบียบขนานไปกับแนวคูคลองก็คือถนนสร้างเป็นถนนดิน และถนนอิฐสะพานที่ทอดข้ามคลองมีทั้งสะพานไม้ สะพานก่ออิฐ สะพานก่อด้วยศิลาแลงและสะพานสายโซ่ซึ่งเป็นสะพานยกได้อีกแบบหนึ่งรวมทั้งสิ้นกว่า 30 สะพาน

นอกตัวเมืองเป็นที่ต่ำกว่าใช้เป็นพื้นที่สำหรับการเกษตรกรรม มีแม่น้ำลำคลองนำน้ำเข้าไปหล่อเลี้ยงอย่างทั่วถึง สองฝั่งน้ำเหล่านั้นเป็นที่อยู่อาศัยของชาวอยุธยา ซึ่งจะปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่ม ๆ สลับไปกับวัดวาอาราม เบื้องหลังของหมู่บ้านคือทุ่งกว้างสำหรับการเกษตรกรรม

1.7.3 การปกครองสมัยอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาปกครองด้วยระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขที่มีอำนาจสูงสุดในการปกครองแผ่นดินพระองค์ทรงมอบหมายให้พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางปกครองดูแลเมืองลูกหลวง หลานหลวง ต่างพระเนตรพระกรรณ ส่วนเมืองประเทศราชมีเจ้านายในราชวงศ์เก่าปกครอง ขึ้นตรงต่อเมืองราชธานีศรีอยุธยา

1.7.4 พระราชวังหลวงศูนย์กลางด้านการเมืองการปกครอง

ที่อยู่ของพระมหากษัตริย์คือพระราชวังหลวง เมื่อแรกสร้างกรุงศรีอยุธยานั้นพระเจ้าอู่ทอง(พ.ศ. 1893 - 1912) ทรงโปรดให้สร้างพระราชวังขึ้นในบริเวณที่ปัจจุบันเป็นที่ตั้งวัดพระศรีสรรเพชญ์สันนิษฐานว่าสร้างด้วยไม้ทั้งหมดต่อมา พ.ศ. 1983 เกิดไฟไหม้เสียหาย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 - 2031) จึงทรงโปรดให้ย้ายพระราชวังมาสร้างขึ้นใหม่ทางด้านเหนือของพระราชวังเดิม ส่วนบริเวณพระราชวังเดิมทรงทรงยกให้เป็นเขตพุทธาวาส ในพระราชวังแห่งใหม่แบ่งพื้นที่ออกเป็น ๗ เขต

1.7.5 สังคมอยุธยา

ระบบสังคมอยุธยาเป็นแบบชนชั้น แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือชนชั้นสูงหรือมูลนาย ประกอบด้วยองค์พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดในฐานะองค์พระประมุข ทรงเป็นเจ้าของชีวิต เป็นเจ้าแผ่นดิน ระดับรองลงมาคือพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าเมือง และขุนนาง ซึ่งเป็นผู้ที่อยู่ระหว่างพระมหากษัตริย์ทำหน้าที่ควบคุมกำลังไพร่ และทาส

1.7.6 ศาสนาของชาวอยุธยา

ชาวอยุธยาส่วนมากนับถือศาสนาพุทธแบบหินยาน ดังนั้นจึงมีวัดในพุทธศาสนากว่า 500 วัด แต่ศาสนาฮินดู ศาสนาอิสลาม และศาสนาคริสต์ก็แพร่หลายอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เช่นเดียวกัน พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พระศาสนา โดยพระองค์ทรงอนุญาตให้มีการเผยแพร่ลัทธิศาสนาในแผ่นดินของพระองค์อย่างเสรี รวมทั้งทรงให้อิสระต่อประชาชนชาวอยุธยาในการเลือกนับถือศาสนาด้วย

1.7.7 สถาปัตยกรรมและประติมากรรมในพุทธศาสนา

ศิลปะเขมร - ลพบุรีเคยเจริญรุ่งเรืองอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางมาก่อน จึงมีอิทธิพลต่อศิลปะอยุธยาในระยะแรกมากกว่าศิลปะแบบอื่นดังนั้นในสมัยอยุธยาตอนต้น (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 - 20) จึงนิยมสร้างเจดีย์ทรงปราสาทเป็นประธานของวัด นิยมสร้างพระพุทธรูปด้วยหินทรายและสำริด

อย่างไรก็ตามเจดีย์ทรงระฆังบนชุกชุกรฐานแปดเหลี่ยมที่นิยมสร้างกันอยู่ แถบเมืองสุพรรณบุรี เมืองสุพรรณบุรีและเจดีย์ทรงระฆังบนชุกชุกรมาลัยเถาซึ่งเป็นแบบเฉพาะของอยุธยา ก็มีสร้างอยู่ในศิลปะอยุธยาในระยะแรก ๆ ด้วย สมัยอยุธยาตอนกลาง (พุทธศตวรรษที่ 21 - 22) นิยมสร้างเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานของวัดมากกว่าปราสาทขณะเดียวกันเจดีย์เพิ่มมุ่มย่อมุมซึ่งเกิดจากการผสมผสานด้านรูปแบบระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทกับทรงระฆัง ก็เริ่มมีวิวัฒนาการอยู่ในระยะนี้ ส่วนงานประติมากรรมนั้นพระพุทธรูปสำริด และพระพุทธรูปปูนปั้นเริ่มได้รับความนิยมยิ่งกว่าหินทราย

สมัยอยุธยาตอนปลาย (ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 - 23) เจดีย์ย่อมุมมีวิวัฒนาการถึงที่สุด นิยมก่อสร้างกันมากกว่าเจดีย์ทรงปราสาทและทรงระฆัง ด้านงานประติมากรรมนิยมสร้างพระพุทธรูปด้วยปูนปั้น และสำริด ระยะนี้พระพุทธรูปทรงเครื่องนิยมสร้างกันมาก

1.7.8 พัฒนาการทางเทคโนโลยีในสมัยอยุธยา

การต่อเรือเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญมากต่อดินแดนที่ใช้เส้นทางน้ำเป็นทางคมนาคมเช่น กรุงศรีอยุธยา ไม้สัก ไม้ตะเคียน ไม้อินทนิลที่ใช้ต่อเรือสามารถหาได้ไม่ยากในเมื่อไทย และมีคุณภาพดีมากจนเป็นที่ร่ำลือในเมืองจีน เมื่อไทยส่งทูตไปฮอลันดาในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ พ.ศ. 2150 ก็สนใจที่จะไปดูการต่อเรือ เนื่องจากกิจการต่อเรือสำเภาเป็นการต่อเรือสำเภาเป็นการรต่อเพื่อการค้าขายหรือใช้ในการสงคราม จึงอยู่ในความควบคุมและผูกขาดโดยรัฐ

ความสามารถในการหล่อโลหะ โดยเฉพาะการทำพระพุทธรูป ทำได้ไม่ด้อยกว่าสมัยกรุงสุโขทัย คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมและพงศาวดารกรุงเก่า ได้กล่าวถึงย่านที่ประกอบและจำหน่ายเครื่องโลหะบริเวณนอกกรุงไว้หลายแห่ง เช่น ย่านสัมพันธ มีหมู่บ้านหนึ่งหล่อเหล็กเป็นครก สากเหล็ก ตีมีดพร้า และรูปพรรณอื่น ๆ ข่าย ย่านเกาะทุ่งแก้ว หล่อผอบเตาปูนทองเหลืองขาย บ้านวัดวน มีคนจีนโรงเหล็ก ทำขวานหัวเหล็กขาย ส่วนเครื่องทองเหลืองปรากฏในหมู่บ้านแถบเกาะทุ่งแก้ว

ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นที่มาของการสร้างวัดวาอารามขึ้นมามากมายทั้งในราชธานีและหัวเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะที่ตัวเมืองอยุธยา มีประมาณเกือบ 200 วัด

สถาปัตยกรรมที่ขึ้นชื่อ พระปรางค์ที่วัดราชบูรณะ สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) อันมีลักษณะเด่นและงดงามที่สุดในบรรดาปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยแรก พระเจดีย์ใหญ่สามองค์ ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์สร้างแบบเจดีย์ทรงลังกาตามแบบสุโขทัย

จากเอกสารของไทยและบันทึกของชาวต่างประเทศได้บรรยายภาพกรุงศรีอยุธยาอย่างละเอียด ซึ่งสอดคล้องกับตำแหน่งและซากโบราณสถานส่วนใหญ่ที่คงเหลืออยู่ แสดงถึงพัฒนาการทางเทคโนโลยีในการจัดระบบผังเมือง

กรุงศรีอยุธยาเป็นเกาะเมืองมีลำน้ำล้อมรอบ มีกำแพงเมืองป้อมปราการป้องกันแข็งแรงภายในพระนครมีถนนและลำคลองที่ใช้ประโยชน์ทั้งการคมนาคมและระบายน้ำตัดกันไปมา แบ่งผังเมืองออกเป็นเขต ๆ เช่น เขตพระราชวัง เขตวัด เขตที่อยู่อาศัยของเจ้านาย ย่านการค้า ริมน้ำ รอบพระนครเป็นย่านที่อยู่อาศัยของชุมชนต่าง ๆ เช่น หมู่บ้านโปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ ญี่ปุ่น รอบเมืองออกไปมีแม่น้ำและคลองอยู่ทั่วไป มีชุมชนและวัดวา

อารามอยู่ตามริมแม่น้ำ พื้นที่ว่างเปล่าระหว่างชุมชนและแม่น้ำลำคลอง คือ ไร่นา กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองที่สวยงามอุดมสมบูรณ์ด้วยปราสาทราชวัง วัดวาอาราม ตึกกรมและบ้านช่อง

1.7.9 แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

กรมศิลปากรได้เริ่มแผนแม่บทนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เฉพาะพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (พื้นที่ 1,810 ไร่) และได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2536 โดยกระทรวงการคลังสามารถจัดสรรงบประมาณให้ได้ในปี 2537 เป็นปีแรก แต่เนื่องจากมีข้อเสนอแนะบางประการจากสำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสำนักงานงบประมาณ กระทรวงการคลัง ประกอบกับระยะเวลาการดำเนินงานตามแผนต้องล่าช้าไปกว่าเดิมถึง 7 ปี ทำให้กรมศิลปากรจำเป็นต้องปรับปรุงแผนแม่บทให้สอดคล้องกับสภาวะการเปลี่ยนแปลงและเติบโตของบ้านเมือง แผนแม่บทฯ ฉบับปรับปรุงได้แล้วเสร็จในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2537 โดยเสนอวงเงินงบประมาณเพื่อปฏิบัติตามแผน 2,946.78 ล้านบาท และให้ดำเนินการแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2544 ในการปฏิบัติงานนั้นได้แบ่งออกเป็น 8 แผนงานหลัก คือ

1. แผนงานโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และ(การบูรณะ) โบราณสถาน กล่าวคือจะมีการบูรณะปฏิสังขรณ์โครงสร้างของเมืองโบราณอันได้แก่ กำแพงเมือง คูเมือง ถนน คู คลอง และสะพานโบราณ เพื่อรู้พื้นเอกลักษณ์ของเมืองน้ำ (เวนิสแห่งตะวันออก) ให้ปรากฏมากที่สุด ส่วนโบราณสถานอันได้แก่ปราสาทราชวัง และวัดวาอารามนั้น จะต้องใช้วิชาโบราณคดีเป็นเครื่องมือสำคัญในการศึกษาค้นคว้าเพื่อสงวนรักษาโบราณสถาน แหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ โดยจัดตั้งศูนย์ปฏิบัติการอนุรักษ์โบราณสถานแห่งชาติขึ้นมาเพื่อรับผิดชอบในการอนุรักษ์โบราณสถานเมืองอยุธยา

2. แผนงานพัฒนาและปรับปรุงสาธารณูปโภคและสาธารณูปการหลัก จะต้องจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับประชาชนในพื้นที่ เช่นจะรื้อพื้นถนนโบราณให้มีบรรยากาศใกล้เคียงกับอดีต และให้ใช้ประโยชน์ในปัจจุบันได้ด้วย ส่วนไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ และสาธารณูปโภค สาธารณูปการอื่น ๆ จะต้องจัดไว้แต่ต้องให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมของเมืองประวัติศาสตร์ ไม่เป็นสิ่งรกตาที่สร้างขึ้นมาซึ่งเด่นกับโบราณสถาน
3. แผนงานบูรณะ ปรับปรุงสภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์ จะต้องแก้ไขสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่ทำให้บรรยากาศและสภาพแวดล้อมของเมืองสูญเสียคุณค่าดั้งเดิมไป โดยปรับปรุงรื้อพื้นให้เห็นทัศนียภาพและบรรยากาศของเมืองประวัติศาสตร์อยุธยาครั้งอดีตมากที่สุด
4. แผนงานพัฒนาและปรับปรุงชุมชนในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยาการมีชุมชนในเขตอุทยานประวัติศาสตร์เป็นสิ่งช่วยให้เมืองประวัติศาสตร์มีชีวิตชีวา แต่ชุมชนที่สร้างทับโบราณสถานและเบียดบังทัศนียภาพของอาคารประวัติศาสตร์จะต้องปรับปรุงโดยจัดระเบียบ ควบคุม ดูแลให้อยู่อย่างกลมกลืนกับโบราณสถานและบรรยากาศของเมืองประวัติศาสตร์
5. แผนงานพัฒนาสำนักงานและกำลังคนในการบริหารและดำเนินโครงการ จะต้องสร้างอาคารสำนักงานและฝึกฝนบุคลากรให้มีความรู้ความสามารถเพียงพอต่อการปฏิบัติงานอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์
6. แผนงานบริการวิชาการและการท่องเที่ยว จะต้องมีส่วนบริการข้อมูลด้านวิชาการและการท่องเที่ยว ทั้งที่เป็นเอกสารและสื่อต่าง ๆ ตามเทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างครบถ้วน รวมทั้งจัดให้มีศูนย์บริการข้อมูลระดับวิเคราะห์ด้วย

7. แผนงานเศรษฐกิจและสังคม จะช่วยสนับสนุนและส่งเสริมอาชีพต่อประชาชนให้มีรายได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพที่เกี่ยวกับการให้บริการด้านการท่องเที่ยว ส่งเสริมงานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น โดยจัดให้มีหมู่บ้านศิลปหัตถกรรม รวมทั้งการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านขึ้นมาด้วย
8. แผนงานรื้อย้ายโรงงานอุตสาหกรรมและปรับการใช้พื้นที่ เนื่องจากมีโรงงานอุตสาหกรรมสร้างทับพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ นอกจากลักษณะของสิ่งก่อสร้างจะไม่เหมาะสมกลมกลืนกับสภาพของเมืองประวัติศาสตร์แล้วยังก่อให้เกิดมลพิษ จึงจำเป็นต้องโยกย้ายออกไป เพื่อรักษาพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ และปรับปรุงการใช้พื้นที่ให้เหมาะสมต่อไป

1.7.10 สภาพปัจจุบันของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สภาพโดยทั่วไปของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจะมีพื้นที่เป็นเกาะ อันเป็นที่ที่มีแหล่งโบราณสถานมากที่สุดรวมทั้งเป็นจุดที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาตั้งอยู่มีลักษณะเป็นเกาะของตะกอนจากแม่น้ำ 3 สายที่รายล้อม ซึ่งได้แก่ แม่น้ำลพบุรี ทางด้านเหนือแม่น้ำป่าสักทางด้านตะวันออก และแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านตะวันตกและด้านใต้ แม่น้ำทั้งสามสายไหลมารวมกันที่ตำบลบางกะจะ ไหลออกสู่ทะเลทางทิศใต้ เส้นทางด้านทิศใต้ นี้เอง ที่ใช้เป็นทางติดต่อค้าขายกับนานาชาติตลอดมา และแม่น้ำทั้งสามสายนี้ นอกจากจะใช้เป็นเส้นทางสัญจรโดยทั่วไปแล้วยังเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติยามศึกสงคราม และเป็นสายน้ำนำความอุดมสมบูรณ์มาหล่อเลี้ยงกรุงศรีอยุธยาและพื้นที่โดยรอบ

ภายในเกาะเมืองอยุธยา มีคลองหลายสายพัดผ่าน ทั้งในแนวเหนือ – ใต้ และ ตะวันออก – ตะวันตก เคยเป็นเส้นทางสัญจร ทางระบายน้ำ และแหล่งน้ำที่สำคัญในอดีต แต่ปัจจุบันตื้นเขิน หรือไม่ก็ถูกถมหายไปเป็นอันมาก รวมทั้งเป็นแหล่งทิ้งขยะปฏิกูล ก่อให้เกิดมลภาวะ เสียสุขภาพและน้ำดื่มไม่สามารถระบายได้รวดเร็วพอ ก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาเคยมีกำแพงเมืองและป้อมปราการก่อสร้างด้วยอิฐล้อมรอบ แต่ปัจจุบันหลงเหลือเพียงบางส่วนและอยู่กระจัดกระจาย เช่นเดียวกับซากโบราณสถาน

เมือง และ โบราณสถานถูกทิ้งร้างมาเป็นระยะเวลานาน หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2310 จนถึงปัจจุบัน นับเป็นเวลากว่า 200 ปี ตลอดเวลานั้นโบราณสถานได้ถูกทำลายไปเพื่อสร้างอาคารใหม่ ถูกประชาชนรื้อถอน หรือสร้างบ้านเรือนทับ รวมทั้งการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุเสมอมา อันเป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้โบราณสถานอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมนอกเหนือจากการเสื่อมสภาพด้วยสาเหตุธรรมชาติ

จากการสำรวจโบราณสถานภายในเกาะเมืองและนอกเกาะเมือง เมื่อ พ.ศ. 2510 ปรากฏว่ามีโบราณสถานมากกว่า 400 แห่ง แล้วต่อมาในเมื่อปี พ.ศ. 2530 โครงการอนุรักษ์นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา สำรวจครั้งล่าสุดปรากฏว่ามีโบราณสถานเหลือ 249 แห่ง (อุทยานประวัติศาสตร์นับเป็น 1 แห่ง) ดังนั้น ในช่วงเวลา 20 ปีที่ผ่านมา มีการทำลายโบราณสถานจนสูญหายไปถึง 50% นับว่ามีเปอร์เซ็นต์ความสูญหายของมรดกทางวัฒนธรรมที่ร้ายแรงมาก (ศิลปากร,กรม 2527: 11)

ตอนที่ 2 การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

2.1 ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การศึกษานอกระบบโรงเรียน มีความหมายครอบคลุมถึงมวลประสบการณ์การเรียนรู้ทุกชนิดที่บุคคลได้รับการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้ตามธรรมชาติ การเรียนรู้จากสังคม และการเรียนรู้ที่ได้รับจากโปรแกรมการศึกษาที่จัดขึ้นนอกเหนือไปจากการศึกษาในโรงเรียนตามปกติ ซึ่งกิจกรรมการศึกษาที่จัดขึ้นนี้เพื่อเปิดโอกาสให้บุคคลที่มีได้อยู่ในระบบโรงเรียนปกติ ได้มีโอกาสแสวงหาความรู้เพื่อมุ่งแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน ฝึกอาชีพ หรือเพื่อพัฒนาความรู้เฉพาะเรื่อง

ในเรื่องความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนนี้ ได้มีนักการศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาได้ให้ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้ในลักษณะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เป็นการศึกษาที่มีลักษณะยืดหยุ่นไม่ว่าจะเป็นผู้สอน ผู้เรียน เนื้อหา หลักสูตร เวลา และสถานที่เรียนโดยจะยืดหยุ่นเปลี่ยนแปลงไปตามความ

ต้องการและความพร้อมของผู้เรียนเป็นสำคัญ การให้นิยามของผู้ทรงคุณวุฒิและนักการศึกษาแต่ละท่านจะแตกต่างกันดังต่อไปนี้

แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 (กระทรวงศึกษาธิการ 2520) ได้อธิบายความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นการศึกษาที่จัดขึ้นนอกเหนือไปจากการศึกษาในระบบโรงเรียนไม่ว่าการศึกษานั้นจะจัดขึ้นเป็นกิจกรรมการศึกษาโดยเฉพาะหรือเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมอื่นเพื่อมุ่งให้รู้จักแก้ปัญหา ผักอ่าชีพ หรือพัฒนาความรู้เฉพาะอย่างตามความต้องการและความสนใจของพลเมือง (วสันต์ ธีรานุรักษ์, ม.ป.ท.)

อุ้นตา นพคุณ (2523) ได้ให้ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนว่า หมายถึงกิจกรรมหรือโครงการใด ๆ ที่สถาบันต่าง ๆ ในสังคมจัดขึ้น โดยมีเจตนาและวัตถุประสงค์ที่จะให้การเรียนรู้แก่ประชาชนที่สามารถกำหนดเป้าหมายได้ ผู้รับการศึกษาเองก็มีเจตนาหรือวัตถุประสงค์ในการที่จะรับการเรียนรู้กิจกรรมดังกล่าวจัดให้แก่ประชากรทุกเพศ ทุกวัย ทุกชุมชน และทุกระดับการศึกษา เพื่อให้บุคคลดังกล่าวมีความรู้ ทักษะและทัศนคติ ค่านิยมที่ดี กิจกรรมทางการศึกษาที่เรียกว่า เป็นการศึกษาในระบบโรงเรียนจะต้องจัดขึ้นในระยะเวลาอันสั้น หลักสูตรยืดหยุ่น ประหยัด และตอบสนองความต้องการความสนใจของผู้เรียนและปัญหาของชุมชน

รัตนา พุ่มไพศาล (2528) ได้ให้ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้ว่าเป็นการศึกษาสำหรับผู้ที่มีขาดโอกาสที่จะศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนภาคปกติเป็นการศึกษาที่จัดให้กับประชาชน เขาจะได้ศึกษาเล่าเรียนสิ่งต่าง ๆ ตามที่เขาต้องการเรียน

เกียรตวิวรรณ อมาตยกุล (2533) ได้ให้ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้ว่า เป็นกิจกรรมการศึกษาที่จัดขึ้นได้ทั้งในและนอกระบบโรงเรียน โดยไม่มีรูปแบบที่แน่นอน จัดขึ้นตามความเหมาะสมและความต้องการของผู้เรียน ยึดหลักปรัชญาที่ว่า การศึกษาคือชีวิต ชีวิตคือการศึกษา มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาคนให้รู้จักความคิดตัดสินใจ รู้จักการเรียนรู้ตนเอง มีอิสรภาพจากสิ่งแวดล้อมมากที่สุด โดยมีวิธีการเป็นส่วนประกอบที่จะทำให้นักเรียนบรรลุถึงขั้น ดังนั้น ยังเป็นกิจกรรมการศึกษาที่จัดเพื่อคนทุกคนในสังคม

อาชัญญา รัตนอุบล (2540) ได้ให้ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้ว่า กิจกรรมทางการศึกษาและมวลประสบการณ์ความรู้ใด ๆ ก็ตามที่ได้จัดขึ้นโดยบุคคลหน่วยงาน และสถาบันต่าง ๆ ในสังคม โดยได้จัดขึ้นนอกเหนือไปจากการศึกษาในระบบโรงเรียนภาคปกติ เพื่อพัฒนาความรู้ ความสามารถ ทักษะและทัศนคติที่พึงประสงค์ของกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ โดยยึดหลักการที่ว่า เป็นการสนองความต้องการความสนใจและแก้ปัญหาให้แก่กลุ่มเป้าหมายนั้น

สุนทร สุนันท์ชัย (อ้างถึงในอุดม เขยกิจวงศ์ 2534) ได้ให้ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนว่า นิยามของการศึกษาในทางสังคมวิทยา คือ การถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ ความคิดที่ผู้ใหญ่กระทำต่อผู้เยาว์ เพื่อให้ผู้เยาว์มีความสามารถที่จะรับบทบาทของผู้ใหญ่ในอนาคต

เดวิด ไคลย์ และโทมัส คีน (David Kline and Thomas B. Keehn) (อ้างถึงในทวีป อภิสัทธี, 2523) ได้สรุปความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้ว่า การศึกษานอกโรงเรียน เหมือนกับการศึกษาที่เรียกว่าการศึกษานอกระบบ การศึกษาผู้ใหญ่ การศึกษาชั่วชีวิต การศึกษาแบบเบ็ดเสร็จ เป็นคำที่หมายถึงชนิดของการศึกษาที่พัฒนาขึ้นมาเพื่อเป็นทางเลือกหรือส่งเสริมการศึกษาในระบบโรงเรียน หรือเป็นการศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อช่วยปิดช่องว่างของประชากรจำนวนมาก ซึ่งไม่สามารถจะรับบริการจากระบบการศึกษาในโรงเรียนแล้วการศึกษานอกโรงเรียนเป็นการศึกษาที่ยืดหยุ่นได้ง่าย

มัลคัม เอล โนลส์ (Malcolm S. Knowles) (อ้างถึงในจรูญ พานิชยผลิตไทย, 2538) อธิบายว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นกระบวนการซึ่งทั้งหญิงและชายจะเรียนรู้ต่อไป หลังจากสำเร็จการศึกษาภาคปกติ หรือหมายถึงกิจกรรมที่จัดขึ้นสำหรับผู้ใหญ่ทั้งหญิงและชาย ซึ่งจัดขึ้นตามสถาบันต่าง ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายเฉพาะการศึกษา

ฟิลลิป เอช คูม (Phillip H. Coombs) (อ้างถึงใน กชกร สังขชาติ, 2528) ได้ให้คำนิยามการศึกษานอกระบบโรงเรียนว่า หมายถึง กิจกรรมการศึกษาที่จัดขึ้นนอกระบบการศึกษาภาคปกติ ไม่ว่าจะกิจกรรมจะจัดขึ้นเป็นกิจกรรมต่างหาก หรือจัดเป็นส่วนสำคัญของส่วนหนึ่งของกิจกรรมใหญ่ ๆ อื่น ๆ เป็นกิจกรรมที่มุ่งบริการกลุ่มผู้เรียนที่ได้กำหนดเป็นเป้าหมายและอย่างมีความมุ่งหมาย ตัวอย่างเช่น สถานเลี้ยงเด็กก่อนวัยเรียน (ยกเว้นโรงเรียนอนุบาล) โรงเรียนมุ่งให้โอกาสแก่ผู้ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาเมื่ออยู่ในวัยที่ควรได้รับการศึกษาหรือที่ต้องการออกจากโรงเรียนก่อนกำหนด โรงเรียนผู้ใหญ่ กิจกรรมลูกเสือ อนุภาชาต ยุวกสิกร กลุ่มสนใจศึกษาดนตรีการฝึกฝนอาชีพ กลุ่มกสิกร ฯลฯ

จากความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่นักการศึกษาได้ให้คำนิยามไว้ต่าง ๆ กัน ในหลาย ๆ ทศวรรษนั้นสามารถสรุปความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนหมายถึงการจัดกิจกรรมทั้งทางการให้ความรู้ การสร้างทัศนคติและแนวทางในการปฏิบัติในเรื่องที่จะให้เยาวชนที่ขาดโอกาสที่จะเรียนรู้ หรือเยาวชนที่มีโอกาสเรียนในระบบแต่ต้องการที่จะทราบความรู้เพิ่มเติมที่ไม่มีในระบบโรงเรียน ซึ่งกิจกรรมนั้นจะต้องมีทั้ง ผู้สอน ผู้เรียน โดยที่ไม่จำเป็นจะต้องมีสถานที่คือในห้องเรียน อาจจะใช้สถานที่ที่ใดก็ได้ และในกิจกรรมที่จัดทำนั้น ๆ จะต้องครอบคลุมทั้งทางการให้ความรู้ การสร้างทัศนคติ และการปฏิบัติในเรื่องที่เรียนนั้น

2.2 การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยกรมการศึกษานอกโรงเรียน

กรมการศึกษานอกโรงเรียนได้จัดบริการการศึกษาในรูปแบบที่หลากหลายเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งอาจจำแนกเป็น 3 ลักษณะดังนี้ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน,2541 :4-7)

- 2.2.1 การศึกษาสายอาชีพ เป็นการจัดการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อฝึกทักษะอาชีพภาคปฏิบัติ ตลอดจนส่งเสริมให้สามารถนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ในการประกอบอาชีพได้ตรงตามความต้องการของกลุ่มเป้าหมายและตลาดแรงงาน
- 2.2.2 การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ตลอดชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจัดห้องสมุดเคลื่อนที่ การจัดกลุ่มสนใจเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ในรูปแบบต่าง ๆ การจัดทำสื่อเพื่อการเรียนรู้ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ รายการโทรทัศน์และรายการวิทยุที่ให้สาระประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน
- 2.2.3 การศึกษาสายสามัญ เป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาให้แก่เยาวชนนอกระบบโรงเรียนอย่างทั่วถึงและมีคุณภาพ โดยเน้นการเรียนรู้ด้วยตนเองในรูปแบบต่าง ๆ ตามหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนสายสามัญศึกษา 3 ระดับชั้น คือระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย การศึกษาสายสามัญมีวิธีเรียน 3 วิธี ซึ่งผู้เรียนสามารถเลือกเรียนได้ตามความต้องการและความเหมาะสมกับสภาพของตน ดังนี้ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน,2533)
1. แบบชั้นเรียน (ชร.) เป็นวิธีที่ผู้เรียนเข้าชั้นเรียนแบบนักเรียนในระดับโรงเรียนปกติ โดยใช้เวลาเรียนในช่วงเวลาตอนเย็นหลังจากเวลาการทำงาน สำหรับผู้ที่ศึกษาในหลักสูตรดังกล่าวจะต้องทำกิจกรรมตามที่หลักสูตรกำหนด
 2. แบบเรียนด้วยตนเอง (ตอ.) เป็นวิธีการเรียนที่ผู้เรียนไม่ต้องเข้าชั้นเรียน แต่ต้องมีเวลาศึกษาค้นคว้าอ่านตำราต่าง ๆ ด้วยตนเอง และเข้าร่วมกิจกรรมพบกลุ่มตามที่หลักสูตรกำหนด โดยจะต้องร่วมกิจกรรมพบกลุ่มไม่น้อยกว่า 75 % ของ

เวลาพบกลุ่มทั้งหมด และต้องผ่านเกณฑ์การประเมินผลตามที่หลักสูตรแต่ละระดับได้กำหนดตามเงื่อนไข

3.แบบเรียนทางไกล (ทก.) เป็นวิธีการเรียนที่ผู้เรียนศึกษาด้วยตนเองและสื่อรูปแบบต่าง ๆ และเข้าร่วมพบกลุ่มตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตร

2.3 ประเภทของการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา นอกระบบโรงเรียนในลักษณะที่เป็นการให้บริการในรูปแบบต่าง ๆ (practical work) หรือในลักษณะเป็นสาขาวิชา (field of study) ก็ตามมีการแบ่งประเภทการจัดไว้มากมาย ทั้งนี้ อาจจะยึดการจำแนกประเภทตามกลุ่มผู้รับบริการ ปรัชญา แนวความคิดหรือวัตถุประสงค์ของผู้จัด เนื้อหาสาระหรือการจำแนกตามวิธีการเรียนการสอนของแต่ละโครงการ สดแล้วแต่ผู้จัดบริการ หน่วยงานหรือนักวิชาการแต่ละท่านจะเน้นมิติใดมิติหนึ่ง

จากการศึกษาเอกสารและการจำแนกประเภทของการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่มีอยู่ในปัจจุบัน พอสรุปได้ว่าการจำแนกประเภทกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยยึดเกณฑ์ในการจำแนกดังนี้

1. จำแนกตามปรัชญาแนวความคิดหรือวัตถุประสงค์
2. จำแนกตามลักษณะของกลุ่มเป้าหมายผู้รับบริการ
3. จำแนกตามวิธีการเรียนการสอน
4. จำแนกตามเนื้อหาสาระ
5. จำแนกตามพื้นที่ชุมชนหรือสภาพแวดล้อม

2.2.1 จำแนกตามปรัชญาแนวความคิดหรือวัตถุประสงค์

กิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่จำแนกออกตามปรัชญาแนวความคิดหรือวัตถุประสงค์ของโครงการ คือโครงการที่มีชื่อหรือเน้นปรัชญาและแนวความคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนในการปฏิบัติงาน โครงการหรือกิจกรรมประเภทนี้ ได้แก่ โครงการส่งเสริมคุณภาพชีวิตและสังคม โครงการพัฒนาการศึกษานอกโรงเรียนแบบผสมผสาน (STEP)

การจำแนกประเภทของการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยยึดวัตถุประสงค์ หรือแนวคิดของโครงการ กรมการศึกษานอกโรงเรียนได้จำแนกออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

- ก. กิจกรรมด้านความรู้พื้นฐาน ได้แก่ โครงการการศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญ การศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ
- ข. กิจกรรมด้านทักษะเพื่อการดำรงชีวิต เช่น โครงการฝึกฝนอาชีพเคลื่อนที่กลุ่มสนใจ
- ค. กิจกรรมด้านข่าวสารและข้อมูล อันได้แก่ โครงการที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน ห้องสมุดประชาชน โครงการการผลิตเอกสารสิ่งพิมพ์สำหรับชนบท

2.2.2 จำแนกตามลักษณะของกลุ่มเป้าหมายผู้รับผิดชอบ

การศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ให้บริการแก่ประชาชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียนโดยเน้นลักษณะของผู้รับบริการนั้น อาจจำแนกประเภทของกิจกรรมตามลักษณะของผู้เรียนได้เป็นระดับย่อยคือ

- ก. ตามเพศ (Sex) เป็นการให้บริการแก่กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเพศชายหรือหญิงโดยเฉพาะ สำหรับประเทศไทย กิจกรรมที่ดำเนินอยู่จะจัดขึ้นเพื่อให้บริการแก่เพศหญิงโดยเฉพาะนั้นมีอยู่จำนวนมาก โดยเฉพาะตั้งแต่องค์การสหประชาชาติได้ออกปฏิญญาว่าด้วยความเสมอภาคของสตรี และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการสร้างสรรค์สันติภาพ (Declaration of Women and their Contribution to Development and Peace) ในปี พ.ศ. 2518 และมีมติรับรองแผนปฏิบัติการระดับโลกของทศวรรษแห่งสตรีขององค์การสหประชาชาติ ค.ศ. 1976 – 1985 (พ.ศ. 2519 – 2528) (The World Plan of Action for The United

Nationals Decade for Women) กิจกรรมเพื่อสตรีมีอาทิ เช่น โครงการอนามัยแม่และเด็ก โครงการการศึกษาสำหรับหญิงบางประเภท โครงการพัฒนาผู้นำสตรี

ข. ตามวัย (Age) การจัดบริการให้ความสำคัญในเรื่องวัยและพัฒนาการของผู้เข้ารับบริการ ตลอดจนความสนใจและความต้องการของผู้รับบริการ ซึ่งยึดแนวความคิดและทฤษฎีทางการศึกษา จิตวิทยา และสังคมเป็นอย่างมาก การจำแนกตามวัยสามารถจัดวัยของผู้เรียนได้เป็น

- กิจกรรมสำหรับเด็กเล็ก (อายุ 2 – 6 ปี) อันได้แก่ โครงการประเภทศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ศาลาและเด็ก
- กิจกรรมสำหรับเด็ก (อายุ 6 – 15 ปี) เช่น โครงการศิลปศึกษาตฤณี โครงการการศึกษาเด็กชายพวงมาลัย โครงการสัญจรทางเท้า – โบราณสถาน โครงการสิ่งแวดล้อม
- กิจกรรมสำหรับเยาวชน (อายุ 15 – 25 ปี) เช่น โครงการพัฒนาผู้นำเยาวชน ท้องถิ่น โครงการยุวชนสัมพันธ์ โครงการเจ้าบ้านที่ดี
- กิจกรรมสำหรับผู้ใหญ่ (อายุ 25 – 60 ปี) เช่น โครงการการศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญ โครงการการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ โครงการพัฒนาผู้นำท้องถิ่น
- กิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุ (อายุ 60 ปีขึ้นไป) อันได้แก่ โครงการเสริมสุขภาพอนามัย โครงการการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์

ค. ตามความสนใจ (Interest) ได้แก่ กิจกรรมทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ให้บริการเพื่อตอบสนองความสนใจของผู้เรียนเป็นหลัก โครงการประเภทนี้ได้แก่ กลุ่มผู้สนใจต่าง ๆ เช่น กลุ่มประกอบและถนอมอาหาร กลุ่มประดิษฐ์ดอกไม้ โครงการฝึกอบรมการถ่ายภาพการพิมพ์

ง. ตามอาชีพ (Occupation) เป็นการจัดกิจกรรมหรือให้บริการแก่ประชาชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียนตามลักษณะอาชีพของเขา หรืออาชีพที่เขาต้องการจะเข้าไปทำเช่น โครงการการศึกษาคนงาน โครงการอบรมเกษตรกรหมู่บ้าน โครงการพัฒนาช่างอุตสาหกรรมสู่ชนบทโครงการอบรมเจ้าหน้าที่สถานพินิจและคุ้มครองเด็ก โครงการฝึกอบรมผู้ดูแลเด็ก

จ. ตามปัญหา (Problems) กิจกรรมประเภทนี้จัดขึ้นเพื่อตอบสนองหรือแก้ไข ปัญหาของกลุ่มประชากรผู้รับบริการ เช่น โครงการให้การศึกษาเด็กสลัมคลองเตย โครงการ การศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญสำหรับนักโทษหญิงบางประเภท เด็กและเยาวชนที่ต้องโทษตาม คำสั่งของศาล

ฉ. ตามระดับ หรือวุฒิทางการศึกษา (Educational Level) เป็นกิจกรรมประเภทที่ จัดขึ้นโดยยึดระดับพื้นฐานความรู้และการศึกษาเป็นเกณฑ์ โดยเฉพาะเกณฑ์ของการศึกษา ในระบบโรงเรียน เช่น โครงการการศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญ โครงการการศึกษาผู้ใหญ่แบบ เบ็ดเสร็จ การศึกษาทางวิทยุไปรษณีย์

ช. ตามลักษณะกลุ่มชนหรือชาติพันธุ์ (Minority or Ethnic group) อันได้แก่ กิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อให้การศึกษาแก่กลุ่มชนในพื้นที่ใดโดยเฉพาะหรือกลุ่มชาติพันธุ์ที่มี วัฒนธรรม ประเพณีของตนโดยเฉพาะ เช่น โครงการของศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพชายแดน การศึกษาแบบเบ็ดเสร็จสำหรับชาวไทยในเขตภูเขา การศึกษาแบบเบ็ดเสร็จสำหรับชาวไทย มุสลิม นักวิชาการที่จำแนกการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามลักษณะผู้รับบริการมี เช่น เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์ ได้พิจารณากลุ่มเป้าหมายของการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ว่าควรจะครอบคลุมบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้คือ

1. เด็กในวัยก่อนเข้าเรียน
2. เด็กที่ออกจากโรงเรียนระดับประถมศึกษา โดยไม่ทันเรียนจบ
3. เด็กในวัยประถมศึกษาซึ่งไม่มีโอกาสเข้าเรียนในโรงเรียน
4. ผู้จบการศึกษาในระดับประถมศึกษาแล้ว แต่ไม่มีโอกาสเรียนสูงขึ้นไป
5. เด็กที่ออกจากโรงเรียนระดับประถมศึกษาโดยไม่ทันเรียนจบ
6. เด็กและเยาวชนในวัยมัธยมศึกษาซึ่งไม่มีโอกาสเข้าเรียนในโรงเรียน
7. ผู้ที่จบการศึกษาในระบบโรงเรียนแล้ว แต่มีความต้องการได้รับความรู้ ทักษะเพิ่มเติมตามแนวทางการศึกษาตลอดชีวิต

เอฟ. เอช. ฮาร์บินสัน (F. H. Harbinson) ได้เสนอว่าการศึกษาในระบบโรงเรียนประกอบด้วยกิจกรรม 3 ประเภทคือ

กิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อพัฒนาทักษะและความรู้ของผู้ที่ใช้แรงงานและกำลังรับจ้างหรือทำงานอยู่

กิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อเตรียมบุคคลต่าง ๆ โดยเฉพาะเยาวชนสำหรับการเข้าทำงานหรือการรับจ้าง

กิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อพัฒนาทักษะ ความรู้ และความเข้าใจที่อยู่เหนือจากการงาน

2.2.3. จำแนกตามวิธีการเรียนการสอน

การจำแนกโครงการหรือกิจกรรมทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามวิธีการเรียนการสอน เป็นการจำแนกเพื่อให้เป็นองค์ประกอบและความสัมพันธ์ในด้านกระบวนการศึกษา โดยเฉพาะการเป็นเทคนิคและวิธีการเรียนการสอน โครงการที่จำแนกตามวิธีการเรียนการสอนเช่นนี้ มีการศึกษาทางวิทยุ ไปรษณีย์ โครงการเยาวชนสัมพันธ์ โครงการฝึกอบรมปฐมนิเทศ และสัมมนางานเร่งรัดพัฒนาชนบท โครงการสาธิตทางเกษตร โครงการทัศนศึกษา และดูงานผู้นำเยาวชน โครงการจัดนิทรรศการ

2.2.4. จำแนกตามเนื้อหาสาระ

การจำแนกกิจกรรมทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยยึดเนื้อหาสาระเป็นวิธีการจำแนกที่ทำอยู่เป็นส่วนใหญ่ การจำแนกเช่นนี้มีหน่วยงาน และนักวิชาการเสนอไว้ เช่น นายคูนส์ (Philip Coombs) ได้แบ่งออกเป็นการศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาขั้นพื้นฐานหรือการศึกษาสายสามัญ (General Education) การศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาความเป็นอยู่ในครอบครัว (Family Education) การศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน (Community Development Education) และการศึกษาด้านอาชีพ (Vocational Education)

โครงการและกิจกรรมที่จัดขึ้นโดยเน้นเนื้อหาสาระนั้น มีอาทิเช่น โครงการฝึกอบรมความรู้ทางรัฐศาสตร์ โครงการอบรมกฎหมายทั่วไปสำหรับประชาชน โครงการศูนย์บริการความรู้ทางยารักษาโรค โครงการให้การศึกษาสังแวดล้อมเคลื่อนที่ โครงการเผยแพร่ความรู้ในการบริโภคที่ไม่ปลอดภัย

2.2.5 จำแนกตามพื้นที่ชุมชนหรือสภาพแวดล้อม

การจำแนกกิจกรรมทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนบางประเภทนั้นยึดพื้นที่ปฏิบัติการและสภาพแวดล้อมของชุมชนในการให้บริการ ซึ่งการจำแนกเช่นนี้ วัชรวิ ชูวะคำ และ คำแก้ว อัดถาวร ได้แบ่งออกเป็น

- ก. ประเภทที่มีระบบการเรียนรู้ประจำถิ่น ประเภทนี้โครงการส่วนมากจะมีวัตถุประสงค์เพื่อสนองความต้องการที่เป็นอยู่ และเพื่อถ่ายทอดมรดกทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนทักษะทางอาชีพ และเทคโนโลยีของสังคมชนบทนั้น
- ข. ประเภทที่รับแบบจากต่างถิ่น ส่วนใหญ่ก็คือโครงการทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน ซึ่งอาศัยการถ่ายทอดความรู้โดยชาวพื้นเมืองนั้น ๆ ซึ่งได้รับการศึกษามากจากตัวเมืองซึ่งเป็นสื่อกลาง
- ค. ประเภทที่ทดลองนวัตกรรมขึ้นใช้เองในประเทศ โครงการประเภทนี้เป็นโครงการริเริ่มที่เข้าถึงความต้องการของท้องถิ่น ซึ่งท้องถิ่นจัดขึ้นเอง

กิจกรรมหรือโครงการที่จำแนกตามพื้นที่หรือชุมชนมี เช่น โครงการเผยแพร่เทคโนโลยีที่เหมาะสมชนบท โครงการฝึกอาชีพพิเศษเพื่อประชาชนในแหล่งเสื่อมโทรม โครงการเยาวชนเอเชียอาคเนย์ โครงการห้องสมุดเคลื่อนที่สำหรับชุมชนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การจำแนกกิจกรรมและบริการทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ย่อมจะให้ประโยชน์แก่ผู้รับบริการ และช่วยให้โครงการเกิดประสิทธิภาพสูงสุดไม่ว่าจะยึดตามเกณฑ์ใดในการจำแนกกิจกรรม แต่เนื่องจากในระยะเวลาไม่นานมานี้ทางรัฐบาลได้กำหนดนโยบายและแผนงานในเรื่องการพัฒนากลุ่มประชากรโดยยึดลักษณะของผู้รับบริการ เช่น แผนพัฒนาเด็กและเยาวชนในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6

พ.ศ. 2530 – 2534 หรือแผนพัฒนาสตรีระยะยาว (2525 – 2544) การจัดประเภทของการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อพัฒนาสตรี เด็ก และเยาวชน จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจทั้งในด้านการปฏิบัติงาน และในด้านสาขาวิชา

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ ทศนคติกับพฤติกรรม และกิจกรรมทางด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน

3.1 ความหมายของการเรียนรู้

จากการศึกษาได้มีผู้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้หลายท่านดังตัวอย่างดังต่อไปนี้ การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลงอาการตอบสนองหรือพฤติกรรมเพียงบางส่วนหรือทั้งหมด อันเป็นผลมาจากประสบการณ์ (จำเนียร ช่วงโชติ, 2515)

การเรียนรู้ หมายถึงการเปลี่ยนพฤติกรรม ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากประสบการณ์ที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือจากการฝึกหัด รวมทั้งการเปลี่ยนปริมาณความรู้ของผู้เรียน (สุรางค์ ใควตระกูล, 2533)

การเรียนรู้ คือกระบวนการที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยการฝึกฝนปฏิบัติหรือการฝึกอบรม (เชิดวิทย์ ฤทธิ์ประสาท, 2520)

จากตัวอย่างความหมายของการเรียนรู้ข้างต้นสรุปได้ว่า การเรียนรู้จะสามารถเกิดขึ้นในตัวบุคคลได้เนื่องจากการได้รับประสบการณ์ อาจโดยการฝึกหัด การสังเกตจากสิ่งแวดล้อม การได้รับการอบรมสั่งสอนและพฤติกรรมภายหลังการเรียนรู้จะได้รับอิทธิพลจากการเสริมแรงและเป็นพฤติกรรมที่สามารถสังเกตได้

3.2 กระบวนการเรียนรู้

ครอนบัค ได้กล่าวถึงองค์ประกอบในการที่เรียนรู้จากผลการปฏิบัติ ซึ่งเป็นหลักการ ที่ได้รับความนิยมนักทั่วไป มีดังนี้

1. ความมุ่งหมาย (Goal) ได้แก่สิ่งที่ผู้อบรมคาดหวังว่าจะได้รับซึ่งเป็นผลให้ผู้เรียน อยากรู้ ปฏิบัติกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกันนั้น เพื่อการบรรลุเป้าหมาย
2. ความพร้อม (Readiness) ได้แก่ความสามารถที่จะอบรมได้ ซึ่งขึ้นกับระดับ ความสามารถของร่างกายและสติปัญญา
3. สถานการณ์ (Situation) หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในขอบเขตของสภาพแวดล้อม ของผู้อบรมที่ส่งผลต่อการเลือกตอบสนองอย่างเหมาะสมหากสถานการณ์เอื้ออำนวยต่อการอบรม การเรียนรู้ก็จะเกิดโดยสะดวกมากยิ่งขึ้น
4. การแปลความหมาย (Interpretation) หมายถึง ความสามารถทำความเข้าใจ ปัญหาและข้อมูลต่าง ๆ ของการฝึกอบรม เพื่อประกอบการเลือกยุทธวิธีในการ ตอบสนองที่เหมาะสม
5. การตอบสนอง (Response) หมายถึง การปฏิบัติต่อสถานการณ์ฝึกอบรมหลังจากที่ได้ตัดสินใจเลือกยุทธวิธีได้อย่างเหมาะสมแล้ว
6. ผลที่ตามมา (Consequence) หมายถึงผลการได้ตอบสนองลงไปแล้วเกิดตาม มาซึ่งอาจผิดหวังหรือสมหวัง
7. ปฏิกริยาต่อความผิดหวัง (Reaction to thwarting) จะเกิดเมื่อการปฏิบัติได้ เกิดขึ้นแล้ว การฝึกอบรมจึงควรควบคุมหรือเตรียมการเพื่อกำหนดแนวทาง ให้ผู้อบรมมีความมั่นใจ มีทักษะ ในการคิดและปฏิบัติเพื่อการแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้เกิดความผิดหวังน้อย ควรจะได้อบรมคุณธรรมให้เข้าใจและรู้จักทำใจหรือ เตรียมยอมรับสภาพดังกล่าว และให้มีความมานะอดทนในการแก้ไขในสิ่งที่ผิดหวัง หากไม่เกิดขึ้นย่อมเป็นโอกาสที่ดีไม่ต้องเสียเวลาในการ

3.3 บรรยากาศที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้

บรรยากาศในการอบรมย่อมส่งผลต่อความรู้สึก ความพึงพอใจของผู้เข้ารับการอบรมที่สามารถก่อให้เกิดการเรียนรู้ต่อไป ดังนั้นจะต้องมีบรรยากาศที่ยอมรับนับถือ อดิภาวะและประสบการณ์ระหว่างกัน อันอาจแสดงออกโดยทางกิริยาท่าทางหรือการเสนอบทเรียน การตรวจสอบการขยายความคิดใหม่ๆ รวมทั้งการถามหรือการทดลองควรเป็นที่ยอมรับและเป็นการกระตุ้นการเรียนรู้ ส่วนการใช้กฎเกณฑ์ การควบคุม และไม่ตรีสัมพันธ์ ควรได้มีการคัดเลือกวิธีการที่เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ในการอบรมนั้น เพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นการบังคับอย่างชัดแจ้ง รวมทั้งการได้จัดประสบการณ์ต่างๆ ที่สัมพันธ์กับชีวิตประจำวัน เช่น การสนทนากา การประชุมเชิงปฏิบัติการ การสนทนา เป็นต้น ซึ่งจะช่วยกระตุ้นให้เกิดการใฝ่รู้ ใฝ่เรียนมากยิ่งขึ้น (ประหยัด จิระวรพงศ์ , มปป.) ซึ่งการสร้างบรรยากาศในการเรียนรู้นี้ ได้มีนักการศึกษาได้ให้นิยามซึ่งแต่ละท่านจะแตกต่างกันดังต่อไปนี้

วิริยะ อวระกุล (2537) กล่าวว่า การสร้างบรรยากาศในการเรียนรู้ที่มีความสำคัญมาก อาจสร้างผลทางบวกหรือเกิดผลทางลบต่อการอบรมได้ ดังต่อไปนี้

1.บรรยากาศในห้องอบรม ต้องมีความสดใส อบอุ่นด้วยไมตรีจิตรมิตรภาพ ไม่ระเบียบจัดหรือการข่มขู่กันมากเกินไป เมื่อไรก็ตามที่ผู้เข้ารับการอบรมรู้สึกว่าคุณรังเกียจ ถูกกดขี่ดูหมิ่นจากท่านหรือเพื่อนฝูง การแสดงออกของเขาได้รับการตอบสนองอย่างเย็นชา ไม่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างเขากับสิ่งต่าง ๆ ในการอบรมจะเปลี่ยนไปและอาจลุกลามเป็นเรื่องใหญ่ สำหรับเขา ความกระตือรือร้น พลังงาน ความขยันขันแข็งในตัวเขาจะหมดไป กลายเป็นปัญหาในการอบรม

2.ใช้วิธีกระตุ้นและส่งเสริมกำลังใจใหม่ ๆ ที่พบและศึกษามา การสร้างบรรยากาศในชั้น บางครั้งผู้เรียนก็เป็นผู้ช่วยสร้างช่วยกระตุ้น อย่าไปห้ามหรือระงับแต่ต้องคอยควบคุมสังเกต ให้เกิดความเหมาะสมและให้คำแนะนำ ควรให้ผู้เรียนได้มีโอกาสแสดงหรือใช้วิธีการสัมพันธ์ต่างๆ แม้บางครั้งเป็นการเสี่ยงถ้าไม่เกินขอบเขตนั้นก็ควรจะปล่อย การห้ามปรามเกินไปยิ่งทำให้ไม่ได้ผล ปล่อยให้เขาเป็นไปตามธรรมชาติจะดีกว่า

3. ต้องให้ผู้เข้ารับการอบรมเรียนรู้ที่ละเล็กทีละน้อย จนเขาสามารถช่วยเหลือตนเองได้หรือทำอะไรเป็นอิสระได้ เกิดความเชื่อมั่น มีความรู้ความสามารถ ความรักในวิชานั้น แม้นอกชั้นเรียนก็สามารถไปหาความรู้หรือนำความรู้นั้นไปใช้ ไปพูดคุยกับคนอื่น ๆ ได้

4. ประการสุดท้าย การเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพสูงต้องมีสื่อสัมพันธ์สามทาง คือ จากครูไปยังนักเรียน จากนักเรียนมายังครู และสื่อสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนด้วยกัน

จะเห็นว่า การเรียนรู้ของมนุษย์นั้นเป็นกระบวนการที่มีความสลับซับซ้อน ซึ่งแสดงให้เห็นพัฒนาการความสามารถในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ผลกระทบของการเรียนรู้ที่จะเกิดขึ้นอย่างถาวร และต่อเนื่องนั้นเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างวิทยากร ผู้อำนวยการฝึกอบรมและผู้เข้ารับการอบรม นักจิตวิทยาการศึกษาได้พยายามค้นหาวิธีการพัฒนาประสิทธิภาพการเรียนรู้มากขึ้นเป็นลำดับ จนพบหลักการที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ มูลเหตุของแรงจูงใจที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล ไม่ว่าจะเป็นการทำงานหรือการเล่น ถ้าหากมีความสนใจในสิ่งที่ทำอยู่ ก็จะก่อให้เกิดแรงจูงใจให้ทำงานนั้นอย่างมีประสิทธิภาพ

สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ (2524) ได้เน้นให้เห็นความสำคัญและอธิบายว่ารูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ระยะสั้น หมายถึง การประชุมสัมมนา การประชุมปฏิบัติ การฝึกอบรมการประชุมทางวิชาการ ใช้เวลาสั้น ๆ 1 – 3 วัน

โนลส์ (KNOWLES : 1972) ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของโครงการและวิธีดำเนินการว่า ต้องมีการสำรวจความต้องการของผู้ร่วมโครงการก่อนการจัดกิจกรรม เพราะผู้ใหญ่เข้ามารับบริการกิจกรรมของโครงการเพื่อความอยู่รอดของชีวิต พร้อมทั้งยังเสนอแนะแหล่งข้อมูลและวิธีรวบรวมข้อมูลความต้องการการศึกษาเพื่อนำไปประกอบการประเมินความต้องการ ได้แก่ ตัวบุคคลที่เป็นเป้าหมายของการศึกษา บุคคลอื่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการ สื่อมวลชนและองค์กรต่าง ๆ ของชุมชนนั้น วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลกระทำโดยการสัมภาษณ์ ใช้แบบสอบถาม การสำรวจชุมชน การวิเคราะห์ข่าวสารจากสื่อมวลชน ข้อมูลดังกล่าวสามารถนำไปประเมินความต้องการทางการศึกษาได้

3.4 การเรียนรู้ทางด้านทักษะ (Skill Learning)

ธรรมชาติของทักษะ

ทักษะทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นทักษะทางด้านอุตสาหกรรม ในงานธุรกิจประจำวันไม่ว่าจะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางร่างกายหรือกิจกรรมทางสมองก็ตามจะมีลักษณะบางประการร่วมกันคือ ทุกอย่างต้องมีการเรียนรู้ มีการฝึกหัด มีการจัดระบบเป็นแบบแผนของพฤติกรรม มีการประสานสัมพันธ์กันระหว่างกระบวนการต่าง ๆ ทางสรีรวิทยา และทางปัญญา และเป็นการทำงานอย่างต่อเนื่องตามลำดับขั้นตอนเป็นลูกโซ่

ความสามารถของมนุษย์ที่จะเรียนรู้ทักษะมีมากมาย เราเริ่มเรียนรู้ทักษะตั้งแต่เกิดมาแล้วหลายอย่าง เช่น การหัดเดิน การจับยึดสิ่งของ วัตถุ รูปร่างต่าง ๆ กัน การไขว่คว้า วัตถุที่เคลื่อนไหว ไกวแกว่ง มือและสายตาจะต้องมีการประสานสัมพันธ์กันเด็กจึงสามารถหยิบอาหารใส่ปากได้ไม่ผิดพลาดและตกหล่น จนกระทั่งถึงวัยผู้ใหญ่เราได้มีความชำนาญชำนาญนานาชนิดนับตั้งแต่การแปร่งฟัน การขับรถยนต์ การเขียนหนังสือ การเล่นดนตรี การแก้ไขสถานการณ์ทางสังคม การควบคุมเครื่องมือเครื่องใช้ทางเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่สลับซับซ้อน เราก็ได้พัฒนาทักษะใหม่ ๆ จากการแก้ปัญหาใหม่ ทักษะทุกชนิดของเราไม่ว่าจะเป็นทางด้านร่างกาย ทางความคิดและทางสังคม หมายถึงการกระทำที่ทำให้เราบรรลุผลสำเร็จตามที่คาดหวังไว้อย่างสูง อย่างมีประสิทธิภาพ ประหยัดเวลาและแรงงาน

หลักการสำคัญของการเรียนรู้ทักษะ

ประการแรก เราจะต้องเข้าใจจุดมุ่งหมายว่า สิ่งที่เราหวังว่าจะได้รับผลสำเร็จนั้นคืออะไรซึ่งเราอาจจะศึกษาได้จากเอกสารโครงการ คำแนะนำ วัตถุประสงค์ และมาตรฐานที่กำหนดไว้ หรืออาจมาจากผู้ชำนาญเองเป็นผู้บอกว่า การกระทำเช่นไรที่เขามุ่งให้ผู้เรียนทำได้ ผู้เรียนจะต้องได้รับคำอธิบายที่ชัดเจนจากผู้สอนเสียก่อนว่า ผลงานชนิดไหนที่เขาควรจะทำ การสาธิตให้ดูเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ผู้สอนจะชี้แจงถึงวัตถุประสงค์หรือมาตรฐานของการปฏิบัติ เช่น ผู้ที่จะเรียนรู้การบินของเครื่องบินจะไม่สามารถทำได้ ถ้าเขาไม่เห็นตัวอย่างชัดเจนว่าเขาต้องฝึกทักษะอะไรบ้าง

ประการที่สอง เราต้องอาศัยข้อมูลทางประสาทสัมผัสจากผลการฝึกหัดของเราหลาย ๆ ทาง เช่นตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว ผู้ช้บรณยนต์จะต้องเรียนรู้จากการดู การฟังเสียง ความรู้สึกในการเคลื่อนไหว การสอนโดยการสาธิตจะช่วยได้มากที่จะช่วยให้ผู้ฝึกหัดรู้ว่าข้อมูลชนิดไหนที่เขาควรสนใจ ผู้สอนจะต้องชี้ให้ผู้ฝึกหัดรู้สัญญาณต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น บอกให้รู้ถึงสภาพการทำงาน อุปกรณ์ และสถานการณ์ต่าง ๆ เช่นเขาต้องเรียนรู้ถึงสัญญาณหรืออาการต่าง ๆ ที่จะบอกให้รู้ว่าการใช้เกียร์ขณะนั้นเหมาะสมหรือไม่

ประการที่สาม เราต้องรู้ถึงผลการกระทำของตน (feedback) ผู้ชำนาญจะเรียนรู้ผลการกระทำของตนทั้งสองทางคือ ข้อมูลจากความรู้สึกในการเคลื่อนไหว การใช้กล้ามเนื้อ ข้อต่อ เอ็น ขณะที่เรากำลังปฏิบัติอะไรบางอย่าง ข้อมูลเช่นนี้เรียกว่าเป็นความรู้สึกจากภายใน (Internal Feedback) และขณะเดียวกันผลจากการกระทำของเราจะทำให้เรารู้สึกได้จากประสาทสัมผัสส่วนต่าง ๆ ภายนอก เช่นเรามองเห็นมือของเราขณะจับปากกาหรือได้ยินเสียงการเล่นเปียโนของตนตรงกับตัวโน้ต ผลของการกระทำจะรับรู้ได้จาก ตา หู จมูก ลิ้น กายสัมผัส ซึ่งเรียกว่าเป็นการรับรู้ภายนอก (External Feedback) ผู้เรียนต้องได้รับการฝึกหัดให้รู้ผลการกระทำหรือการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดจากการกระทำของตน ให้รู้จักประเมินผลสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของตน และรู้ว่าการเปลี่ยนแปลงอะไรที่ไม่ได้เกิดขึ้นเนื่องจากการกระทำของตน

จากหลักการการเรียนรู้เรื่องทักษะ สรุปได้ว่า ผู้สอนที่มีความชำนาญ และประสบผลสำเร็จในการสอนคือผู้ที่สามารถฝึกให้ผู้เรียนสามารถประเมินผลการฝึกหัดของตนเองได้อย่างรวดเร็วที่สุด ผู้ฝึกหัดจะต้องเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งถึงมาตรฐานที่ใช้ตัดสินการกระทำหรือการแสดงที่ประสบผลสำเร็จสูงในงานทักษะที่ตนกำลังเรียนอยู่ เขาจะต้องรู้ว่าจะใช้ข้อมูลจากแหล่งใด หรือจุดใดที่จะให้คำแนะนำเขาได้อย่างเพียงพอถูกต้องเกี่ยวกับการปฏิบัติของเขา และเขาจะต้องรู้วิธีที่จะวิเคราะห์ประเมินผลอันเกิดจากการกระทำของตน เมื่อไรที่ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ทั้งสามประการนี้แล้ว เขาจะอยู่ในฐานะเป็นผู้สอนตนเอง ถ้าเขาสามารถประเมินคุณภาพหรือสมรรถภาพการแสดงของตนได้อย่างถูกต้องยุติธรรม เขาก็สามารถปรับปรุง แก้ไขการกระทำของตนโดยการฝึกหัดบ่อย ๆ โดยไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือจากคนภายนอก

3.4 ทักษะและพฤติกรรมทางการอนุรักษ์โบราณสถาน

3.4.1 ความหมายของทัศนคติ

ทัศนคติเป็นเรื่องของความชอบ ความไม่ชอบ ความลำเอียง ความคิดเห็น ความรู้สึก ความเชื่อฝังใจของเราต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด มักจะเกิดขึ้นเมื่อเรารับรู้หรือประเมินผู้คน เหตุการณ์ในสังคม เราจะเกิดอารมณ์ความรู้สึกบางอย่างควบคู่ไปกับการรับรู้ นั่น และมีผลต่อความคิด และปฏิกิริยาในใจของเรา ดังนั้นทัศนคติจึงเป็นทั้งพฤติกรรมภายนอกที่อาจสังเกตได้ หรือพฤติกรรมภายในที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้โดยง่าย แต่มีความโน้มเอียงที่จะเป็นพฤติกรรมภายในมากกว่าพฤติกรรมภายนอก ซึ่งมีนักการศึกษาและผู้ทรงคุณวุฒิทั้งชาวไทยและต่างประเทศได้ให้ความหมายของทัศนคติแต่ละท่านแตกต่างกันดังต่อไปนี้

อัลพอร์ท (Allport 1960) ให้ความหมายสภาวะของความพร้อมทางด้านจิตใจ ซึ่งเกิดขึ้นจากประสบการณ์ สภาวะความพร้อมนี้ จะเป็นแรงที่กำหนดทิศทางของปฏิกิริยาของบุคคลที่จะมีต่อบุคคล สิ่งของและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องทัศนคติจึงก่อรูปได้ดังนี้

1. เกิดจากการเรียนรู้วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมในสังคม
2. การสร้างความรู้สึกเกิดจากประสบการณ์ของตนเอง
3. ประสบการณ์ที่ได้รับมาจากเดิมมีทั้งดีและไม่ดี รุนแรงหรือไม่รุนแรงจะส่งผลถึงทัศนคติต่อสิ่งใหม่ที่คล้ายคลึงกัน
4. การเลียนแบบบุคคลที่ตนเองให้ความสำคัญและรับเอาทัศนคตินั้นมาเป็นของตน

เบลกินและสกายเดล (Belkin & Skydell 1979) ให้ความหมายของทัศนคติว่า เป็นแนวโน้มที่บุคคลจะตอบสนองในทางที่เป็นความพอใจ ไม่พอใจ ต่อผู้คน เหตุการณ์ สิ่งของต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอและคงที่ทัศนคติจึงมีความหมายได้หลายความหมายคือ

1. ความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ หลังจากทีบุคคลได้มีประสบการณ์ในสิ่งนั้น ความรู้สึกนี้จึงแบ่งเป็น 3 ลักษณะคือ

- 1.1 ความรู้สึกในทางบวก เป็นการแสดงออกในลักษณะของความพึงพอใจ เห็นด้วย ชอบ สนับสนุน
 - 1.2 ความรู้สึกในทางลบ เป็นการแสดงออกในลักษณะไม่พึงพอใจ ไม่เห็นด้วย ไม่ชอบและไม่สนับสนุน
 - 1.3 ความรู้สึกที่เป็นกลาง คือ ไม่มีความรู้สึกใด ๆ
2. บุคคลจะแสดงความรู้สึกออกทางด้านพฤติกรรม ซึ่งจะแบ่งพฤติกรรมเป็น 2 ลักษณะคือ
- 2.1 พฤติกรรมภายนอก เป็นพฤติกรรมที่สังเกตได้มีการกล่าวคำพูด สนับสนุน ท่าทาง หน้าตาบอกความพึงพอใจ
 - 2.2 พฤติกรรมภายใน เป็นพฤติกรรมที่สังเกตไม่ได้ ชอบหรือไม่ชอบก็ไม่แสดงออกหรือความรู้สึกที่เป็นกลาง

3.4.2 ประเภทของทัศนคติ

ทัศนคติแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1. ทัศนคติทั่วไป (General Attitude) ได้แก่ สภาพของจิตใจโดยทั่วไป เป็นแนวคิดประจำตัวของบุคคล ทัศนคติโดยทั่วไปได้แก่ ลักษณะของบุคลิภาพอันกว้างขวาง เช่น การมองโลกในแง่ดี การเคร่งในระเบียบประเพณี เป็นต้น
2. ทัศนคติเฉพาะอย่าง (Specific Attitude) ได้แก่สภาพทางจิตใจที่บุคคลมีต่อวัตถุ สิ่งของ บุคคล สถานการณ์และสิ่งอื่นๆ ทัศนคติเฉพาะอย่างนี้จะแสดงออกในลักษณะชอบไม่ชอบสิ่งนั้นคนนั้นถ้าชอบหรือเห็นดีด้วยก็เรียกว่ามีทัศนคติที่ดีต่อสิ่งนั้น แต่ถ้าไม่ชอบและเห็นว่าไม่ดีต่อสิ่งนั้น เป็นการจำเพาะเจาะจง เช่น นักเรียนไม่ชอบครูคนนี้ก็เรียกว่า ทัศนคติที่ดีต่อการเรียนภาษาอังกฤษ ก็แสดงว่านักเรียนชอบเรียนภาษาอังกฤษ เป็นต้น

นอกจากนี้ทัศนคติยังแบ่งได้เป็น 5 ชนิดคือ

1. ทัศนคติ ในด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ (Affective Attitude) ประสบการณ์ที่คนหรือสิ่งของได้สร้างความพึงพอใจและความสุขใจ จะทำให้มีทัศนคติที่ดีต่อสิ่งนั้นคนนั้นตลอดจนคนคนอื่นที่คล้ายคลึงกัน แต่ถ้าประสบการณ์ในคนนั้นสิ่งนั้นทำให้เกิดความทุกข์เจ็บปวด ไม่พอใจก็จะทำให้มีทัศนคติที่ไม่ดีต่อคนนั้น สิ่งนั้น เช่น นักเรียนไม่ชอบเรียนคณิตศาสตร์ เรียกว่ามีทัศนคติที่ไม่ดีต่อการเรียนคณิตศาสตร์ เนื่องจากเคยสอบตกเรียนแล้วไม่เข้าใจ ถูกครูดุและเข้มงวด เป็นต้น

2. ทัศนคติทางปัญญา (Intellectual Attitude) เป็นทัศนคติที่ประกอบด้วยความคิดและความรู้บุคคลอาจมีทัศนคติต่อบางสิ่งบางอย่างโดยอาศัยการศึกษา ความรู้จนเกิดความเข้าใจและมีความสัมพันธ์กับจิตใจคืออารมณ์และความรู้สึกร่วม หมายถึง มีความรู้จนเกิดความซาบซึ้งเห็นดีเห็นงามด้วย เช่น ทัศนคติที่ดีต่อศาสนา ทัศนคติที่ไม่ดีต่อยาเสพติด

3. ทัศนคติทางการกระทำ (Action-oriented Attitude) เป็นทัศนคติที่พร้อมจะนำไปปฏิบัติเพื่อสนองความต้องการของบุคคล ทัศนคติที่ดีต่อการพูดจาไพเราะอ่อนหวานเพื่อให้อื่นเกิดความนิยมชมชอบ ทัศนคติที่ดีต่องานในสำนักงาน

4. ทัศนคติทางด้านความสมดุลย์ (Balanced Attitude) ประกอบด้วยความสัมพันธ์ทางด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ ทัศนคติทางปัญญาและทัศนคติทางการกระทำเป็นทัศนคติที่เพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานที่เป็นที่ยอมรับของสังคม ทำให้บุคคลมีพฤติกรรมที่นำไปสู่จุดมุ่งหมายของตน และเสริมแรงการกระทำเพื่อตอบสนองความต้องการของตนต่อไป

5. ทัศนคติในการป้องกันตัว (Ego-defensive Attitude) เป็นทัศนคติเกี่ยวกับการป้องกันตนเองให้พ้นจากความขัดแย้งภายในใจประกอบด้วยความสัมพันธ์ทั้ง 3 ด้านคือ ความสัมพันธ์ด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ ด้านปัญญาและด้านการกระทำ เช่น ความก้าวร้าวของนักเรียน เกิดจากถูกเพื่อนรังแกจึงแสดงออกเป็นการระบายความขัดแย้งหรือความตึงเครียดภายในได้อย่างหนึ่ง ทำให้จิตใจดีขึ้น

วิลเลียม เจ แมคกายร์ (William J. McGuire 1969 : 155 – 156)

ได้แบ่งองค์ประกอบของทัศนคติไว้ 3 ส่วนคือ

องค์ประกอบด้านความรู้ (cognitive component) เป็นองค์ประกอบทางด้านความรู้หรือความเข้าใจของบุคคลที่มีต่อสิ่งเร้านั้น ๆ เพื่อเป็นเหตุผลที่จะสรุปรวมเป็นความเชื่อหรือช่วยในการประเมินสิ่งเร้านั้น ๆ

องค์ประกอบด้านความรู้สึก (Feeling Component) เป็นองค์ประกอบทางด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งเร้า อันเป็นผลเนื่องมาจากการที่บุคคลได้ประเมินสิ่งเร้านั้นว่า พอใจ – ไม่พอใจ ต้องการ – ไม่ต้องการ

องค์ประกอบด้านการกระทำ (Action Tendency Component) เป็นองค์ประกอบด้านความพร้อมหรือความโน้มเอียงที่บุคคลจะประพฤติปฏิบัติหรือตอบสนองต่อสิ่งเร้านั้น ๆ ในทิศทางใดทางหนึ่ง เช่น สนับสนุนหรือคัดค้าน การตอบสนองจะเป็นไปในทิศทางใดนั้นขึ้นอยู่กับความรู้สึกของบุคคล

คลิฟฟอร์ด ที มอร์แกน และ ริชาร์ด เอ คิง (Cliford T. Morgan and Richard A. King 1975 : 376 – 377)

ได้แบ่งองค์ประกอบของทัศนคติไว้ 3 ส่วนคือ

องค์ประกอบทางด้านความรู้ (a Cognitive Component) เป็นองค์ประกอบทางด้านความรู้ ความเข้าใจของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

องค์ประกอบทางด้านความรู้สึก (a Feeling Component) เป็นองค์ประกอบทางด้านความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งเร้าต่าง ๆ ได้แก่ คน วัตถุ และสถานการณ์ต่าง ๆ

องค์ประกอบทางด้านกรกระทำ (Action Component) เป็นองค์ประกอบด้านการกระทำหรือพฤติกรรมของบุคคลซึ่งขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่ 1 และ 2

แอล ดับเบิลยู เฟอร์กูสัน (L.W. Ferguson 1981 : 81) กล่าวว่าทัศนคติเป็นการแสดงออกเกี่ยวกับความเชื่อว่าจะไรถูกอะไรผิด ชอบหรือไม่ชอบ ยอมรับหรือปฏิเสธ การแสดงออกดังกล่าวเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ 3 ประการคือ

องค์ประกอบทางด้านความคิด, ความเข้าใจ (Cognitive Component) ทัศนคติจะแสดงออกมาในลักษณะของความเชื่อว่าจะไรถูกอะไรผิด

องค์ประกอบทางด้านความรู้สึก (Affective Component) ทัศนคติจะแสดงออกมาในลักษณะของความชอบหรือไม่ชอบ

องค์ประกอบทางด้านพฤติกรรม (Behavioral Component) เป็นความพร้อมที่จะกระทำ ทัศนคติจะแสดงออกในลักษณะการยอมรับหรือปฏิเสธ

จากแนวคิดของนักจิตวิทยาและนักการศึกษาทั้งไทยและต่างประเทศที่เกี่ยวกับองค์ประกอบของทัศนคติ สรุปได้ว่า นักวิชาการทั้งหลายได้แบ่งองค์ประกอบของทัศนคติไว้สอดคล้องกัน โดยแบ่งองค์ประกอบของทัศนคติไว้เป็น 3 ส่วนคือ 1. องค์ประกอบทางด้านความรู้ 2. องค์ประกอบทางด้านความรู้สึก 3. องค์ประกอบทางด้านกรกระทำ องค์ประกอบทั้ง 3 ส่วนดังกล่าวมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ องค์ประกอบด้านความรู้ความเข้าใจเป็นพื้นฐานเกี่ยวข้องกับความรู้สึกของบุคคล ซึ่งอาจแสดงออกมาในรูป พอใจ – ไม่พอใจ ชอบ – ไม่ชอบ ฯลฯ ซึ่งความรู้สึกก็จะมีผลต่อการแสดงออกของบุคคลหรืออาจกล่าวได้ว่า ทัศนคติเป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรมของบุคคล เมื่อบุคคลมีทัศนคติไปในทางใด มักจะมีพฤติกรรมไปในทางนั้น ดังนั้นการพัฒนาทัศนคติต่อการอนุรักษ์โบราณสถานของเยาวชนสิ่งที่สำคัญที่ต้องคำนึงถึงคือ องค์ประกอบของทัศนคติทั้ง 3 ส่วนดังกล่าวคือ จะต้องให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับโบราณสถานแก่เยาวชนนอกระบบโรงเรียนและกระตุ้นให้เยาวชนมีความรู้สึกสำนึกในคุณค่าของโบราณสถาน ซึ่งความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องและความสำนึกในคุณค่าของโบราณสถานนั้นจะส่งผลให้เยาวชนนอกระบบโรงเรียนมีพฤติกรรมในด้านการอนุรักษ์และไม่ทำลายโบราณสถานอันสำคัญของชาติ

3.4.3 ทักษะคิดกับพฤติกรรม

ทักษะคิดมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคล พฤติกรรมของบุคคลเป็นปฏิกริยากับสภาพแวดล้อมอาจจะสังเกตได้หรือสังเกตไม่ได้ แต่สามารถวินิจฉัยได้ว่า โดยใช้วิธีการหรือเครื่องมือทางจิตวิทยา

พฤติกรรมที่มีส่วนสัมพันธ์กับทักษะคิดมีอยู่ 3 ส่วน คือ

พฤติกรรมด้านความรู้ความเข้าใจ (Cognitive Domain) ซึ่งพฤติกรรมด้านนี้เกี่ยวข้องกับ การเรียนรู้ การจำ ความคิดข้อเท็จจริงต่าง ๆ รวมทั้งการพัฒนาความสามารถและทักษะทางปัญญา การใช้วิจารณญาณเพื่อประกอบการตัดสินใจพฤติกรรมด้านความรู้ความเข้าใจ จะประกอบด้วยความสามารถระดับต่าง ๆ ซึ่งเริ่มจากความรู้ในระดับง่าย ๆ และเพิ่มการใช้ความคิดและพัฒนาสติปัญญาขึ้นเรื่อย ๆ โดยมีความรู้ความเข้าใจ การแปลความหมาย การให้ความหมาย การคาดคะเน และความสามารถในการนำไปใช้ รวมทั้งความสามารถในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ได้

พฤติกรรมด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ (Affective Domain) นี้เป็นความสนใจความรู้สึกท่าทีความชอบ พฤติกรรมด้านนี้เกิดขึ้นภายในซึ่งต้องใช้เครื่องมือพิเศษในการวัดพฤติกรรม

การตอบสนอง (Response) เป็นการตอบสนองต่อสถานการณ์หรือสิ่งเร้าต่าง ๆ พฤติกรรมในขั้นการตอบสนองจะมีลักษณะของความยินดี เต็มใจและพอใจที่จะตอบสนอง ทักษะคิดจึงมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรม เป็นสาเหตุของพฤติกรรมและเป็นผลของพฤติกรรม เพราะเวลาที่บุคคลแสดงพฤติกรรมตามความคิดความต้องการของเขา เขาก็จะได้รับประสบการณ์ที่ทำให้เขา เกิดมีความคิดความรู้สึกบางอย่าง ต่อการกระทำนั้นด้วย เช่น นักเรียนที่ได้รับคำชมจากครูเมื่อทำข้อสอบได้ ก็จะมีรู้สึกพอใจและทัศนคติต่อการทำนั้น จะพยายามตั้งใจในการสอบ ดังนั้น ทักษะคิดจึงเป็นผลของพฤติกรรมก็มีอิทธิพลในการกำหนดรูปแบบของพฤติกรรมที่บุคคลจะกระทำในครั้งต่อไปด้วย

3.4.4 การพัฒนาทัศนคติ

ทัศนคติของบุคคลสามารถที่จะสร้างหรือพัฒนาได้ เพราะทัศนคติเกิดจากการเรียนรู้ และประสบการณ์ที่บุคคลได้รับ มิใช่มีมาแต่กำเนิด ซึ่งมีคุณวุฒิและนักวิชาการได้ให้แนวคิด และนิยามเกี่ยวกับการพัฒนาทัศนคติของแต่ละบุคคลแตกต่างกันไว้ดังนี้คือ

ประสาร มาลากุล ณ อยุธยา (2523 : 54-56) ได้กล่าวถึงการสอนเพื่อสร้างเสริม ทัศนคติ ดังต่อไปนี้

1. มีการวิเคราะห์จำแนกแจกแจงทัศนคติที่ต้องการสร้างเสริมให้ชัดเจนเพื่อ ตั้ง ความมุ่งหมายในการสอนเนื่องจากมีทัศนคติอันเป็นที่ต้องการอยู่เป็นจำนวนมากในสังคม และในการศึกษา นอกจากนั้น ยังมีการเน้นความสำคัญหรือความต้องการผันแปรไปตาม เวลาและสภาพสังคมด้วยดังนั้นงานสำคัญของผู้สอนในเรื่องนี้ จึงควรเริ่มด้วยการทำความเข้าใจให้ชัดเจนว่า มีทัศนคติใดบ้างที่ต้องการสร้างเสริมเมื่อได้ลักษณะทัศนคติที่ต้องการแล้ว ผู้สอนควรได้สร้างเกณฑ์พฤติกรรม (Criterion Behavior) ขึ้นว่าในการสร้างเสริมทัศนคติ แต่ละอย่างนั้นผู้เรียนจะแสดงออกด้วยพฤติกรรมอย่างไรบ้าง โดยเกณฑ์พฤติกรรมควรครอบคลุมทั้งการแสดงออกด้วยวาจา ความคิดเห็น และการปฏิบัติจริง

2. จัดสิ่งเร้าและสภาพแวดล้อมให้อำนวยโอกาสที่ผู้เรียน จะได้เกิดประสบการณ์ ในการสร้างเสริมทัศนคติที่ต้องการเช่น ถ้าต้องการสร้างเสริมความภาคภูมิใจในวัฒนธรรม ประจำชาติ ก็ต้องจัดสภาพในห้อง และสิ่งเร้า พวกบทเรียน กิจกรรม วัสดุอุปกรณ์การศึกษาให้ผู้เรียนได้รับได้มีส่วนร่วมด้วยตนเอง

3. จัดโอกาสให้ผู้เรียนได้รับผลพึงพอใจเป็นการเสริมแรงเชิงบวก (Positive Reinforcement) จัดประสบการณ์ซึ่งให้ผลพอใจย่อมทำให้เกิดทัศนคติให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยยึดหลักว่าประสบการณ์ซึ่งให้ผลพอใจย่อมทำให้เกิดทัศนคติที่ดีต่อความร่วมมือ และความสามัคคี ก็จัดโอกาสให้ผู้เรียนได้ทำงานประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีในกลุ่มที่ร่วมมือกัน คำชมและการสนับสนุนให้กำลังใจก็เป็นการเสริมแรงที่ใช้ได้ผลมากในเรื่องนี้

4. จัดและเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้รับตัวอย่างและข้อมูลต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ตัวอย่างได้แก่ ตัวอย่างจากชีวิตจริง เช่น ผู้นำคนสำคัญของประเทศ คนที่ทำประโยชน์ ปุชนิยมบุคคล คนในครอบครัว เพื่อน ซึ่งเป็นตัวอย่างที่มีอิทธิพลมาก และตัวอย่างจาก ประวัติศาสตร์ เช่น วีรบุรุษ วีระสตรี ฯลฯ ซึ่งผู้สอนอาจจัดคัดเลือกและความสนใจ และให้ผู้เรียนได้ทำความเข้าใจถึงลักษณะสำคัญของตัวอย่างเหล่านั้นในเชิงที่จะสร้างเสริมทัศนคติที่ต้องการได้

5. การใช้เทคนิควิธีกระบวนการกลุ่ม (Group Processes)

5.1 ผู้เรียนมีส่วนร่วมและมีบทบาทโดยตรงในการสร้างหรือเปลี่ยนทัศนคติ

5.2 อาศัยอิทธิพลของกลุ่ม จึงได้มีการสนับสนุนการใช้เทคนิค กระบวนการกลุ่มในเรื่องนี้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีการอภิปรายกลุ่ม (Group Discussion) เพราะในการอภิปรายกลุ่มบุคคลมีโอกาสได้มีส่วนร่วมโดยตรง ได้มีการยอมรับการตัดสินใจและการผูกพันร่วมกัน ซึ่งลักษณะเหล่านี้เป็นตัวประกอบในการสร้างหรือเปลี่ยนทัศนคติและวิธีการแสดงบทบาทสมมุติ (Role Playing) โดยให้บุคคลแสดงบทบาทที่ตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกับทัศนคติเดิมของตนการใช้เทคนิควิธีกระบวนการต่าง ๆ ดังกล่าว นับว่าอาจช่วยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสใช้ความคิด ทำความเข้าใจ ใช้เหตุผล วิเคราะห์วิจารณ์ และประเมินค่าทัศนคติต่าง ๆ ได้กว้างขวาง ซึ่งจะช่วยให้การสร้างหรือเปลี่ยนทัศนคติของเขาเป็นไปอย่างมีเหตุผลและยั่งยืนขึ้นดังจะเห็นได้จากผู้เชี่ยวชาญได้ให้คำชี้แจงดัง

ต่อไปนี้

ปราณี รามสูตร (2528 : 187 –188) ชี้ให้เห็นว่า ทัศนคติของบุคคลเกิดได้จากสิ่งต่อไปนี้ คือ

1. การอบรมเลี้ยงดูในวัยเด็กหรือวัยต้น ๆ ของชีวิต
2. การศึกษาเล่าเรียน
3. ประสบการณ์ครั้งแรก ๆ ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งของบุคคล

4. วัฒนธรรมภายในสังคม เช่น ความเชื่อทางศาสนา แนวคิดหรือหลักในการดำรงชีวิตของสังคมนั้น ๆ การให้คุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ฯลฯ
5. รับถ่ายทอดมาจากบุคคลอื่นหรือจากสังคมที่บุคคลนั้น ๆ เข้าไปเป็นสมาชิกอยู่
6. สื่อมวลชนต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ฯลฯ เป็นต้น
7. เจตคติแต่ละบุคคลที่มีต่อสิ่งแวดล้อมจะออกมาในรูปใด นอกจากจะขึ้นอยู่กับอิทธิพลต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ยังขึ้นอยู่กับลักษณะส่วนตัวหรือบุคลิกภาพของผู้ นั้นเองด้วยคือ ถ้าเป็นคนที่คล้อยตามคนอื่นได้ง่าย ไม่เป็นตัวของตัวเอง สิ่งแวดล้อมก็ย่อมมีอิทธิพลต่อเจตคติของเขามาก แต่ถ้าเป็นคนที่ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของใคร เอาแต่ใจตัวของตัวเองมาก สิ่งแวดล้อมก็มีอิทธิพลต่อทัศนคติของเขาน้อย คือ ทัศนคติของเขามักโน้มเอียงไปตามความคิดเห็นดั้งเดิม ของตัวเอง เช่น ถ้าเป็นคนมองโลกในแง่ดีชอบไมตรีกับคนทั่วไป ก็มักจะมีทัศนคติในทางที่ดีกับเพื่อนหรือบุคคลที่อยู่รอบข้าง เป็นต้น

จอห์น ยู ไมเคิลลิส (John U. Michaelis 1972 : 246 –249) ได้ชี้ให้เห็นถึงยุทธวิธีในการพัฒนาทัศนคติของนักเรียน ในการเรียนการสอนสังคมศึกษาไว้ดังนี้

ครูต้องเป็นแบบอย่างในทัศนคติที่ควรปลูกฝังให้แก่เด็ก เพราะเด็กมักจะเลียนแบบพฤติกรรมของครูอย่างรวดเร็ว แล้วรับมาเป็นความคิดของตนนำนักเรียนมาเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน เช่น ร่วมงานพิธีต่าง ๆ เช่น พิธีกรรมทางศาสนา หรือ บำเพ็ญประโยชน์ต่อชุมชน เป็นต้น

จัดแนะแนวหรือให้คำแนะนำแก่นักเรียนเป็นรายบุคคลหรือเป็นกลุ่มใช้วิธีสอนที่จะสามารถพัฒนาทัศนคติของเด็กได้โดยง่าย เช่น การสอนแบบการแสดงบทบาทสมมุติ หรือการแสดงละคร

คลิฟฟอร์ด ที มอร์แกน และริชาร์ด เอ คิง (Clifford T. Morgan and Richard A. King 1975 : 383 – 385) ชี้ให้เห็นว่า ทัศนคติเกิดจากการเรียนรู้และการได้รับประสบการณ์ในช่วงชีวิตของเด็กจนถึงวัยผู้ใหญ่ โดยเฉพาะในช่วงอายุระหว่าง 12 – 30 ปี เป็นช่วง

ชีวิตที่สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อการสร้างเสริมหรือการพัฒนาทัศนคติของบุคคลเป็นอันมาก บุคคลจะได้รับการปลูกฝังทัศนคติจากสิ่งแวดล้อมต่อไปนี้

บิดามารดา โดยเฉพาะในวัยต้น ๆ ของชีวิต ซึ่งเด็กจะมีเวลาอยู่กับครอบครัวเป็นส่วนมาก บิดามารดามักจะถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ให้แก่บุตร เพื่อน เมื่อเด็กเติบโตอยู่ในระหว่างวัยรุ่นมักจะใช้เวลาส่วนมากไปทำกิจกรรมต่าง ๆ กับกลุ่มเพื่อนจึงได้รับเจตคติจากกลุ่มเพื่อนมาประพฤติปฏิบัติให้เหมือน ๆ กัน เพื่อให้กลุ่มยอมรับตน สื่อมวลชนต่าง ๆ ได้แก่วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ บรรดาสื่อมวลชนดังกล่าวจะมีส่วนสำคัญในการปลูกฝังทัศนคติให้แก่เด็กเป็นอันมาก เพราะเด็กอยู่ในวัยชอบสิ่งใหม่ ๆ และชอบเลียนแบบ การศึกษาเล่าเรียน สถาบันการศึกษามีหน้าที่ในการให้ความรู้และเสริมสร้างทัศนคติที่สังคมต้องการจะปลูกฝังให้ความรู้และเสริมสร้างทัศนคติที่สังคมต้องการจะปลูกฝังให้แก่นักเรียน นักศึกษาในระดับต่าง ๆ

จากวิธีการต่าง ๆ เพื่อสร้างเสริมและพัฒนาทัศนคติของเด็กซึ่งเสนอโดยนักวิชาการดังกล่าวข้างต้นสามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ต่อไปนี้คือ

1. ให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในสิ่งที่ครูต้องการให้เด็กมีทัศนคติในเรื่องนั้น ๆ
2. ใช้กระบวนการกลุ่มในการสร้างเสริมและพัฒนาทัศนคติของเด็กโดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีการอภิปรายกลุ่ม (Group discussion) และวิธีการแสดงบทบาทสมมติ (Role playing) การใช้กระบวนการกลุ่มดังกล่าวจะช่วยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสใช้ความคิด ทำความเข้าใจ ให้เหตุผล วิเคราะห์ วิวิจารณ์ และประเมินค่าเจตคติต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง ซึ่งจะช่วยให้การสร้างทัศนคติของผู้เรียนเป็นไปอย่างมีเหตุผล
3. จัดให้นักเรียนได้รับประสบการณ์ตรง ซึ่งครูสามารถจัดทำได้หลายแบบ เช่น การจัดทัศนศึกษา การใช้นาฏกรรม จินตลีลา การแสดงละคร การได้มีโอกาสพบปะบุคคล

3.5 การสื่อความหมาย

ในการนำเสนอการวิจัยเรื่อง ผลของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์โบราณสถาน ผู้วิจัยใช้กิจกรรมที่จัดอยู่ 2 วิธีคือ การบรรยายและการจัดการทัศนศึกษา จึงขอเสนอแนวคิดและวิธีดังต่อไปนี้

3.5.1 การสื่อความหมายการบรรยาย

การสอนแบบบรรยาย เป็นกระบวนการสอนด้วยการพูด การบอก การอธิบาย ความรู้ เนื้อหาให้ผู้เรียนรับรู้เรื่องต่างๆ ตามที่ผู้สอนหรือวิทยากรศึกษาค้นคว้ามาเป็นอย่างดี การสอนแบบบรรยายเป็นวิธีที่ใช้กันมาแต่ดั้งเดิม จนปัจจุบันก็ยังนิยมใช้กันอย่างกว้างขวาง ทั้งในวงการศึกษาและวงการอื่นๆ ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้เพื่อการสื่อความหมายไปสู่ผู้ฟังและผู้ชมดังรายละเอียดต่อไปนี้

ข้อดีและข้อจำกัดของการสอนแบบบรรยาย

ข้อดี

1. สามารถใช้ได้กับผู้ฟังหรือผู้เรียนตั้งแต่กลุ่มเล็กจนถึงกลุ่มใหญ่ สื่อความหมายได้รวดเร็ว ไม่มีกระบวนการที่สลับซับซ้อนแต่อย่างใด
2. ผู้สอนหรือวิทยากรมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ฟังหรือผู้เรียนตลอดเวลา
3. ประหยัดค่าใช้จ่าย ไม่จำเป็นต้องมีวัสดุอุปกรณ์ที่มีราคาแพง

ข้อจำกัด

1. ผู้ฟังหรือนักเรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้น้อย
2. หากผู้บรรยายขาดการเตรียมตัวที่ดีหรือขาดทักษะจะทำให้การบรรยายจืดชืดน่าเบื่อ
3. ผู้ฟังหรือนักเรียนขาดการเรียนรู้กับสิ่งที่เป็นรูปธรรม
4. ไม่ส่งเสริมให้ผู้ฟังหรือนักเรียนเรียนรู้ด้วยตนเอง

5. ผู้บรรยายต้องฝึกฝนค้นคว้าจนมีทักษะในการพูดเป็นอย่างดี อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

3.5.2 ข้อเสนอแนะในการสอนแบบบรรยายให้มีประสิทธิภาพ

การสอนแบบบรรยายมีขั้นตอนในการปฏิบัติ 3 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นการเตรียม
2. ขั้นการบรรยาย
3. ขั้นการประเมินและสรุปผล

1. ขั้นการเตรียม

ในขั้นนี้ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง หากผู้บรรยายเตรียมการดีพร้อมจะช่วยให้เกิดความมั่นใจในขั้นการบรรยาย ดังนั้นการเตรียมที่ดีควรปฏิบัติดังนี้

1. ตั้งวัตถุประสงค์ให้สอดคล้องกับเนื้อหาที่จะบรรยายให้ชัดเจนว่าต้องการเน้นให้ผู้ฟังเกิดทัศนคติที่ดี หรือได้รับความรู้อย่างลึกซึ้ง หรือต้องการให้ผู้ฟังปฏิบัติตามอย่างไรหรือไม่
2. ศึกษาภูมิหลังของผู้ฟังในหลาย ๆ ด้าน อาทิ ความรู้ ความสามารถ ความสนใจ ระดับการศึกษา อาชีพ สถานภาพทางเศรษฐกิจ และสังคม
3. ศึกษาเนื้อหาที่บรรยายอย่างแจ่มแจ้ง จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่น เอกสาร ตำรา วารสาร จุลสาร บุคคล สื่อวีดิทัศน์ หรือ คอมพิวเตอร์ เป็นต้น
4. ประยุกต์เนื้อหาให้มีความง่ายเหมาะสมกับภูมิหลังของผู้ฟังโดยเชื่อมโยงความรู้หรือทฤษฎีให้สอดคล้องกับประสบการณ์ของผู้ฟัง
5. กำหนดเค้าโครงเรื่อง โดยจัดลำดับเนื้อหาตามขั้นตอน ได้แก่ การนำเข้าสู่บทเรียน หรือการเกริ่นนำ การบรรยายเนื้อหาและการสรุป
6. การเตรียมภาษาที่จะใช้ในการบรรยายให้สอดคล้องกับลักษณะของผู้ฟัง เช่นการใช้ภาษากับวัยรุ่นควรเป็นภาษานิยมที่วัยรุ่นใช้สื่อสารซึ่งกันและกันในปัจจุบัน
7. การบรรยายที่มีรสชาติ ผู้บรรยายควรเตรียมตัวอย่างหรือกรณีศึกษาที่สอดคล้องกับเนื้อหาและภูมิหลังของผู้ฟังสอดแทรกไปพร้อมกับการบรรยาย

8. การกระตุ้นความสนใจและการเสนอความรู้ อย่างเป็นรูปธรรม ผู้บรรยายอาจใช้สื่อต่าง ๆ ประกอบการบรรยาย เช่น รูปภาพ ของจริง หุ่นจำลอง สไลด์ แผ่นโปร่งใส ฯลฯ
9. หากเป็นเรื่องที่ผู้ฟังต้องทำความเข้าใจเนื้อหาด้วยการอ่าน หรือเนื้อหาที่ต้องพิจารณาทบทวนหลายครั้ง ผู้บรรยายควรเตรียมเอกสารให้ผู้ฟังอ่านก่อนหรือหลังการบรรยาย
10. ควรมีการซักซ้อมการบรรยายหลาย ๆ ครั้ง เพื่อให้เกิดทักษะและความแม่นยำในเนื้อหา และเพื่อให้การบรรยายเป็นไปตามเวลาที่กำหนดไว้
11. ควรมีบุคคลหรือกรรมการจัดทำบัญชีวัสดุ สิ่งของ และการเงินที่ใช้ในการศึกษานอกสถานที่แต่ละครั้ง

2. ขั้นตอนการบรรยาย

เป็นขั้นตอนที่ผู้บรรยายเผชิญสถานการณ์อยู่เบื้องหน้าผู้ฟัง จำเป็นต้องแสดงบทบาทที่ได้รับมอบหมายให้มีประสิทธิภาพ การสร้างบรรยากาศในระหว่างการบรรยายขึ้นอยู่กับความรู้และประสบการณ์ของผู้บรรยายแต่ละคน การบรรยายที่ดีควรมีวิธีปฏิบัติดังนี้

1. บุคลิกภาพดี ผู้บรรยายควรแต่งกายให้เหมาะสมกับกาลเทศะ บุคลิกภาพที่ดีจะช่วยให้เกิดความมั่นใจในการแสดงต่อสาธารณชน
2. ทำตนให้มีชีวิตชีวา แสดงให้เห็นถึงความจริงจัง เชื่อมั่นในเรื่องที่จะบรรยาย
3. ควบคุมอารมณ์ไม่ให้ตื่นเต้น ไม่ประหม่า ไม่เครียด ด้วยการแสดงความเป็นกันเอง ยิ้มแย้มแจ่มใส ทักทาย สนทนา สร้างความคุ้นเคย
4. พูดด้วยเสียงที่เป็นธรรมชาติให้ดังพอที่ทุกคนได้ยินอย่างพอเหมาะมีความชัดถ้อยชัดคำ ไม่เร็วหรือช้าเกินไป
5. ควรมีการเน้นน้ำเสียงและจังหวะการพูดบ้าง เพื่อเน้นจุดสำคัญและเปลี่ยนบรรยากาศ ทำให้ผู้ฟังเกิดความสนใจมากขึ้น

6. การบรรยายที่ดีควรเริ่มต้นด้วยการทักทาย และเกริ่นนำเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา และเชื่อมโยงกับประสบการณ์เดิมของผู้ฟัง เพื่อสร้างความสนใจ และโน้มน้าวไปสู่สาระที่บรรยายต่อไป
7. ขณะบรรยายให้ใช้สายตาตามองไปยังผู้ฟังอย่างทั่วถึง เพื่อแสดงให้เห็นว่าผู้บรรยายเห็นความสำคัญของผู้ฟังทุกคน นับว่าเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์อันดีและยังช่วยให้ผู้พูดสังเกตปฏิกิริยาของผู้ฟัง ทำให้ผู้บรรยายปรับเปลี่ยนวิธีพูดได้ทันสถานการณ์
8. ดำเนินการบรรยายตามเนื้อหาที่ได้เตรียมไว้ โดยพยายามหลีกเลี่ยงการบรรยายเพียงอย่างเดียว ควรกระตุ้นให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมด้วยการตอบคำถาม หรือแสดงความคิดเห็นสลับไปเป็นช่วง ๆ ตามความเหมาะสมของเนื้อหาและสถานการณ์
9. ควรใช้อารมณ์ขันสร้างสถานการณ์ให้สนุกสนาน แต่ไม่ออกนอกเรื่อง อารมณ์ขันมีผลดีต่อเนื้อหาสาระและช่วยให้ผู้ฟังมีทัศนคติที่ดีต่อการบรรยาย
10. ก่อนจบการบรรยายทุกครั้งควรเปิดโอกาสให้ผู้ฟังซักถามปัญหา หรือแสดงความคิดเห็นตามความเหมาะสมกับเวลา เนื้อหา และกิจกรรม

3. ขั้นตอนการสรุปและประเมินผล

การสรุปบรรยายแต่ละครั้งผู้บรรยายควรสร้างความประทับใจให้กับผู้ฟัง โดยการสรุปเนื้อหาสาระให้กะทัดรัด กินใจ ด้วยเทคนิคต่าง ๆ เช่น เพลง กวี คำคม สุภาษิต รูปภาพ ข้อคิดคำถาม คำชมเชย เป็นต้น

การประเมินผล จะเป็นผลย้อนกลับทำให้ผู้บรรยายรู้จุดเด่น จุดด้อยของการบรรยายแต่ละครั้ง สามารถนำไปทบทวนและปรับปรุงให้ดีขึ้นในครั้งต่อไป การประเมินผลสามารถทำได้หลายวิธี เช่น การสังเกตความสนใจและความร่วมมือ การกรอกแบบสอบถาม การใช้คำถาม การแสดงความคิดเห็น เป็นต้น

3.5.3 หลักการใช้สื่อประกอบการบรรยาย

การใช้สื่อประกอบการบรรยายให้ได้ผลดี ควรมีหลักการดังนี้

1. การวางแผนล่วงหน้าว่าจะใช้สื่อในช่วงใดของการบรรยาย
2. สื่อต้องเหมาะสมสอดคล้องกับเนื้อหา
3. เหมาะกับสติปัญญา ความสนใจและประสบการณ์ของผู้ฟัง
4. ใช้เวลานำเสนอเหมาะสมไม่ช้าไม่เร็วเกินไป
5. ใช้ตัวอย่างคล่องแคล่ว มั่นใจ แน่นนอน ไม่ผิดพลาด
6. ขนาดของสื่อต้องใหญ่ เหมาะสม ตัวอักษรชัดเจน
7. สื่อไม่ควรมีรายละเอียดมากเกินไป
8. ไม่ควรยืนบังสื่อในขณะที่ใช้สื่อประกอบการบรรยาย
9. ควรใช้สื่อเมื่อถึงเวลาที่วางแผนไว้
10. ขณะใช้สื่อควรให้ข้ออย่างต่อเนื่อง ไม่สะดุด
11. ควรเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกไว้ล่วงหน้า เช่น ที่ตั้ง ที่แขวน แทนวาง เป็นต้น
12. หากเป็นสื่อกิจกรรมควรให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมอย่างทั่วถึง
13. ควรจัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม เช่น แสงสว่าง ตำแหน่งการมองของผู้ฟัง
14. สื่อทุกชนิดเมื่อใช้เสร็จแล้วควรเก็บให้เรียบร้อย
15. การกำหนดกิจกรรมต่อเนื่องจากการบรรยาย และการใช้สื่อจะทำให้สาระที่บรรยายมีความหมายกับผู้ฟังมากยิ่งขึ้น

3.6 การจัดกิจกรรมการศึกษา

กิจกรรมการศึกษาจะครอบคลุมถึงกิจกรรมทางด้านการเรียนรู้ทุกชนิดที่บุคคลได้รับการเรียนรู้ ในโลกยุคใหม่นี้ทุกประเทศทั่วโลกมีการตื่นตัวเป็นอย่างมากที่จะสนับสนุนให้คนของตนได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้มีการเร่งพัฒนา กิจกรรมการศึกษา อันเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดที่จะนำพาการพัฒนาคุณภาพของคนให้สามารถประสบความสำเร็จได้อย่างงดงาม สำหรับความหมายของกิจกรรมการศึกษานี้ ได้มีนักการศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมการศึกษาได้ให้ความหมายแตกต่างกันดังต่อไปนี้

ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ 2525 (ราชบัณฑิตยสถาน 2539 :98) ได้ให้ความหมาย กิจกรรม (Activities) เป็นเรื่องของการค้นคว้า ฝึกฝน ปฏิบัติ ทำแบบฝึกหัด สัมผัส วิเคราะห์ อภิปราย และทดลองประสบการณ์หรือสภาพการณ์ทางด้านร่างกายหรือทางด้านสมองก็ได้

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2533 : 3) ได้กล่าวความหมายของ กิจกรรมว่าเป็นการปฏิบัติงานร่วมกันของผู้เรียนเป็นกลุ่ม ๆ ตามความสนใจและตามความถนัด โดยผู้เรียนช่วยกันคิด ช่วยกันทำ และช่วยกันแก้ปัญหา อันเป็นการปลูกฝังลักษณะนิสัยที่ดีในการอยู่ร่วมกันในสังคม ประชาธิปไตย

เสริมมิตร ศุภเมธี (2531 :3) ได้ให้ความหมายของ กิจกรรม ว่า เป็นการเรียนรู้ โดย การปฏิบัติการซึ่งจะต้องมีการเคลื่อนไหวโดยการกระทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งตามความถนัด ตามความสามารถเพื่อเป็นการสนองตอบชีวิตความเป็นอยู่ทั่ว ๆ ไป

วัฒน์ สมประเสริฐ (ม.ป.ท. : 1) ได้กล่าวไว้ว่า กิจกรรม หมายถึงงานหรือสิ่งทีบุคคลกระทำอย่างมีเป้าหมาย

จากความหมายของ กิจกรรม ที่นักการศึกษาได้ให้คำนิยามไว้ต่าง ๆ กัน ในหลายทัศนะนั้นสามารถสรุปความหมายของกิจกรรมหมายถึง สถานการณ์ที่หลากหลายที่องค์กรภาครัฐบาลและเอกชน จัดขึ้นเพื่อให้บุคคลทั่วไปสามารถเข้ามาพัฒนาทางด้านกระบวนการเรียนรู้ ทัศนคติ และนำไปสู่การปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพต่อไป

นอกจากความหมายของ กิจกรรมแล้ว ผู้วิจัยขอนำเสนอประเภทของ กิจกรรมทางด้านการศึกษาที่เกี่ยวข้องในการจัดกิจกรรมในครั้งนี้คือ

3.6.1 ประเภทของ กิจกรรมการศึกษา

มนุษย์แต่ละคนมีความแตกต่างกัน ฉะนั้นการพัฒนามนุษย์จะประสบความสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อมีการจัดกิจกรรมที่หลากหลายและกว้างขวางและยืดหยุ่น เพื่อสนองความต้องการ ความสนใจ ความถนัดและความสามารถของแต่ละบุคคล ประเภทของกิจกรรมจึงหลากหลายและกว้างขวาง สำหรับประเภทของกิจกรรมการศึกษานี้ ได้มีนักการศึกษาได้ให้ความหมายดังต่อไปนี้

เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์ (2520 : 106-107) ได้แยกประเภทของกิจกรรมการศึกษาดังต่อไปนี้

1. กิจกรรมที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองกันเอง เช่น สมาชิกราชบัณฑิต และกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น
2. กิจกรรมที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญประโยชน์ เช่น สมาคมบำเพ็ญประโยชน์ ชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การรณรงค์เพื่อทำความสะอาดถนนหนทาง
3. กิจกรรมที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย เช่น การฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นของชาติ ของสถาบันพระมหากษัตริย์และศาสนา เป็นต้น
4. กิจกรรมที่เกี่ยวกับกีฬาและกีฬา เช่น การแข่งขันกีฬาเขต การแข่งขันกีฬาระหว่างหน่วยงาน และการแข่งขันกีฬาระหว่างประเทศ เป็นต้น

5. กิจกรรมที่เกี่ยวกับการพูด การแสดง การโต้วาทีและปาฐกถา เช่น การจัดโต้วาทีระหว่างองค์กรต่าง ๆ การจัดแสดงงานรื่นเริงของชุมชนและการแสดงปาฐกถาของพระภิกษุ เป็นต้น
6. กิจกรรมที่เกี่ยวกับดนตรี เช่น การแสดงและการประกวดดนตรีไทย ดนตรีสากล และดนตรีท้องถิ่น เป็นต้น
7. กิจกรรมที่เกี่ยวกับวิชาการ เช่น ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ และการจัดนิทรรศการ เป็นต้น
8. กิจกรรมที่เกี่ยวกับเอกสารการพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์ ตำรา นิตยสาร และเอกสารข่าวสารของหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ เป็นต้น
9. กิจกรรมเฉพาะกลุ่ม ที่สนใจเฉพาะเรื่อง เช่น การทำงานของกลุ่มแม่บ้าน การสะสมแสตมป์ของกลุ่มเยาวชน และการบริหารร่างกายเพื่อสุขภาพสำหรับกลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น
10. กิจกรรมเกี่ยวกับการเสริมวิชาการ เช่น การไปทัศนศึกษา การสัมมนา และการบรรยายพิเศษ เป็นต้น

ในส่วนของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานนี้ กิจกรรมนี้อยู่ในส่วนของกิจกรรมที่เกี่ยวกับการเสริมวิชาการ ซึ่งนอกจากกิจกรรมจะเป็นการสัมมนาและการบรรยายแล้ว กิจกรรมที่จัดขึ้นเป็นหลัก คือ กิจกรรมทัศนศึกษา เพื่อเยาวชนผู้เข้าร่วมกิจกรรมจะได้รับประสบการณ์ตรงจากการทัศนศึกษา

3.6.2 การศึกษานอกสถานที่

การศึกษานอกสถานที่ หมายถึง การนำศูนย์เรียนออกไปศึกษาค้นคว้าเพื่อการเรียนรู้ นอกห้องเรียน ซึ่งอาจจะเป็นสถานที่ห่างไกลชุมชน ใกล้เคียงหรือภายในบริเวณโรงเรียนก็ได้ การศึกษานอกสถานที่เป็นกิจกรรมที่มีประโยชน์ต่อการเรียนรู้ ทำให้ผู้เรียนได้ประสบการณ์ตรงจากการได้พบเห็นหรือสัมผัสด้วยตัวเอง เพลิดเพลินและตื่นตาไปกับสถานที่ที่แปลกใหม่ไม่จำเจเหมือนบรรยากาศในห้องเรียนทั่วไป อย่างไรก็ตามการศึกษานอกสถานที่เป็น

กระบวนการเรียนการสอนที่ยุ่งยากและครูผู้ควบคุมต้องรับผิดชอบสูง ดังนั้นเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพจึงควรมีวิธีปฏิบัติอย่างเป็นระบบดังนี้

ขั้นตอนในการจัดการทัศนศึกษานอกสถานที่

1. กำหนดวัตถุประสงค์ให้ตรงกับการเรียนรู้ในบทเรียนและเลือกสถานที่ที่เหมาะสม
2. สืบหาข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่ในทุกแง่มุมให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เช่น ประวัติ ความสำคัญ อุทิศคดี บุคลากร หัวหน้าหรือเจ้าของที่ตั้ง เป็นต้น
3. สืบหาจำนวนและรายชื่อนักเรียนและครูผู้ควบคุมให้ครบถ้วน หากเป็นการเดินทางไกลควรทำประกันชีวิตแบบกลุ่ม พร้อมทั้งเตรียมเวชภัณฑ์เพื่อป้องกันและแก้ไขการเจ็บป่วยด้วย
4. ทำหนังสือขออนุญาตเข้าชม โดยระบุวัน เดือน ปี และเวลาเข้าชมให้ชัดเจน พร้อมจำนวนผู้ชม หากจำเป็นอาจขอความอนุเคราะห์มีคุณเทศก์ด้วยก็ได้
5. กำหนดการเดินทาง ควรระบุเวลาให้เหมาะสมกับแต่ละกิจกรรมหรือแต่ละสถานที่ที่เข้าชม อย่าปล่อยเวลานานหรือเร่งรัดเกินไป
6. ทำหนังสือขออนุญาตตามระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการ
7. ติดต่อยานพาหนะให้มีความเหมาะสมกับจำนวนผู้โดยสาร รถควรอยู่ในสภาพดีพร้อมที่จะเดินทางได้อย่างปลอดภัย พนักงานขับรถต้องเป็นผู้สุภาพเรียบร้อย สุขภาพจิตดี ไม่มีอารมณ์ฉุนเฉียว
8. ติดต่อเจ้าหน้าที่ปลายทางเพื่อเป็นการยืนยันการเข้าชมอย่างแน่นอน
9. ก่อนออกเดินทางควรย้ำให้ทุกคนรักษาระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด ตลอดจนมารยาทในการปฏิบัติตนทั้งขณะเดินทางและการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ

ขั้นตอนดำเนินกิจกรรมระหว่างการศึกษาออกสถานที่

1. ผู้ควบคุมและสมาชิกทุกคนต้องรักษาเวลาและกำหนดการอย่างเคร่งครัด
2. เน้นกิจกรรมส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รับความรู้และสามารถตอบปัญหาได้
3. มัคคุเทศก์ต้องปฏิบัติตามข้อตกลงเกี่ยวกับเส้นทางและกิจกรรมที่ตกลงกันไว้
4. ผู้ควบคุมและผู้เรียนจะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของมัคคุเทศก์หรือวิทยากรในกรณีการทำกิจกรรมที่อาจเกิดอันตรายได้
5. ในระหว่างการศึกษาผู้เรียนต้องร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การฟัง การสังเกต ชักถามปัญหา และจดบันทึกเพื่อให้ได้คำตอบตามที่ต้องการ
6. ขณะเข้าชมสถานที่ต่าง ๆ ผู้เรียนต้องปฏิบัติตัวให้เหมาะสมให้เกียรติกับแต่ละสถานที่ที่ไม่รบกวนหรือทำลายทั้งทางตรงและทางอ้อม
7. หลังจากมัคคุเทศก์หรือวิทยากรบรรยายหรือสาธิตสิ้นสุดลงผู้ควบคุมหรือผู้แทนนักเรียนควรกล่าวขอบคุณในโอกาสได้รับความรู้และประสบการณ์จากท่านเหล่านั้น

ขั้นสรุป อภิปราย และประเมินผล

หลังจากการศึกษาออกสถานที่เสร็จสิ้นแล้ว ควรมีการประเมินผลด้านต่าง ๆ เช่น

1. ความรู้ ความคิด โดยการอภิปราย ชักถาม หรือทดสอบ
2. ความรู้สึกหรือทัศนคติจากคณะครู ผู้เรียน และผู้ปกครอง โดยการชักถาม
3. กิจกรรมต่อเนื่องจากการศึกษาออกสถานที่ โดยการเขียนรายงานหรือจัดป้ายนิเทศสรุปผลที่ได้รับจากกิจกรรมดังกล่าว

ข้อดีและข้อเสีย

การศึกษาออกสถานที่แม้จะมีคุณค่าต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนแต่หากวิเคราะห์อย่างรอบคอบแล้วจะพบว่าทั้งข้อดีและข้อเสียซึ่งพอจำแนกได้ดังนี้

ข้อดี

1. ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรงด้วยตนเอง
2. ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้พร้อม ๆ กับความเพลิดเพลินกับสถานที่ใหม่
3. ผู้เรียนได้มีโอกาสร่วมมือกันเป็นหมู่คณะทั้งการเดินทางและกิจกรรมต่าง ๆ
4. การศึกษานอกสถานที่สามารถจูงใจผู้เรียนได้ดีทั้งรายบุคคลและกลุ่มใหญ่
5. ผู้สอนและนักเรียนได้มีโอกาสวางแผนร่วมกันในการดำเนินกิจกรรม

ข้อเสีย

1. เสียเวลาและค่าใช้จ่ายในการเดินทางและบางสถานที่ต้องจ่ายค่าเข้าชมกิจการ
2. ต้องวางแผนและเตรียมการอย่างรอบคอบ เพื่อป้องกันอันตรายและความผิดพลาด
3. ไม่สามารถควบคุมคนที่ไม่สนใจได้
4. การจัดกิจกรรมกับผู้เรียนกลุ่มใหญ่จะก่อให้เกิดปัญหามากมาย
5. หากมีอันตรายเกิดขึ้นระหว่างการดำเนินกิจกรรมผู้เสนอโครงการจะต้องรับผิดชอบอย่างเต็มที่

3.6.3 กิจกรรมประกอบการทัศนศึกษา

กิจกรรม จัดเป็นองค์ประกอบหลักอย่างหนึ่งในการจัดทัศนศึกษาสำหรับเยาวชน อันเนื่องมาจากการที่เยาวชนสามารถปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งในระหว่างการทัศนศึกษา เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้นอกห้องเรียนให้แก่เยาวชนได้ ในปัจจุบันนี้มีการจัดกิจกรรม หลากหลายและแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการจัดทัศนศึกษาแต่ละครั้ง อาทิ การจัดทัศนศึกษา เพื่อให้เยาวชนได้ศึกษาเรื่องศิลปวัฒนธรรมของประเทศ โดยเดินทางไปตามแหล่งความรู้ต่าง ๆ เช่น แหล่งโบราณคดี แหล่งชุมชนที่น่าสนใจ วิถีชีวิตชาวไทย หรือสถานที่สำคัญต่าง ๆ กิจกรรมในการจัดทัศนศึกษาจึงมักจะเป็นกิจกรรมที่เป็นการเพิ่มพูนความรู้ทางด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และโบราณคดีเหล่านั้น เหนือสิ่งอื่นใด

กิจกรรมเหล่านี้มักจะสอดแทรกเรื่องราวของการฝึกวินัย ฝึกความสามัคคีและฝึกพฤติกรรมต่าง ๆ ของเยาวชนไปในทางที่ตรงมาหรือเปลี่ยนทัศนคติของเยาวชนไปในทางที่ดีเพื่อจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพในอนาคตได้ ซึ่งถือเป็นคุณสมบัติที่แฝงอยู่ในกิจกรรมต่าง ๆ ระหว่างการจัดทัศนศึกษา (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. คู่มือการจัดทัศนศึกษาสำหรับเยาวชน , 2544 : 104 – 108)

กิจกรรมในการทัศนศึกษามีมากมายหลายรูปแบบด้วยกันทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการจัดทัศนศึกษาในครั้งนั้น ๆ อย่างไรก็ตามเราสามารถแยกประเภทหลัก ๆ ของกิจกรรมได้ 5 ประเภทดังนี้

1. กิจกรรมทางวิชาการ

กิจกรรมที่เยาวชนปฏิบัติแล้วนำมาซึ่งความรู้ทางวิชาการหรือเป็นการเพิ่มพูนความรู้ทางวิชาการแก่เยาวชนนั่นเอง อย่างไรก็ตามการเดินทางทัศนศึกษานั้น เยาวชนมักตั้งเป้าหมายไปในเรื่องของความสนุกสนานการร้องรำทำเพลงระหว่างช่วงเดินทางและการสังสรรค์เฮฮาในหมู่เพื่อนสนิท ตลอดจนการจะได้พบสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ เช่นได้รับประทานอาหาร ได้ถ่ายรูปเป็นที่ระลึกตามสถานที่ต่าง ๆ หรือแม้แต่การซื้อของที่ระลึกไปฝากญาติ ๆ มากกว่าจะนึกถึงกิจกรรมทางวิชาการ ซึ่งน่าจะเป็นเป้าหมายสำคัญของการทัศนศึกษา หลายคนอาจคิดแย้งด้วยเหตุผลว่า การเดินทางท่องเที่ยวน่าจะเป็นกิจกรรมเบาสมอง หรือกิจกรรมเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจมากกว่า แต่ถ้าหากพิจารณาให้ลึกซึ้งซึ่งสำหรับการเดินทางเพื่อทัศนศึกษาของเยาวชนแล้ว นับว่าเป็นการคาดคะเนที่ไม่ถูกต้องนัก เพราะเป็นการเสียโอกาสโดยใช่เหตุ แทนที่จะตั้งตรงการประเทืองปัญญาหรือการเพิ่มพูนความรู้ให้กับเยาวชนโดยในขณะที่เรียนรู้ไปก็ได้รับความเพลิดเพลินพร้อมกันไปด้วย และยังเป็นการเรียนรู้ที่จะเข้าใจได้อย่างชัดเจน จดจำได้แม่นยำ เกิดทั้งสำนึกและความเข้าใจในสาระอย่างถ่องแท้เพราะเยาวชนจะสามารถเห็นตัวอย่างของจริงและสัมผัสด้วยตนเองในบรรยากาศจริงด้วย จึงนับได้ว่าเป็นกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์และอำนวยประโยชน์ให้กับเยาวชนได้มากยิ่งขึ้น

กิจกรรมทางวิชาการในการทัศนศึกษานั้นสามารถกระทำได้ 3 ระยะคือ ก่อนการเดินทาง ระหว่างการเดินทาง และหลังจากเสร็จสิ้นการเดินทาง ซึ่งในที่นี้จะขึ้นอยู่กับความ

พร้อมของการจัดทัศนศึกษาในแต่ละครั้ง รวมถึงระดับความรู้ ความสนใจของกลุ่มเยาวชนที่จะไปทัศนศึกษาและเนื้อหาของแหล่งที่จะไปทัศนศึกษาว่ามีความสำคัญมากน้อยประการใด ขอให้คณาจารย์หรือผู้จัดที่จัดทัศนศึกษาพิจารณาวางแผนเลือกไว้ก่อนล่วงหน้า เพื่อให้การทัศนศึกษานั้นได้รับประโยชน์สูงสุด

ตัวอย่างของกิจกรรมทางวิชาการในการทัศนศึกษาของเยาวชน

1. การมอบหมายให้เยาวชนที่จะร่วมเดินทางไปทัศนศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของแหล่งที่จะเดินทางไปชมโดยกำหนดให้ครอบคลุมถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องด้านต่าง ๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาหาความรู้ซึ่งสามารถแยกเป็นประเด็นย่อย ๆ ให้เยาวชนแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มรับผิดชอบไปศึกษาค้นคว้ามา อาทิ

- ด้านภูมิศาสตร์
- ด้านนิเวศวิทยา
- ด้านวิทยาศาสตร์
- ด้านวิทยาศาสตร์ทางทะเล
- ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ
- ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี
- ด้านศิลปะ และสถาปัตยกรรม
- ด้านภาษาและวรรณคดี
- ด้านวัฒนธรรมและประเพณี

กิจกรรมนี้จะเป็นการส่งเสริมทักษะในการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวความรู้ต่าง ๆ จากห้องสมุด จากศูนย์ข้อมูลของสถานที่ราชการและเอกชน จากการสัมภาษณ์หรือสอบถามผู้รู้ หรือเสาะหามาจากแหล่งข้อมูลอื่นแล้วนำมารวบรวมและเรียบเรียงนำเสนอต่อเพื่อน ๆ ที่จะร่วมเดินทางไปทัศนศึกษา ทั้งนี้อาจให้จัดหาสื่อประกอบ เช่น รูปภาพ สไลด์ วิดีโอ แผนที่ หรือแผนภูมิต่าง ๆ เท่าที่จะค้นคว้ามาได้ พร้อมทั้งให้เปิดซักถามข้อสงสัยได้ตามสมควร ซึ่งกิจกรรมนี้สามารถกระทำได้ทั้งก่อนเดินทาง โดยจัดประชุมขึ้นที่สถานศึกษา หรือจะมอบหมาย

ให้เป็นการบรรยายสรุประหว่างการเดินทางก็ได้ เพราะจะเป็นการปูพื้นความรู้ความเข้าใจให้ผู้จะไปทัศนศึกษาก่อนจะได้สัมผัสจริง

2. ในการเข้าทัศนศึกษาสถานที่ต่าง ๆ นั้นควรต้องจัดเตรียมวิทยากร หรือ มัคคุเทศก์ที่สามารถนำชมและให้ความรู้อย่างถูกต้องแก่เยาวชนเป็นต้นว่าสามารถบอกเล่าเรื่องราวถึงประวัติความเป็นมาของสถานที่ ลักษณะทางกายภาพ ความสำคัญของสถานที่นั้น ๆ ซึ่งอาจจะเป็นคณาจารย์ที่ควบคุมการทัศนศึกษาไปเองเป็นผู้ให้ความรู้ดังกล่าวหรือทำเรื่องขอความร่วมมือวิทยากรจากหน่วยงานเจ้าของสถานที่ เช่น หากเข้าชมโบราณสถานก็ทำหนังสือขอวิทยากรจากกรมศิลปากรนำชมไว้ล่วงหน้า เข้าชมพระบรมมหาราชวังก็ทำหนังสือขอวิทยากรจากสำนักพระราชวังนำชม หรือเข้าชมอุทยานแห่งชาติก็ทำหนังสือขอวิทยากรจากกรมป่าไม้บรรยายสรุป เป็นต้น นอกจากนี้หากมีเอกสารแผ่นพับหรือแผ่นปลิวอันเป็นสาระของสถานที่นั้น ๆ ก็ควรขอไว้แจกจ่ายแก่เยาวชน และในตอนท้ายการบรรยาย ให้เตรียมผู้แทนเยาวชนขอบคุณวิทยากรไว้ด้วย เพื่อเป็นการฝึกทักษะการพูดและความเชื่อมั่นของเยาวชน

3. การจัดประชุมบรรยายสรุป อภิปรายหรือเสวนาหลังจากการทัศนศึกษาในแต่ละวันแล้ว กิจกรรมนี้อาจจัดเป็นประชุมย่อย ๆ ในแต่ละวัน โดยใช้ช่วงเวลารับประทานอาหารเย็นให้จัดผู้แทนของแต่ละกลุ่มขึ้นมาบรรยายสรุปทบทวนความรู้ให้ผู้ร่วมทัศนศึกษาทราบถึงสิ่งที่ได้ไปชมมาในช่วงกลางวัน พร้อมทั้งเปิดให้ซักถามข้อสงสัยเพิ่มเติมได้ ทั้งนี้การจัดกิจกรรมดังกล่าวต้องคำนึงถึงความเอื้ออำนวยของสถานที่และใช้เวลาไม่นานเกินไปนักกิจกรรมในข้อนี้จะเป็นการฝึกให้เยาวชนสามารถจัดการประชุมเตรียมข้อมูลความรู้ที่ได้พบเห็นมาแล้วนำเสนอต่อที่ประชุมการฝึกพูดต่อที่สาธารณะ พร้อมฝึกค้นคว้าหาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อตอบข้อซักถาม ซึ่งฝ่ายคณาจารย์หรือผู้จัดทัศนศึกษาต้องร่วมเป็นที่ปรึกษาทางวิชาการให้กับกลุ่มเยาวชนในระหว่างการประชุมด้วย

4. การมอบหมายให้ผู้แทนเยาวชนแต่ละกลุ่มบันทึกสิ่งที่ได้พบเห็นหรือประสบการณ์ ในแต่ละวันของการทัศนศึกษาแล้วในตอนเช้าให้ผู้ที่ได้รับมอบหมายนำบันทึกที่เขียนเตรียมไว้มาอ่านให้ผู้อื่นฟัง กิจกรรมนี้จะเป็นการฝึกในทักษะสำหรับเยาวชนบางคนที่อาจถนัดทางด้านบันทึกจดจำแต่อาจไม่ถนัดด้านการพูดปากเปล่าต่อหน้าที่สาธารณะพร้อมทั้งเป็นการทบทวนความรู้และสิ่งที่ได้พบเห็นผ่านมามากครั้ง ซึ่งภายหลังจะเป็นการสร้างเชื่อมั่นให้กล้าพูดต่อหน้าสาธารณะได้เอง

5. จัดการเล่นทายปัญหาถึงสิ่งที่ได้พบเห็นจากการทัศนศึกษาโดยแบ่งฝ่ายและให้ตั้งคำถามนำมาตอบกันเอง โดยคุณากรหรือพี่เลี้ยงที่ร่วมเดินทางคอยช่วยพิจารณาความยากง่ายของปัญหาและความถูกต้องของคำตอบพร้อมทั้งเป็นกรรมการให้คะแนนและจัดรางวัลชมเชยหรือให้กำลังใจแก่ฝ่ายชนะ

6. จัดนิทรรศการและการบรรยายเรื่องราวหรือประสบการณ์ที่ไปทัศนศึกษามาแล้วภายในสถานศึกษาเพื่อเป็นการทดสอบความรู้ความเข้าใจที่ได้รับมาจากการทัศนศึกษาพร้อมทั้งเป็นการเผยแพร่ความรู้ที่ได้มาให้กับเพื่อนเยาวชนอื่น ๆ ที่ได้มีโอกาสร่วมเดินทางไปด้วย โดยการจัดนิทรรศการประกอบด้วยรูปภาพ ภาพวาด ภาพถ่าย แผ่นที่ วิดีโอ การบรรยาย ประสบการณ์การเดินทางประกอบสไลด์ หรือการบรรยายสรุปในห้องประชุมประจำสถานศึกษาพร้อมทั้งอาจมีกิจกรรมอ่านประกอบนิทรรศการ เช่น การจัดแข่งขันทายปัญหาการแข่งขันแต่งกลอน นิราศ หรือกลอนนำชมแหล่งท่องเที่ยว การประกวดเรียงความ การจัดประกวดภาพถ่าย หรือภาพวาด การประกวดออกแบบของที่ระลึก การจัดแข่งขันมัคคุเทศก์สมัครเล่นบรรยายประกอบภาพสไลด์หรือรูปภาพ หรือการจัดแข่งขันมัคคุเทศก์ภาษาต่างประเทศ เป็นต้น

กิจกรรมทางวิชาการจะสามารถกระทำได้หลากหลาย เท่าที่กล่าวไปข้างต้นเป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของสถานที่ เวลาที่เยาวชนจะมีเวลาว่างและความร่วมมือของกลุ่มเยาวชนเองด้วย แต่อย่างไรก็ตามหากคุณากรหรือผู้จัดทัศนศึกษาได้ให้ความสนใจและคอยเป็นที่ปรึกษาอยู่โดยตลอด ก็จะเป็นกิจกรรมที่จะช่วยประเทือง

ปัญญาสาระประโยชน์และเสริมสร้างความรู้ให้กับเยาวชนเพิ่มจากการทัศนศึกษาได้มากยิ่งขึ้นกับทั้งเป็นการฝึกฝนทักษะการทำงานร่วมกัน การรวบรวมข้อมูล การเขียนรายงาน การฝึกพูด การจัดประชุม และการจัดนิทรรศการของเยาวชนได้ด้วย

2. กิจกรรมนันทนาการ

การท่องเที่ยวเพื่อทัศนศึกษาเป็นการสร้างประสบการณ์ชีวิตให้แก่เด็กและเยาวชนที่ดียิ่ง ทั้งนี้เพราะว่าเด็กและเยาวชนจะได้การเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง จัดเป็นการศึกษานอกห้องเรียนที่น่าเอาหลาย ๆ วิชามาผสมผสานประยุกต์เข้าด้วยกัน เด็กและเยาวชนควรได้รับการส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยวและทัศนศึกษาอย่างถูกวิธี โดยมีความเข้าใจในหลักวิธีการปฏิบัติแนวความคิดซาบซึ้งในแหล่งท่องเที่ยวหรือจุดสนใจนั้น ๆ ดังนั้นครูผู้สอนหรือวิทยากรจึงมีบทบาทสำคัญมากในการที่จะช่วยเสริมสร้างแนวคิดในการท่องเที่ยวทัศนศึกษาเพื่อเสริมสร้างประสบการณ์ชีวิตเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี ตั้งแต่ชีวิตที่เริ่มต้นในวัยเด็กและเยาวชน เมื่อเขาได้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ก็จะมีความรักความเข้าใจความซาบซึ้งและจะได้เลือกกิจกรรมการท่องเที่ยวและทัศนศึกษามาช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตต่อไป

การเดินทางท่องเที่ยวทัศนศึกษาภายในประเทศนั้นการคมนาคมที่สำคัญ ได้แก่ รถยนต์โดยสาร รถไฟ และเรือ ซึ่งจะต้องใช้ช่วงเวลาหนึ่งจากจุดเริ่มต้นจนถึงจุดหมายปลายทาง ดังนั้นจึงมีความจำเป็นจะต้องมีกิจกรรมนันทนาการเพื่อให้นักท่องเที่ยวเกิดความสนุกสนานและเรียนรู้จักตนเองกับกลุ่มเพื่อนๆ กิจกรรมนันทนาการที่ผู้นำเยาวชนและเด็กสามารถจัดหรือกระทำได้ในช่วงระหว่างการเดินทางได้แก่

- กิจกรรมกลุ่มและมนุษย์สัมพันธ์
- กิจกรรมเกมชนิดต่าง ๆ
- การแนะนำเกร็ดความรู้สถานที่สองข้างทาง
- การให้ชมวีดีโอ
- ร้องเพลง สักวา โคลง กลอน หรือร้อยแก้ว

กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์หรือมนุษยสัมพันธ์และเกมระหว่างการเดินทางเป็นสิ่งจำเป็น และเป็นการสร้างความคุ้นเคยระหว่างสมาชิก ก่อให้เกิดความเข้าใจในกลุ่มได้รับความรู้ ความสนุกสนาน และเป็นการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ ทำให้การเดินทางท่องเที่ยว ทัศนศึกษามีความหมาย มีคุณค่า ความประทับใจยิ่งขึ้น และควรเป็นกิจกรรมควรเล่นได้ ทุกคน เหมาะสมตามเพศ วัย และความสนใจของสมาชิก

3. กิจกรรมกระตุ้นความรู้สถานที่ท่องเที่ยวสองข้างทาง

โดยหน้าที่และความรับผิดชอบของผู้ควบคุมหรือผู้จัดทัศนศึกษาแล้วนั้นจะต้องนำชี้แจงบรรยายสภาพ ภูมิทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี เศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ดังนั้นนอกเหนือจากการนำเอาเกมกลุ่มสัมพันธ์หรือเกมทางนันทนาการแล้ว ผู้นำจึงมีหน้าที่จะต้องชี้ทางหรือนำกระตุ้นความรู้บริเวณสถานที่ท่องเที่ยวสองข้างทางที่ผ่านเพื่อสมาชิกนักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักท่องเที่ยวระดับเด็กและเยาวชนยังต้องการสร้างความรู้ความเข้าใจในกิจกรรมดังกล่าวเป็นพิเศษ มัคคุเทศก์หรือผู้นำอาจจะต้องคำนึงถึง เพศ วัย และระดับความรู้ของกลุ่มนักท่องเที่ยวเพื่อที่จะเสริมสร้างประสบการณ์ตรงโดยที่เป็นการศึกษานอกห้องเรียน และนำเอาหลักวิชาการเรียนรู้หลายสาขาวิชามาประยุกต์ใช้ด้วย

4. กิจกรรมชมวิดีโอและกิจกรรมนันทนาการ อ่าน พุด เขียน

ผู้นำสามารถใช้การสื่อสารเป็นเครื่องช่วยให้นักท่องเที่ยวเยาวชนและเด็กได้เกิดประสบการณ์เรียนรู้และเปลี่ยนบรรยากาศจากเกมกลุ่มสัมพันธ์หรือฟังการบรรยายสองข้างทาง โดยการใช้อินเทอร์เน็ตแนะนำจุดสนใจของนักท่องเที่ยวที่กำลังมุ่งสู่จุดหมายปลายทางสำหรับวิดีโอปัจจุบันก็กำลังเป็นที่นิยม ทั้งในวงการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและชุมชนองค์กรที่เป็นประโยชน์หรือเป็นศูนย์การผลิตวิดีโอเพื่อแนะนำแหล่งหรือจุดสนใจของนักท่องเที่ยว ได้แก่ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ซึ่งได้จัดทำวิดีโอแนะนำแหล่งท่องเที่ยวของประเทศมากกว่า 1,000 เรื่อง

เป็นต้นว่า แนะนำอุทยานประวัติศาสตร์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ แนะนำข้อดี 76 จังหวัดของไทย ตลอดจนภาพรวมของดีของประเทศไทย ซึ่งผู้นำสามารถติดต่อโดยตรงที่ ฝ่ายส่งเสริมการท่องเที่ยว หรือฝ่ายส่งเสริมการท่องเที่ยวเด็กและเยาวชน ณ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย นอกจากนี้ทางสวนอุทยานแห่งชาติ กรมป่าไม้ ได้จัดทำสื่อวิดีโอเพื่อการเผยแพร่ เช่น ศูนย์วิทยบริการของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และห้องสมุดของสถาบันอุดมศึกษาก็ให้บริการเกี่ยวกับวิดีโอเพื่อการศึกษาและในปัจจุบันบริษัทเอกชนต่าง ๆ ก็ผลิตวิดีโอเพื่อการท่องเที่ยว จำหน่าย จึงนับว่าในปัจจุบันวิดีโอเพื่อการท่องเที่ยวก็มีบทบาทสำคัญ และนับว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งที่เหมาะสมจะใช้ในช่วงหนึ่งของการศึกษาสู่เป้าหมายปลายทางของการท่องเที่ยวทัศนศึกษาสำหรับเด็กและเยาวชน

5. กิจกรรมนันทนาการแคมป์ไฟช่วงพักแรม

การตั้งค่ายพักแรมเป็นการประมวลประสบการณ์ใหม่และสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นโดยใช้สิ่งแวดล้อมธรรมชาติให้แก่เยาวชนหรือชาวค่าย การจัดการท่องเที่ยวทัศนศึกษาสำหรับเยาวชนและเด็กออกจะจัดในรูปแบบของการอยู่ค่ายพักแรม เพื่อเสริมสร้างประสบการณ์การทำงานเป็นทีม การฝึกผู้นำ ผู้ตาม ความรักสามัคคี มีวินัย แล้วยังสามารถใช้ชีวิตสัมผัสธรรมชาติก็ได้ ซึ่งส่วนมากนิยมจัดตอนช่วงปิดเทอมฤดูร้อน ซึ่งมีหลักการโดยทั่วไปเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังนี้

ควรมีการกำหนดในรูปแบบการจัดที่จำเป็นของค่ายพักแรมควรเปิดโอกาสให้แต่ละคนเข้าร่วมกิจกรรมมากที่สุด

ควรมีกิจกรรมส่งเสริมความรับผิดชอบกับความสามารถของแต่ละกลุ่มและของบุคคล

ควรใช้สิ่งอำนวยความสะดวกเป็นแบบธรรมชาติให้มากที่สุด

กิจกรรมต้องส่งเสริมการพัฒนาชาวค่ายให้บรรลุวัตถุประสงค์ของค่ายพักแรม เช่น ค่ายพักแรมเน้นเรื่องศึกษาความหลากหลายของพืช หรือค่ายพักแรมเน้นเรื่องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการจัดทัศนศึกษาสำหรับเด็กและเยาวชน ส่วนมากนั้นมุ่งที่จะจัดเป็นแบบระยะสั้น และมุ่งเน้นเพื่อการท่องเที่ยวมากกว่าอยู่ค่ายพักแรม จึงจำเป็นที่จะต้องมีการกิจกรรมที่แตกต่างกัน หรืออาจกล่าวได้ว่า ถ้าเป็นกิจกรรมจุดสนใจจะอยู่ที่ อุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน การจัดกิจกรรมจุดสนใจที่อุทยานประวัติศาสตร์ หรือเยี่ยมชมวิถีชีวิต และชีวิตความเป็นอยู่ของคนในจังหวัด ก็ต้องจัดทัศนศึกษาที่แตกต่างจากค่ายพักแรม และเพื่อสร้างบรรยากาศ กิจกรรมกลางแจ้งหรือแคมป์ไฟ เพื่อสร้างเสริมความสามัคคีกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ และการแสดงออกของสมาชิก เป็นต้น

ตอนที่ 4 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชัยโรจน์ ธนสันติ (2535) ได้ทำการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของกรรมการสภาตำบลในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ศึกษากรณีจังหวัดอุบลราชธานี ผลการวิจัยพบว่า กรรมการสภาตำบลส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในระดับปานกลาง ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ พบว่าระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น สถานภาพในตำบล จำนวนพื้นที่ถือครอง จำนวนครั้งของการได้รับข่าวสาร การเป็นกรรมการในกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติการได้รับการอบรมเรื่องทรัพยากรธรรมชาติที่แตกต่างกันจะก่อให้เกิดความแตกต่างในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ที่ระดับ 0.001 และรายได้ที่แตกต่างกันก่อให้เกิดความแตกต่างในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ระดับ 0.05

ดวงกมล ชนมน์ส (2534 : 86) ได้ทำการศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของผู้บริหารเทศบาลต่อการบริหารจัดการขยะมูลฝอย มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วม และระดับความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของผู้บริหารต่อการจัดการขยะมูลฝอยในด้านการวางแผน การจัดการองค์การ การบริหารองค์การ การบริหารงานบุคคล การอำนวยความสะดวก ความร่วมมือประสานงาน และดำเนินงานประมาณ ตัวแปรที่ใช้ศึกษา ได้แก่ เพศ อายุ การศึกษา ระยะเวลาการดำรงตำแหน่งผู้บริหาร ประสบ

การณ์ในการปฏิบัติงานเกี่ยวกับเทศบาล และการอบรมด้านบริหารผลการศึกษาพบว่า ผู้บริหารเทศบาลมีส่วนร่วมในการตัดสินใจอยู่ในระดับสูง นายกเทศมนตรีมีระดับการตัดสินใจสูง ผู้อำนวยการกองสาธารณสุข มีระดับความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจต่อการบริหารจัดการขยะมูลฝอย และพบว่าผู้บริหารมีระดับความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจสูงกว่าระดับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่ปฏิบัติจริงในทุกตำแหน่งในเรื่องระดับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ไม่มีความสัมพันธ์กับลักษณะส่วนบุคคลได้แก่ เพศ อายุ ระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งของผู้บริหาร และประสบการณ์ในการปฏิบัติงานเกี่ยวกับเทศบาล ส่วนวุฒิการศึกษา และการอบรมด้านบริหารมีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจต่อการบริหารจัดการขยะมูลฝอยเฉพาะของปลัดเทศบาล และผู้อำนวยการกองสาธารณสุขเท่านั้น

วิไลพร สมบูรณ์ชัย (2534) ได้ทำการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของผู้นำอาสาสมัครพัฒนาชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จังหวัดลำปาง ผลการวิจัยพบว่า ผู้นำอาสาสมัครพัฒนาชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในระดับปานกลาง การศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม พบว่า เพศที่แตกต่างกัน ก่อให้เกิดความแตกต่างกันในเรื่องของการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ระดับ 0.001 และระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น การมีตำแหน่งทางสังคม การรับรู้ข่าวสารที่แตกต่างกัน จะก่อให้เกิดความแตกต่างกันในเรื่องการมีส่วนร่วมในโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ระดับ 0.01

จิราวรรณ พิเศษสกุลกิจ (2534 : บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการจัดสภาพแวดล้อมบริเวณโบราณสถาน : ศึกษากรณีป้อมมหากาฬ จังหวัดกรุงเทพมหานคร พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่มีความคิดเห็นต่อการจัดสภาพแวดล้อมบริเวณป้อมมหากาฬ ในระดับปานกลาง โดยตัวแปรการศึกษา การใช้ประโยชน์ที่พักอาศัย การถูกเวนคืนที่ดิน การให้คุณค่าต่อป้อมมหากาฬ และความรู้เกี่ยวกับแนวทางในการอนุรักษ์ ก่อให้เกิดการผันแปรในเรื่องความคิดเห็นต่อการจัดสภาพแวดล้อมบริเวณป้อมมหากาฬอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 และพบว่ากลุ่มตัวอย่างที่เป็นหญิงมีความคิดเห็นต่อการจัด

สภาพแวดล้อมบริเวณป้อมมหากาฬดีกว่าเพศชาย และกลุ่มตัวอย่างที่ประกอบอาชีพค้าขาย ธุรกิจส่วนตัว มีความคิดเห็นต่อการจัดสภาพแวดล้อมบริเวณป้อมมหากาฬมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ

นฤนาท พุทโธสง (2541 : บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีโบราณสถานในบริเวณเกาะเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า การให้คุณค่าโบราณสถาน ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถานแตกต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 พฤติกรรมการรับข่าวสารแตกต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ข้อเสนอแนะคือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับหลักการและวิธีการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน โดยใช้สื่อต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ การจัดประชุมสัมมนา ทัศนศึกษา รวมทั้งรณรงค์และส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นเห็นคุณค่าของโบราณสถาน และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์

เพียรวิ ไวยโรจน์ (2530 : บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง ปัญหาของครูสังคมศึกษาในการพัฒนาเจตคติต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาเขตการศึกษา 6 พบว่า ประเด็นที่เป็นปัญหามากดังต่อไปนี้

1. แหล่งวิทยาการส่วนใหญ่อยู่ในกรุงเทพฯ ครูในต่างจังหวัดไม่สะดวกในการเยี่ยมสื่อการสอนไปใช้
2. โรงเรียนขาดงบประมาณในการจัดซื้อสื่อการสอนเพื่อการพัฒนาเจตคติต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุของนักเรียน
3. นักเรียนขาดทักษะในการวิเคราะห์วิจารณ์ และนักเรียนไม่สนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับโบราณสถานและโบราณวัตถุ

4. เนื้อหาในหลักสูตรสังคมศึกษามีมาก แต่เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาเจตคติต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุโดยตรงมีน้อยเกินไป ทำให้การพัฒนาเจตคติต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุทำได้ยาก
5. วัตถุประสงค์ของหลักสูตรไม่ได้เน้นการพัฒนาเจตคติต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ
6. เวลาเรียนมีจำกัดและการสอนเน้นเนื้อหาวิชาในหลักสูตรทำให้การสอดแทรกการพัฒนาเจตคติต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุทำได้ยาก
7. การประเมินพฤติกรรมของนักเรียนที่แสดงเจตคติต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุทำได้ยากเมื่อพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับปัญหาด้านการจัดกิจกรรม เสริมหลักสูตรพบว่า มีประเด็นที่เป็นปัญหามากดังต่อไปนี้
 - 7.1 โรงเรียนขาดครูหรือผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการจัดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาเจตคติต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ และขาดความร่วมมือของครูและนักเรียนในการจัดกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์
 - 7.2 นักเรียนจำนวนมากไม่มีโอกาสเข้าร่วมชุมนุมอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ ดังนั้นจึงขาดกำลังนักเรียนในการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร
 - 7.3 นักเรียนส่วนใหญ่ขาดเงินที่จะเข้าร่วมกิจกรรม ทัศนศึกษาและการทัศนศึกษาส่วนใหญ่เน้นการเที่ยวชมสถานที่มากกว่าการพัฒนาเจตคติต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ชี้ให้เห็นว่า เยาวชนมีความต้องการที่จะรับบริการบริการทางด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการจัดกิจกรรมต่าง ๆ และงานวิจัยที่ได้ศึกษาถึงการศึกษานอกระบบโรงเรียนสำหรับเยาวชนในด้านการอนุรักษ์โบราณสถานยังไม่มีผู้วิจัยทำ มีแต่วิจัยทางด้านกรมีส่วนร่วมของประชาชนในด้านการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งจากผลการวิจัยพบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ที่ถูกต้องในการอนุรักษ์โบราณสถาน ซึ่งจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ผู้

วิจัยได้พบว่า การที่จะให้ความรู้ที่ถูกต้องในการอนุรักษ์โบราณสถานนั้นจะต้องใช้วิทยากรที่ทรงคุณวุฒิและมีการจัดกิจกรรมที่ดีเทคนิคในการจูงใจก็เป็นส่วนสำคัญในการสร้างทัศนคติที่ดีแก่เยาวชน ซึ่งจะให้เยาวชนได้เห็นจริง พวกเขาได้สัมผัสจริงจากการได้เข้าร่วมกิจกรรม ได้มีส่วนร่วม คือ การได้เข้ารับฟัง การบรรยาย เพื่อให้เกิดความรู้ การได้เข้าร่วมอภิปรายกลุ่มและการแสดงบทบาทสมมติ ทำให้ได้ทัศนคติที่ดีและ การที่ทัศนศึกษาสถานที่จริงก็เพื่อให้เยาวชนจะได้เห็นสถานที่จริง ได้สัมผัสจริงทำให้เขาได้เห็นว่าเป็นอย่างไร จะเป็นการฝึกปฏิบัติทางการอนุรักษ์โบราณสถานได้ดีขึ้น

ตอนที่ 5 สรุปกรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิดและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยสามารถสรุปกรอบแนวความคิดในการวิจัยครั้งนี้ เป็น 3 ตัวแปร คือ ทางด้าน ความรู้ ทัศนคติ และการปฏิบัติในด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน ผู้วิจัยจึงได้กำหนดกรอบแนวความคิดในการวิจัย ดังนี้

กรอบแนวคิด (ตารางที่ 1)

